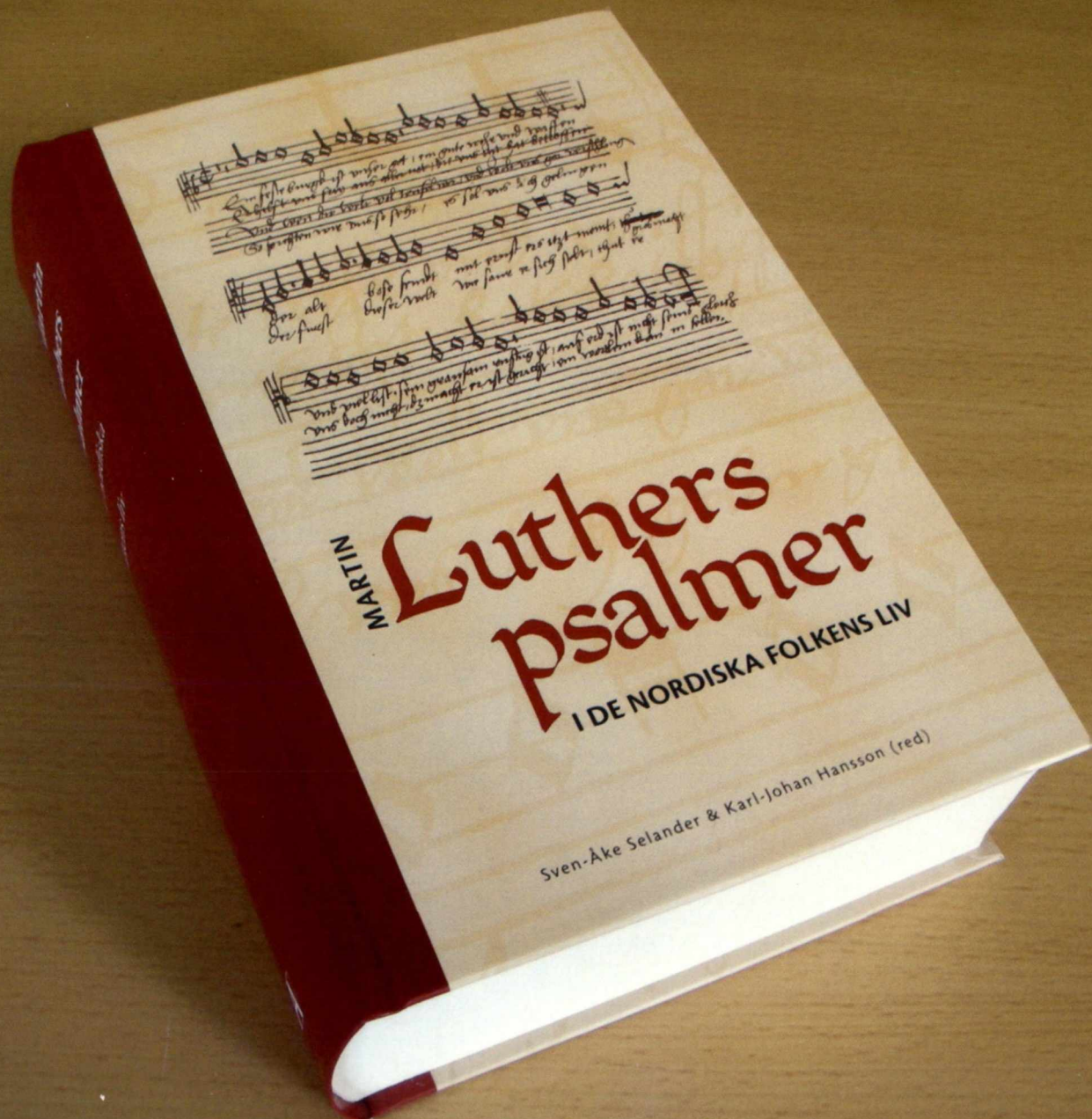
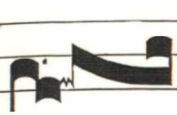
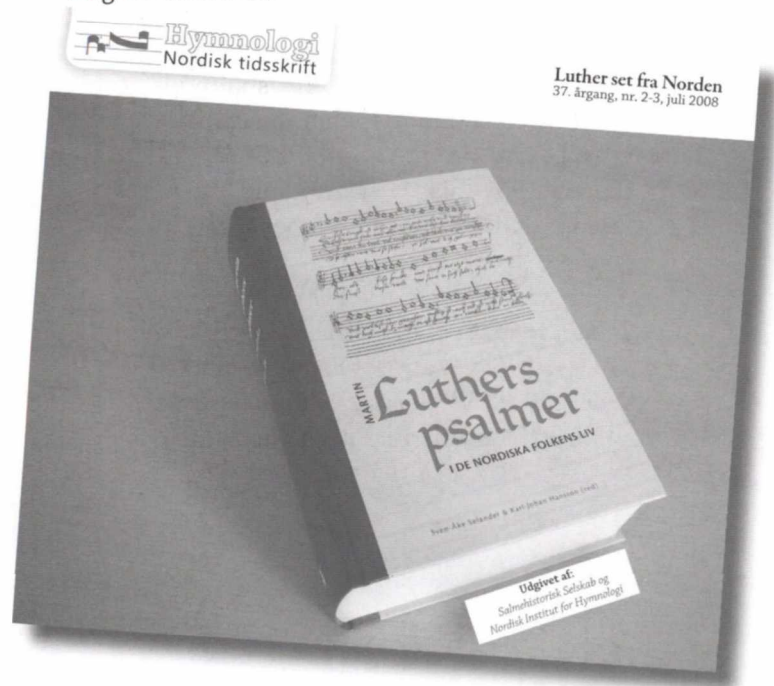

Indhold

Forord	45
Peter Balslev-Clausen: <i>Hvorfra kom reformationstidens danske salmer?</i>	47
Lars Eckerdal: <i>Svenska kyrkans psalmbok 1536-1986</i>	61
Jocke Hansson: <i>Martin Luthers psalmer i nordiskt folkligt liv</i>	79
Sven-Åke Selander: <i>Den skapande människan</i>	91
Martin Luther och psalmer i folklig tradition i Lunds stift	
Eberhardt Harbsmeier: <i>Luthersalmernes kateketiske og didaktiske funktion</i>	101
Ove Paulsen: <i>Liturgiske salmer og gudstjenestens pædagogisering</i>	113
Foredrag holdt på TPC Løgumkloster 29. marts 2007. Bearbejdet.	
<i>Hymnologisk dag i Lund - 21. oktober</i>	127
Bag tidsskriftet	129

Bogen "Martin Luthers psalmer i de nordiska liv" blev udgivet i foråret.

Foto: Ove Paulsen

Hymnologi

Nordisk tidsskrift

Tidsskriftet er en fortsættelse af "Hymnologiske Meddelelser"

Redaktør:

Ove Paulsen (ansvarshavende)

Redaktørens referencegruppe:

Steffen Arndal (litteratur),
Peter Balslev-Clausen (Københavns Universitet),
Ole Brinth (musik), Birgitte Ebert (musik),
Eberhard Harbsmeier (sekretariat),
Jørgen Kjærgaard (teologi), Jens Lyster (teologi),
Kirsten Nielsen (Aarhus Universitet),
Inger Selander (litteratur).

Nordisk referencegruppe:

Anna Maria Böckerman-Peitsalo (FI),
Anna Jönsson Evertsson (SE),
David Scott Hamnes (NO),
Einar Sigurbjörnsson (IS), Erkki Tuppurainen (FI)

Sekretariat:

Helle Sangild Qvist

Grafisk opsætning:

Christian Hebell Paulsen

Tryk:

Prinfo Vejle/Jelling Bogtrykkeri
www.prinfovejle.dk

Abonnement = medlemskab af

Salmehistorisk Selskab:
275.- kr. pr. år (4 numre à ca. 50 sider), samt bestilling af
gl.numre:

Henvendelse til

**Teologisk Pædagogisk Center, Kirkeallé 2,
DK-6240 Løgumkloster.**

Tlf.: (+45) 74 74 32 13. Mail: tpc@km.dk

Henvendelse til redaktøren:

Hoffmannsvej 20, 3. tv., DK-8220 Brabrand,

tlf. (+45) 26 21 19 43,

mail: paulsenove@gmail.com

Krav til indsendte manuskripter via mail:

Manus sendes som Word-fil - UDEN spalteopsætning,
HTML-koder, margener, o.s.v.

Billeder skal sendes som enten JPEG(.jpg), TIFF
(.tif) eller PSD(.psd) i en **høj** opløsning.

Bemærk: Disketter modtages ikke!

Tidsskriftet er trykt på

115 g. ubestrøget papir. Omslaget er trykt på

240 g. bestrøget papir.

*Bladet er sat med Garamond Premier Pro
(overskrift), Charparrel Pro (brødtekst) og
Segoe UI (by-line).*

Forord

Dette dobbeltnummer har været længe undervejs. Arbejdet har været forsinket af uheld af mange slags. Til sidst blev det endda viklet ind i min egen afgang som sognepræst med dertil hørende forøget embedsaktivitet og sortering af indbo med henblik på at flytte fra 180 m² embedsbolig og 24 m² kontor til 85 m² alt i alt.

Formålet med dobbeltnummeret er at gøre opmærksom på udgivelsen af det nordiske fællesprojekt Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv på forlaget Arcus, Lund, i marts i år. Værket kan fås til favørpris hos TPC Løgumkloster og på Center for Kunst og Kristendom, Københavns Universitet. På de følgende sider bringes der derfor stof som er beregnet til at indgå i værket, stof der handler om værket, stof der beskæftiger sig med nært neslægtede emner og stof fra TPC kursus 23/2007. Luthersalmer - teologi, epoke, paradigme og virkningshistorie 26.-30. marts 2007. Dette kursus var tænkt som en afslutning på arbejdet.

Arbejdsprocessen med det store værk kan beskrives ved stationerne, konferencerne, som blev holdt i Åbo 6.-8. oktober 2000, i Höör 11.-13. april 2003, på Skálholt 2.-5. oktober 2003, i Løgumkloster 12.-16. maj 2004, på Gran 10.-14. marts 2005, i Wittenberg 22.-28. september 2005 og atter i Åbo 1.-5. december 2005. Dertil kommer særlige møder, såsom projektgruppe-møder i Lund 8.-10. juni 2005 og 20.-21. marts 2006, og afsluttende redaktion i Løgumkloster 12.-17. juni 2006, som jeg selv deltog i 12.-15. juni.

I hæftet ses billeder fra konferencerne. Billederne fra Gran skyldes Oddvar Jensen.

Billedet fra TPCs kursus 23/2007 er taget af Helle Sangild

Qvist. De øvrige har jeg taget.

Med dette nummer følger den sædvanlige opfordring til at betale abonnement. I år yder vi langsomme betalere den service, at de får et indbetalingskort. Andre, der ønsker indbetalingskort, kan meddele det til mig.

Årsabonnement indbetales stadig til
Tønder Bank

Storegade 13-15

DK-6240 Løgumkloster

Reg.nr. 7990

Kontonr. 1063697

Swift-/Bic-code TONDDK21

IBAN-nummer DK55 7990 0001063697

NHF kan begynde sit nye betalingssystem efter aftale med TPC Løgumkloster.

Bemærk, at min gamle adresse, telefonnummer og mailadresse på kirkenettet (km.dk) ophører med udgangen af august.

Ny adresse m. m. fra 1. september:

Ove Paulsen, Hoffmannsvej 20 III tv, DK-8220 Brabrand.
Tlf.: + 45 26 21 19 43. Mail: paulsenove@gmail.com

Storvorde, 12. august 2008

Ove Paulsen

Hvorfra kom reformationstidens danske salmer?

Af Peter Balslev-Clausen

Hans Thomissøn skriver i sit salmehistoriske forord til *Den danske Psalmebog* fra 1569¹, at den første danske evangelisk-lutherske gudstjeneste fandt sted 1. juni 1527 i Malmø, og at de to malmøreformatorer Claus Mortensen (Tønderbinder) og Hans Olufsen (Spandemager) året efter udgav den første danske salmebog. I mellemtiden var Hans Tausen og Jørgen Jensen Sadolin begyndt at holde lutherske gudstjenester i Viborg. En forudsætning for at holde luthersk-evangeliske gudstjenester var, at man havde salmer på dansk, som menigheden kunne synge som sin del af liturgien. Fra Viborg kendes en aftensangs-salmebog, der dog er tabt. De salmer, der stod i den, kendes, fordi de blev optaget i de salmebøger, der i årene efter blev udgivet i Malmø og København. Den salmebog, som Claus Mortensen og Hans Olufsen udgav 1528, er ligeledes tabt, men er indeholdt i Rostock-bogtrykkeren Ludwig Dietz's eftertryk af den salmebog, der året efter blev udgivet af Malmøreformatorerne under navnet *Een ny handbog*². 1528-salmebogen svarer til 1529-salmebogens første afsnit, pag. A iij r - F iij r og indeholder salmer til Morgen (otte) sang, aftensang og natsang, ligesom den har salmer til jul og påske. Samtidig med denne samling salmer til tidesangsgudstjenesterne, der i den første reformatoriske tid i Malmø spillede en væsentlig rolle i det nye gudstjenesteliv, blev der skrevet og indført danske salmer til brug ved højmessen. Disse salmer kendes fra den trykte højmesseliturgi fra 1529, *Thz cristelighe messze embedhe paa danske*, der samme år blev trykt som tillæg til *Een ny handbog*, der dette år blev genoptrykt med to yderligere tillæg ud over tillægget med højmessesalmerne. Denne forøgede udgave af *Een ny handbog* var de næste par år den danske reformationens standard-salmebog, indtil den 1533 fik konkurrence fra Christiørn Pedersens *Malmø-salmebog*³ og 1534 blev afløst af den nu tabte forøgede udgave af

1529-salmebogen.

Indholdet af denne salmebog har svaret til 1529-salmebogen og det tillæg til den, som Ludwig Dietz udgav 1536 og lod indbinde og sælge sammen med restoplaget af hans eftertrykte 1529-salmebog⁴. Udgivelsen af danske salmebøger før den officielle indførelse af reformationen efteråret 1536 blev afsluttet med udgivelsen af *En Ny Psalmebog*⁵ (omkr. 1535), der med 3 tillæg 1540 og 1544 blev den danske reformationstids normal-salmebog. Denne salmebog blev 1569 afløst af den officielle *Den danske Psalmebog*, udg. af Hans Thomissøn⁶.

De første danske reformatoriske salmebøger til og med *En Ny Psalmebog* (1535) indeholder i alt 157 salmer⁷. Disse salmer er en primær kilde til en bestemmelse af den teologi, der var kendetegnende for de første reformationstår i Danmark. Niels Knud Andersen har ud fra en analyse af de lutherske prædikanter bekendelse, der blev fremlagt på herredagen i København sommeren 1530, bestemt de danske lutherske teologers teologi som bibelhumanistisk farvet under indflydelse fra den sydtyske bibelhumanisme, der var nået Danmark, ikke mindst Øresundsområdet, over hansestæderne langs den nordtyske østerskyst⁸. En analyse af de ældste bevarede reformatoriske salmebøger i Danmark giver det samme resultat. En indholdsmæssig analyse af de oversættelser af Luthers salmebogsforord, der findes i *Een ny handbog*, Christiørn Pedersens *Malmø-Salmebog* og *En Ny Psalmebog* giver det samme resultat⁹. I det følgende vil det blive undersøgt, om en analyse af kilderne til salmerne i de danske salmebøger 1528 - 1535 kan bekræfte, at reformationen og med den den reformatoriske salmesang er nået Danmark over de store søfarts- og handelsbyer på den tyske østersøkyst.

Det foreliggende salmemateriale kan opdeles i følgende grupper:

Danske kilder

D 1 - Folkelige salmer fra tiden før reformationen, herunder oversættelser fra latin og

tysk

D 2 - Salmer af danske forfattere fra reformationstiden

Latinske kilder

L - Gudstjenestelige salmer og salmer fra gudstjenestelignende sammenhæng,

herunder gendigtninger fra Vulgata

Tyske / nedertyske kilder

T 1 - Joachim Slüters Rostock-Salmebog 1525¹⁰

T 2 - Nedertyske kilder 1525 - 1531

T 3 - Joachim Slüters Rostock-salmebog 1531¹¹

a - 1. del (= Klugs Wittenberg-salmebog 1529)

b - 2. del (Slüters Rostock-tillæg til Klugs salmebog)

Svenske kilder

S - Några Gudelige visor (1530)¹²

En fordeling af salmerne efter deres førsteforekomst i de tre ældste danske salmebøger og gudstjenesteordningen (Thz cristelighe messze embedhe paa danske) fra 1528¹³ efter nævnte kilder giver følgende resultat¹⁴:

Thz cristelighe messze embedhe paa danske (1528) (Me)

D 2 GVD fader wdy himmerigh / sin villie (De ti Bud) (013)

L Hellig Hellig Hellig esth thu Herre gudh sabaoth (Es 6) (008)

Tig være laaff och priss o Herre christ (009)

O Gudts lam som baart tagher alle verdens syndher (010)

- T 1 Aff dybhedszens nøedh roeber iegh tiil tigh (Ps 130) (001) L
 Gladeligh wylle wy alleluya syunghe (Ps. 117) (004)
 Wy thro allszammen paa en gud / himmels scabere (005) L-t
 Nw bede wy then helligandh / alt om then ... / thz oss gud (006) L-t
 Nw er oss Gudh mischundeligh / ogh hand vil (Ps. 67) (007) L-p
 Ihesus christus er wor salighz (011) L-t
 Gud wære laaffuet altdit oc benedidz (012) L-t
- T 2 Kyrie gudh fadher / alsom høgeste trøest (002) N
 Gloria Ere och priss wære gudh y thz høgesthe (003) N

Een ny handbog (1529)

Tidesangssalmebogen (1528) (H)

- D 1 O Fader wdi himmelen (040)
 Christ stod op aff døde / Frelste all werden (042)
- D 2 Gvd fader oc Søn oc then Helliaand / hannwm bør (019)
 O Herre Gud miskunde teg (Fadervor) (023)
- L O Gud wÿ loffue teg / wÿ bekende teg een Herre (015)
 Benedidet wære Israels Gud (Benedictus) (017)
 Myn siæl (taler Maria) ophoyer Herren (Magnificat) (022)
 Loffuer Herren alle hedninge (Ps. 117) (024)
 Forlad nw thÿn swend o Herre (Nunc dimittis) (025)
 Nw lader oss alle tacke Gud wor Herre (032)
 Nw er fød oss Iesus Christ (035)

Kyrie Gud fader forbarme teg offuer oss / ... / Kyrie wor Gud oc Herre ... (037)

Gvds engel sidder hooss graffuen (038)

Aerens konning o Christe (039)

Christus Iesus for oss offrid (041)

T 1 I IHesu naffn begynde wy (014)

Kom Gud skaber helligeand (016) L-t

Nw frygder eder alle Christne mend (018) L

Israels wdgang aff Egypten (Ps. 114-115) (020) N

Christum wÿ skulle loffue nw (021) L-t

Gvd fader bliff tw nw med oss (026) L-t

Her Christ Gud faders eenborne søn (027)

Men wÿ leffue paa iorden her (028) L-t

O Gud aff himmelen see her til (Ps. 12) (029) L-p

Saa taler then vwÿse mund (Ps. 14) (030) L-p

Then daarlig mund han siger saa (Ps. 14) (031) L-p

Loffuit wære tw Iesu Christ (033) L-t

Christ laa ÿ dødzens bond / ... / ... / bar os (036) L-t

O Fader wdi himmelen (040)

T 2 Eet lidet barn saa ærefult (034) N

Tillæg til tidesangbogen (1529) (Ht)

L Herren sagde til mÿn Herre (Ps. 110) (043)

Hwor fore stormede the hedninge (Ps. 2) (044)

Herre hwem skall haffue sÿn bolig (Ps 15) (045)

T 1 Kom Helliand herre Gud / opfyld med ... / thÿne Christnes hiærte (046) L-t

- Ware Gud icke med oss thenne tȳd (Ps. 124) (047) L-p
 Allene Gud ȳ the høge wære ære (048) N
 O Herre Gud benaade meg / For thȳn (Ps. 51) (049)
 Iesu som er wor salighed (050) N
 T 2 Hellig er Gud fader (051) N
 O Guds lam vskyldig (052) N

Arvid Pedersens samling (Ha)

- D 2 Iesu Christ teg tacke wȳ (063)
 L Aal then gantske Christenhed (058)
 Nw wille wȳ Christne siunge (070)
 T 1 Hwo som wil leffue Christelig (De ti bud) (053) L
 Nw bede wȳ then Helliaand / om then ... / att wȳ Gud (054) L-t
 Gvds søn er kommen aff himmelen (055)
 Wȳ loffue teg alle Iesu Christ (056) L-t
 Med glæde oc fred far ieg nw heen (Nunc dimittis) (059) L-p
 Alleneste Gud ȳ himmerig / wære loff (061) N
 Alleluia thet bør oss altȳd siunge (Ps. 117) (062)
 O Wor fader wȳ bede teg (Fadervor) (064) N
 Till teg rober ieg aff hiertens grund (Ps. 130) (065)
 Capitan Herre Gud fader mȳn (067)
 Iesus Christ wor frelsermand / then ther døden ... (069) L
 T 2 Eet lidet barn saa løsteligt (057) N
 Loffuer Gud ȳ fromme Christne (066)
 Wag op wag op ȳ Guds naffn (068) N

O Christe hwor wor thyn kundskab (071) N

S O Fader wor barmhiertig oc god (060)

Det svenske eksemplar (1529) (Sv)

S Then som wil een Christen hede (072)

O Iesu Christ som mandom tog (073)

O Herre Gud aff himmerig (Ps. 12) (074) L-p

Malmø-Salmebogen 1533 (M)

D 1 Kyrye Gud fader aff himerig (079)

Salue Iesu Christe wor frelsermand (119)

Salue hæl selff milde Iesu Christe (120)

D 2 O Herre Gud Fader met din krafft (081)

Den tid er kommen som før vør spaat / ... / ... / mange forføre (095)

Visdom och rad och salighed (104)

Nv gleder eder Adams børn altsammen (106)

Fred giff oss o kere herre (108)

Af hu och sind och all vor acth (112)

Vi arme Adams børn alle (118)

Iesu Christe Gudz søn (121)

Iesu du est wor trøst (122)

Ihesu du est vor vey (123)

L Christus aff Gudz faders hierte fød (076)

Gvd ære dit naffn och icke waart (Ps. 115) (078)

Beklage aff alle mine sinde (Ps. 51) (083)

O Herre Gud som bør ath heffne (Ps. 94) (098)
 Loffuer Gud at han er saa god (Ps. 118) (099)
 Vi sade oc graade i Babilon (Ps. 137) (100)
 Naar Gud fonger løst Sions fengsel (Ps. 126) (103)
 Min siel holder megit aff Herren (Magnificat) (105)
 Alle christne frøyde dem nw (111)
 Benade oss euig Gud (124)
 Gud wi loffue dig / wi bekende dig for en Herre (125)
 Herre frelss mig onde menniske (Ps. 140) (127)
 T 1 O Gud vor Fader du som est i hiemmerig (Fadervor) (075)
 Herre Gud Fader staa oss bi (080) L-t
 Christ laa i dødzens wonde / ... / han er .. / bar oss det euig (082) L-t
 Hielp Gud hvor stoer er menniskens sorg oc nød (086)
 Gvd lod røst aff skyen lyde (De ti Bud) (087) L
 Ver glad oc fro alle christenhed (088)
 Wi tro alsammen paa en Gud som hiemmel oc iord oc alting skob (092) L-t
 Nv bede wi den Helligand vdi en ret tro at wi mue (093) L-t
 Iesus Christus er vor frelsermand / han løste oss alle (094) L-t
 Gvd fader i hiemmelen skaber min / ... / ... / all wildfarelse (101)
 Den tid er kommen som før wor spaat / ... / ... / ... / ath mange forføre (102)
 Gvd fader i hiemmelen skaber min / ... / ... / all den vildfarelse (107)
 Kom Helligand herre Gud / opfyldt met din naade och miskund / alle menniskens
 hierte (109) L-t
 O Gud forbarme dig offuer mig (Ps 51) (114)
 Salig er den mand der Gud frøcter (Ps. 128) (116) L-p
 Salige ere alle, som i gudz frøct staa (Ps. 128) (117) L-p

- T 2 Hierusalem dw hellige stad (Ps. 147) (089) N
- T 3 a Esaïas den Prophete monne det saa gaa (Es. 6) (084) L-p
 Forlæ oss met fred nadelige (Ps. 142) (090) L-p
 Wor Gud han er saa sterck en borg (Ps. 46) (096) L-p
 Kyrieelyson Gud Fader forbarme dig (Litaniet) (097) L-t
 O Herre Gud / det kommer nw vd (113)
- T 3 b O Iesu bold met megit vold (085)
 Fra menniken haffuer ieg went min hw (115) N
- S En Iomfru fødde ith barn i dag (077) N
 Vi tro paa almectigste Gud / som skapt haffuer ... (091) L-t
 Wer glad dw hellige christenhed (110)
 Wi som leffue paa iorden her (126) L-t

En Ny Psalmebog (ca. 1535) (NP)

- D 1 Vor Herris Aduent hun oss paa gaar (128)
 Ci-ci-o-Ia-nus-e-Ka-si-bi-ven-Di (129)
 At æde oc dricke og gøre sig glad (130)
 Den signede Dag er vos beted (135)
 Det hellige Kaars vor Herre selff bar (139)
 Kyrie Gud Fader forbarme dig offuer oss (154)
- D 2 Engelen indgaangen til Iomfru Marie (140)
 Christus som for oss hid til Iorderig kom (141)
 Nv lader oss tacke oc loffue (153)
- L O Stierners skabere i Hiimmelske huss (131)
 Grates nunc omnes reddamus Domino Deo (133)
 Dies est læticiæ (134)

- Se velsigner nu den Herre Gud (Ps. 134) (136)
- Christe du est baade Liuss oc Dag (137)
- Gvdz Engel klar oc huid (142)
- Kommer wi ville loffue Herren (Ps. 95) (144)
- O Gud giff act paa at frelse mig ((Ps. 70) (145)
- Hvi storme och fnyse de Hedninge saa (Ps. 2) (147)
- Loffuer Herren Hedninge alle (Ps. 117) (148)
- Mit hierte opgaff ith lystigt ord (Ps. 45) (149)
- Verdens velde met sit Belde (150)
- O Herre Gud i Hiemmerig / hvo skal bo (Ps. 15) (151)
- En viiss tale er enne her (1.Tim. 1,3-13-17) (152)
- Den ypperste høytid och store Aandelige glæde (155)
- T 1 Vel er den Mand der vandrer ey (Ps. 1) (143) N
- T 3 a Christe du est dag / Liuss oc salighed (138)
- Det hende sig Esaie Prophet (Es. 6) (156) L-p
- Benaade oss o Herre Gud (157) L-t
- T 3 b O Hellige skaber oc Fader kær (132)
- O Herre frels mig oc døm min sag (Ps. 43) (146)

Det mest iøjnefaldende resultat af denne fordeling af salmerne og de salmelynende tekster, dvs. tekster, der er tænkt fremført af menigheden i en evangelisk-luthersk gudstjeneste, i de ældste danske reformatoriske salmebøger, er, at det ikke er nødvendigt at forudsætte andre tyske kilder end de to kendte Slüter-salmebøger fra Rostock suppleret med den salmebog eller de salmebøger, der formodes at være udkommet i Rostock i tiden mellem fremkomsten af disse to salmebøger, dvs. mellem 1525 og 1531. De danske salmer med tyske forlæg, der ikke findes i de to bevarede Slüter-salmebøger, er enten nedertyske eller hører til den gruppe salmer, der stammer fra de sydtyske byer med Nürnberg i spidsen, som i den første reformationstid med deres bibelhumanistisk prægede teologi og kirkelighed havde en afgørende indflydelse på den reformatoriske bevægelse i Nordtyskland. De fleste af disse oprindeligt sydtyske salmer findes senere i bevarede nedertyske salmebøger, ikke mindst 2. del af Slüters Rostock-salmebog fra 1531. Det samme, som er tilfældet med de oprindeligt sydtyske salmer, gælder også de salmer, der stammer fra Wittenberg, hvadenten det drejer sig om salmer skrevet af Martin Luther selv, eller salmer skrevet af hans venner og elever. Også disse salmer er blevet kendt i Danmark over Rostock og de øvrige

nordtyske hansestæder, og man har kunnet finde dem i og har kunnet oversætte dem fra Slüters salmebøger. Det gælder også salmerne fra Wittenberg, ikke mindst Luthers. Dels er disse salmer fyldigt repræsenteret i Slüters salmebog fra 1525, i modsætning til f.eks. den samtidige salmebog fra Königsberg, der er helt selvstændig i forhold til Wittenberg. Dels indgik Klugs salmebog fra 1529 / 31 med alle sine salmer i Luthers redaktion som 1. del af Slüters 1531-salmebog.

En analyse af de ældste danske salmebøger fra 1528 til 1535 giver det samme resultat som Kaj Mogensens undersøgelse af Malmø-messen fra 1528¹⁵, at den folkelige reformation i Danmark er sket under inspiration fra det Nordtyskland, hvor reformationen på samme måde var en folkeligt projekt. Først med Christian 3.s officielle gennemførelse af reformationen 1536 blev den wittenbergske teologi og kirkelighed, herunder gudstjeneste- og salmeforståelse normerende i Danmark. Samtidig med at den folkelige reformation levede videre gennem de gudstjenesteordninger og salmebøger, der stammede fra tiden før 1536, for salmebøgernes vedkommende helt indtil *En Ny Psalmebog* blev afløst af Hans Thomissøns *Den danske Psalmebog* 1569.

En stor del af de ældste salmebøgers tekster stammer fra dansk tradition. Dels i form af dansksprogede folkelige sange, dels i form af oversættelser af liturgiske led, herunder bibelske tekster, dels i form af nye danske salmer fra reformationstiden. Ikke mindst de mange oversættelser, prosaiske og poetiske, af især gammeltestamentlige salmer viser, at man har arbejdet intenst med udformningen af de nye, dansksprogede evangeliske gudstjenester. Som det kan ses af oversigten, udgør disse danske tekster en stadigt stigende del af det samlede antal salmer og andre menighedstekster i gudstjenesterne.

En tredje, noget mindre gruppe er de i alt 8 salmer, der stammer fra svenske kilder¹⁶. Alle 8 oprindeligt svenske salmer findes i *Några Gudeliga visor*, de er bevaret i et tryk fra 1530. Forekomsten i de danske salmehefter fra slutningen af 1520'erne viser, at de må have foreligget allerede nogle år før 1530. Disse salmer vidner om en stadig livlig forbindelse mellem Sverige og Danmark.

Det to lande havde siden slutningen af 1300-tallet inden for Kalmarunionen været forbundet politisk, og ingen kunne i slutningen af 1520'erne vide, at unionen ikke igen ville blive reetableret, sådan som det allerede var sket flere gange efter midlertidige brud på unionen. Det var derfor naturligt for befolkningerne at opretholde gamle forbindelser og gensidigt inspirere hinanden med det nye, der kom, i dette tilfælde til både Danmark og Sverige fra de i begge lande indflydelsesrige hansestæder. De svenske salmer i de danske salmebøger viser, at Christian 2.s opgør med den svenske adel ikke havde betydet en afbrydelse af forbindelsen mellem borgerne og byerne i de to lande. Også her betegner de danske salmebøger fra tiden før den officielle indførelse af reformationen efter Christian 3. magtovertagelse i Danmark en mellemperiode inden etableringen af en ny varig orden, kirkeligt som politisk.

De ældste danske salmebøger kan deles op i et par hovedgrupper. I begge de folkelige kraftcentre for den danske reformation i gennembrudsårene, Malmø og Viborg, blev der udgivet salmebøger. Fra Viborg er kun bevaret salmerne til den jyske aftensang, som blev optaget i Christiørn Pedersens *Malmø-salmebog* 1533 og derefter i *En Ny Psalmebog* 1535. Fra Malmø-traditionen er Ludwig Dietz' eftertryk af den første udgave af *Een ny handbog* med tillæg (1528-29) bevaret sammen med samme bogtrykkers tillæg fra 1536 med de nytillkomne salmer fra Håndbogens nu tabte 1534-udgave i forhold til førsteudgaven 5-6 år tidligere¹⁷. I forhold til Malmø-Håndbogen, der blev trykt i Magdeburg på foranledning af den reformatoriske menighed i Malmø, og derfor havde en officiel karakter, var både Dietz' eftertryk fra 1529, hans tillæg fra 1536 og Christiørn Pedersens salmebog fra 1533 private bogtrykkerprojekter. Som den danske reformations officielle salmebog efterfulgte *En Ny Psalmebog* (1535) Malmø-håndbøgerne. Denne salmebog, der er trykt hos Hans Vingaard i København, samler traditionen fra Malmø-håndbøgerne og Christiørn Pedersens *Malmø-Salmebog* og sikrede dermed denne folkeligt-reformatoriske salmetraditions dominans frem til *Den danske Psalmebog* (1569).

	M e 1528	H 1528	H t 1529	H a 1529	S v 1529	1528-29	M 1533	NP 35
D 1		2				2 2,7%	3 5,7%	6 20,0%
D 2	1	2		1		4 5,3%	10 18,9%	3 10,0%
L	3	11	3	2		19 25,8%	12 22,6%	15 50,0%
T 1	7	14	5	11		37 49,3%	16 30,2%	1 3,3%
T 2	2	1	2	4		9 12,0%	1 1,9%	
T 3 a							5 9,4%	3 10,0%
T 3 b							2 3,8%	2 6,7%
Sv				1	3	4 5,3%	4 7,5%	
I alt	13	30	10	19		75 100,4%	53 100,0%	30 100,0%
D1, D2,	4	15	3	3		25 33,3%	25 47,3%	24 80,0%
L	30,8%	50,0%	30%	15,8%				
T1,T2,	9	15	7	15		46 61,3%	24 45,3%	6 20,0%
T2								
T3a+b	69,2%	50,0%	70%	78,9%				

Selvom der er tale om et forholdsvis kort spand af år, er det tydeligt, at der er sket en udvikling i tilvæksten af salmer i salmebøgerne. Som det fremgår af den vedføjede oversigt sker der fra 1528/29 til 1535 en forskydning i retning af optagelse af forholdsvis flere originale danske salmer og direkte danske oversættelser fra bibelsk forlæg (især Psalteret) fra 33,3 % i *Een ny handbog* 1528/29 med tillæg til 47,2 % i Christiern Pedersens *Malmø-salmebog* 1533 og 80 % i *En Ny Psalmebog* 1535. Tilsvarende nyoptages der færre tyske salmer i oversættelse, her er procentforskydningen fra 61,3 over 45,3 til 20,0 %. Det er muligt, at det også er muligt at læse individuelle forskellig ud af den forholdsvis fordelingen af tilvæksten i de forskellige salmebøger. Arvid Pedersen havde studeret i Wittenberg i årene 1524 og 25. De fleste af hans salmer stammer netop fra disse år, og det er muligt, at han har oversat dem allerede mens han opholdt sig i Wittenberg. sandsynligheden er dog for, at han først har oversat dem, da han stod overfor det praktiske problem at skulle få en evangelisk gudstjeneste til at fungere i Skt. Ibs. og

Svaneke kirker på Bornholm i slutningen af 1520'erne, hvor det var indflydelsen fra Rostock og de andre hansestæder ved den tyske østersøkyst og ikke Wittenberg, der var den aktuelle folkelige og kirkelige virkelighed. Arvid Pedersens salmer tyder dog på en vis forkærlighed for det tyske. I modsætning hertil giver Christiern Pedersens interesse for dansk sprog og kultur sig udslag ikke alene i hans sproglige bearbejdning af de enkelte tekster, men også i hans forholdsvis flere originale danske salmer og danske oversættelser af liturgiske og bibelske tekster.

Det er tydeligt, at de tyske salmers fornemste opgave har været at sætte den danske salmedigtning i gang, ligesom det er tydeligt, at det er Luthers salmer, der især har interesseret, både ved deres teologisk-digteriske kraft og ved Luthers autoritet som reformationens hovedmand. I det hele taget er der nok tale om en bibelhumanistisk tendens, som bla. ytrer sig ved de mange marginal-skriftsteder, der er anført i *Een ny handbog* efter inspiration fra Slüters 1525-salmebog¹⁸, men den teologiske

bevidsthed er udtalt luthersk, således er der ikke optaget andre egentlige ikke-lutherske salmer end Thomas Münzers oversættelse af "Conditor alme siderum", "Got, heylger schöpffer aller stern", der i *En Ny Psalmebog* er optaget som "O hellige skaber oc Fader kær" (132).

Undersøgelsen af, ad hvilke veje reformationens salmer er kommet til Danmark, viser det samme billede som andre undersøgelser af reformationen i Danmark. Der er tale om en udtalt kreativ kontinuitet¹⁹, ikke alene i forhold til den katolske gudstjeneste og religiøsitet, hvor salmerne sammen med bibellæsningen erstatter den katolske fromheds formelle udtryksformer, men også i forhold til den udenlandske (tyske) inspiration, der forbløffende hurtigt erstattes af original dansk salmedigtning, samtidig med at forbindelsen tilbage til den lutherske og tyske inspiration beholdes.

PETER BALSLEV-CLAUSEN

E-mail: pbcl@teol.ku.dk

Adresse: Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup

NOTER:

- 1 *Den danske Psalmebog* (1569) pag. dij r
- 2 *Een ny handbog / med Psalmer oc aandelige lofsange. wddragne aff then hellige schrift. som nw y then Christne forsamling (gud til loff oc manniskens til salighed) siunges. Med then Danske Otesang. Messe. Aftensang oc Natsang.* 1529. Udg. i facsimile 1972 ved Niels Knud Andersen.
- 3 "Malmø-salmebogen 1533", udg. i facsimile 1967 ved Anders Mallings. Titelbladet mangler.
- 4 *Nogle nye Psalmer oc Lofsange so icke till forn ere wdgangne paa Danske / medt een Corrdcht oc forbedring paa then store Sangbog som er trycht y rozstock wedt Ludowich Dyetz. M.D.XXXvj.* Udg. i facsimile sammen med *En ny handbog.*
- 5 *En Ny Psalmebog medt flere Psalmer oc Christelige oc aandelige lofsange met Collecter oc Bøner som icke ere till forne*

Prentet i de andre Psalmebøger / vddragne aff den Hellige schrift. Oc met en euig Kalendarium ath finde naar Ny tendis i huer Maanet met sine taffler til alle Rørlige fester Gud til loff oc ære alle Christne Menniske til nytte och gaffn. Købnehaffn M.D.Liii.. Udg. i facsimile 1944 ved P. Gamrath og 1983 ved Niels Knud Andersen.

6 *Den danske Psalmebog met mange Christelige Psalmer / Ordentlig tilsammenset / formeret oc forbedret. Aff Hans Thomissøn.* Udg. i facsimile 1933, 1968 og 199. ...

7 Se Peter Balslev-Clausen *Reformationstidens danske salmer, salmebøger og gudstjenesteordningers salmeforslag* (1528) 1529 - 1575 (Hymnologiske Meddelelser 2004 / 1

8 Se Niels Knud Andersen *Confessio Hafniensis. den københavnske Bekendelse af 1530* (1954)

9 Se Peter Balslev-Clausen *Forordene i reformationstidens danske salmebøger*

10 *Eyn gantz schone unde seer nutte gesangk boek / tho dagelucker öuinge geystlyker gesenge vnde Psalmen / vth christliker vnd Euangelischer schryfft / beuestygehet / beweret / vnde vp dat nyge Gemeret / Corriggeert / vnnd jn Sassyscher sprake klarer wen tho vorn verdüdeschet / vnd myt flyte dorch Lodowych Dyetz Gedrückt 1525.* Udgivet i facsimile i Joachim Slüter *Ein gar schönes und sehr nützliches Gesangbuch 1525. Eine schöne und sehr nützliche christliche Unterweisung 1525* med efterskrift af Gerhard Bosinski, 1986

11 *Geystlyke leder vppt nye gebetert tho Wittenberch / dorch D. Martin Luther. By Ludowich. Dyetz gedruckt og Gheystlyker gesenge vnde leder / wo ytzunndes Gsade tho laue / nicht allene yn düssen laueliken Seesteden / sünder ock yn hochdüdeschen vnnde anderen landen / gesunghen werden / ein wol geordent Bökelin myt allem vlyte corrigeret / vnde myt veelen anderen ghesengen den thovören vormeret vnde gebeterth. M.D.XXXj.* udgiver i facsimile i Joachim Slüter's *ältestes rostocker Gesangbuch vom Jahre 1531 und der demselben zuzuschreibende katechismus vom Jahre 1525* K ved C.M. Wiechmann-Kadow, 1858.

12 *Några Gudeliga visor utdragna av den Helga Skrift, de där tjäna till att sjungas i den kristliga församlingen* (1530), optrykt i facsimile i Erik Person *Några gudliga visor. Den äldsta svenska psalmboken. Faksimileupplaga med kommentar.* 1937.

13 en samlet gennemgang af de ældste danske

salmebøger og deres salmer findes i S. Widding *Dansk Messe, tide- og Psalmesang 1528 - 1573*, 1-2, 1933.

14 De vedføjede løbenumre svarer til løbenumrene i Peter Balslev-Clausen *Reformationsatidens danske salmer, salmebøger og gudstjenesteordnigner (1528) 1529 - 1575*. Salmer af Martin Luther er angivet ved et "L". Hvor der er tale om en salme fra traditionen på enten tysk eller latin, som Luther har bearbejdet, tilføjes et "-t", hvor der er tale om en gendigtning af en gammeltestamentlig salme eller en nytestamentlig cantica, er der tilføjet et "-p". Salmer, der er nået Danmark fra eller gennem de nedertyske områder, og som ikke indgår i den wittenbergske salmetradition, er markeret med et "N".

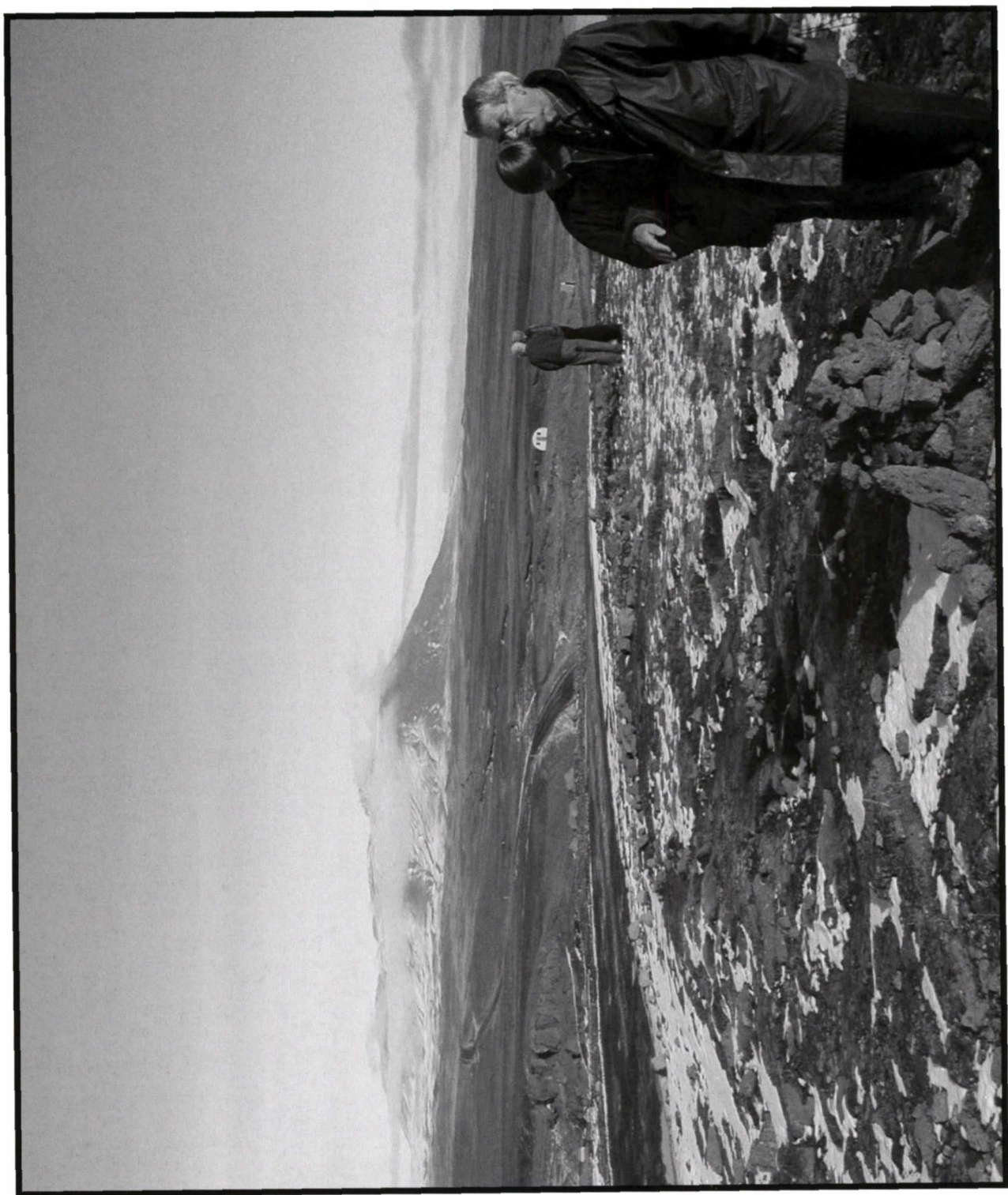
15 Kaj Mogensen *Malmømessen i "Reformationen i Norden. Kontinuitet och förnyelse*. Red. Carl-Gustav Andréén, 1973, s. 193 - 216

16 Se: Niels Knud Andersen *Om forholdene mellem de ældste svenske og danske salmebøger*, *Reformationen i Norden. Kontinuitet och förnyelse*", red. Carl-Gustav Andréén, 1973, s. 217 - 240, og *Luewig Dietz' Salmebog 1536*, 1972, s. 47 - 53.

17 Om forholdet mellem Dietz' tillæg og de ældste danske salmebøger fra Malmø, se: Niels Knud Andersen *Ludwig Dietz' Salmebog 1536* (1972) s. 58 - 105.

18 Det er værd at bemærke, at der ikke er tale om direkte overførelse af marginal-skriftstederne fra Slüters salmebog, men om inspiration til at gøre noget tilsvarende i den danske salmebog.

19 Sml. Peter Balslev-Clausen *Reformationstidens salmesang i Danmark. Kreativ kontinuitet og folkelig legitimitet*

Svenska kyrkans psalmbok 1536 - 1986

Av Lars Eckerdal

Psalmboken som en av kyrkans liturgiska böcker

Svenska kyrkans nuvarande psalmbok utgavs 1986, den senaste i en serie som inleddes 450 år tidigare, 1536. Det fanns en förelöpare, ett litet häfte från 1530 med bara en handfull sånger vilket antyds i den bara indirekt kända titeln, *Någre Gvdhelighe Wijsor uthdragne aff then Helga Skrift*. I ett 1700-talsreferat av förordet skall där ha uppgetts att "desse Psalmer warit de aldra förste som gjordes efter Reformationen och på Swänska uti Församlingen sjungdes". Med detta är inget sagt om något tidigare sånghäfte, vars existens ofta har förutsatts, däremot om nya folkspråkiga sånger som "sjungdes" i kyrkan.¹ Då likaväl som nu och på medeltida vis kunde de givetvis traderas muntligt, särskilt i en tid då både småtryck och läsförmåga var sällsyntheter. Men enligt återgivningen av förordet var det "desse Psalmer" som trycktes i 1530 års häfte, vilket med sina tio sånger och sin utförligt deklarerande titel kan uppfattas som ett bland flera propagandainstrument vid denna tid för evangelisk folkspråkig gudstjänst.²

Några år senare är situationen förändrad. Vid kyrkliga förhandlingar 1536–1537 beslöts och bekräftades att "missa swecana [den svenska mässan]" fortsättningsvis skulle celebreras i kyrkoprovinsens alla domkyrkor och i de landsbygdskyrkor, där det lät sig göras, och att "manuale suecanum [den svenska handboken]" skulle följas vid dop och andra kyrkliga handlingar. Till gagn för den viktiga reformen utgavs nya upplagor av gudstjänstböcker, och den äldsta bevarade handledningen för reformatorisk liturgisk praxis, ärkebiskop Laurentius Petris *Notulae* [anvisningar], kan mycket väl stamma från denna tid.³ I det sammanhanget passar också 1536 års sångbok in.

Den vackra volymen rymmer de tio äldsta tryckta sångerna och flerdubbelt nya under titeln *Swenske songer eller wisor nw på nytt prentade/ förökade/ och vnder en annan skick än tilförenna vtsatte*. I den beskrivande titeln markeras kontinuiteten med det första häftet men också en förändring. Bäggedera framhålls också i förordet. Kontinuitetsperspektivet utsträcks där till att omfatta mänsklighetens naturliga lust till sång och seden "aff begynilsen" att dikta "besunnelige [särskilda] wijsor oc songer om gudz dråpelig ting oc welgerningar". Likaväl som "i fortijden" hade man nw i någon tid" återigen börjat göra detta på begripligt mål. Det tillfogades att "monga goda christna menniskior warit thet glade ått/ siunga och höra them [sångerna] gerna. For huilka saak skul man nw her på nytt hafuer vtgå latit samma songer oc förökat them medh någre flere än the tillforenne vtgongne woro".⁴ Till det nya hörde inte bara ett större antal sånger utan även fler sångtyper, som kommenteras i förordet och som skall behandlas längre fram.

Sångboken kan redan genom sin funktion i den överenskomna liturgireformen betecknas som den första i Svenska kyrkans psalmboksserie, även om serietiteln *Den svenska psalmboken* inte begagnats. Den möter vi i tryck först på 1549 års psalmbok men den har sannolikt lanserats åtminstone redan på en utgåva 1543–44 som dock bara är känd genom några få korrekturavdrag för sångboken och fler avdrag med samma typografiska utformning för evangeliebok och katekes med bönbok.⁵ Vid det laget hade kungligt påbud 1540 och riksdagsbeslut 1544 betytt att gudstjänstlivet nu skulle reformeras i alla rikets kyrkor. Återigen krävdes då nytryck av de liturgiska böckerna, nu utan propagandatidens informerande och vädjande företal.⁶ Till den sviten anslöts nu det än idag brukade karakteristiska

samlingsbandet med psalm-, evangelie-, katekes- och bönbok, därtill med största sannolikhet också utan företal. Lätthanterligt rymdes här sådant som präst och till dels korsångare behövde av kyrkoårets olika sånger, bibeltexter och böner på svenska.

Uttrycken "psalm" och "psalmbok"

Benämningen *Den svenska psalmboken* och termen 'psalm' var programmatiska och måste ha varit provocerande på ett sätt som på grund av vanans makt knappast uppfattas längre. Då kyrkovisor blev kallade psalmer, angavs starkt tillspetsat men i sak detsamma som skall ha formulerats i titeln på 1530 års häfte: att de "gudhelighe" sångerna rent av var "uthdragne aff then Helga Scrift" – Guds ord i destillat. Men när sångsamlingen börjar kallas "psalmbok" görs gällande att den rymmer "psalmer" – Psaltaren i ny form.

I ett internationellt perspektiv är nomenklaturen ett originellt nordiskt särmerke. I reformationstida och senare språkbruk på den europeiska kontinenten fanns och har bibehållits en distinktion mellan psaltarpsalmer liksom parafraser i rimmad och bunden form på den ena sidan, på den andra andliga sånger i övrigt. En sådan distinktion respekterades i Danmark till en början men redan på 1530-talet började gränsdragningen att upplösas.⁷ På svensk botten blev det snarare tvärtom så att 1536 års boktitel "swenske songer eller wisor" får inkludera även nio psaltarparafraser, tre nytestamentliga cantica och fyra parafraser på nytestamentliga liknelser – drygt en tredjedel av antalet sånger – och på det sättet tenderade termerna psalm, sång och visa att bli synonymer.⁸ Steget har då inte varit långt till att, kanske med inspiration från Danmark, börja använda den starkt vidgade betydelsen av begreppen psalm och psalmbok som är belagda redan 1542–43.⁹ På sikt blev detta standardterminologin i hela Norden på ett undantag när. På finsk mark praktiserades och praktiseras nordisk standardterminologi i svenskspråkiga sammanhang men den har aldrig vunnit finskspråkigt burskap. Alltifrån den äldsta finska sångboken har upprätthållits en åtskillnad mellan psaltarpsalm och andra andliga sånger.¹⁰

Benämningen psalmbok har i praktiken kommit att även gälla samlingsbandets hela bibliotek. Den ställning som verket erövrade på kort tid har stärkts under århundradena. Från början mest en kyrkobetjäningens bok blev den efterhand folkets. Den har kallats "folkbok", en karakteristik som främst har avsett psalmboken 1695 men kan ges generell innebörd: psalmboken har varit långt mera spridd och använd än kyrkans andra gudstjänstböcker och alla andra former av litteratur. Mot de höga anspråk som namnet ger uttryck åt korresponderar regler som med tiden skärpts för att garantera kvalitet och förankring vid antagning av en ny upplaga. I samklang med traditionen genom århundradena räknar också den nu gällande Kyrkoordningen psalmboken till kyrkans bekännelsedokument, vilka skall ge uttryck åt och fortlöpande tolka "Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära".¹¹

Psalmbokens funktion

I sångboken 1536 och psalmboken 1986 finns förord som med bibliska mottot – Kol 3:16b respektive Ef 5:19b–20 – båda betonar vikten av att "sjunga och spela för Herren" i tacksamhet över Guds välgärningar. 1536 tillfogas att människor, av naturen glömska, genom sången påminns om Guds trofasta bistånd. Båda förorden framhäver att sången "scal skee på förstondeligt mål/ elles [eljest] följer där ingen fruct medh". I förra fallet betyder det att gamla och nya sånger skall sjungas på folkspråket likaväl som "i fortijden", i det senare fallet innebär det att psalmboken bevarar "arvet från gångna tider" men "fått färg av vår egen tids lovsång" eftersom "varje tid söker sitt eget sätt att uttrycka sin glädje och tacksamhet".

I 1536 års förord har det varit angeläget att anknyta till det kvalitetskrav på sångerna som tycks ha kommit till uttryck i titeln på sånghäftet 1530: "vthdragne aff then Helga Skrift". Det sker genom en kommentar i anslutning till dispositionen. "Fremst satte" är tre nytestamentliga cantica enligt bibeltextens lydelse, därefter samtida dikter klart grundade i Skriften: somliga utifrån liknelser i evangelierna, somliga efter Psaltaren, somliga efter de gamla latinska hymnerna, därtill "somlige the ther elles [eljest] wel haffua sin fasta grund j scrifftene". På så sätt har hela stoffet

ringats in och presenterats i en rangordning som innebär att sångerna i de olika grupperna likväl har det gemensamt att de alla är "uthdragne aff then Helga Schrift".

Det finns emellertid en helt annan dispositionsprincip, okommenterad och inte konsekvent genomförd: den funktionella. Boken är uppenbart till för gudstjänstbruk, och för den användningen har sångerna ordnats (se Bilaga 1).¹²

Den första gruppen (nr 1-5) består av fasta sångstycken i tideböner och mässa: från Luk 1-2 Benedictus (Sakarias lovsång) i morgonens laudes, Magnificat (Marias lovsång) i aftonens vesper och Nunc dimittis (Symeons lovsång) i kvällens completorium. Det nya sångboken tillför är svensk text att applicera till de för präst och korsångare väl innötta gregorianska recitationsmönstren för latinsång. Detsamma gäller den fjärde sången, den ärevördiga "S[ankt] Ambrosij och Agustini loffsong Te deum", morgonsångens och festliga tillfällen trinitariska lovsång i obunden form. Den femte sången var också trinitarisk men i bunden form, det snart nog folkligt omhuldade alternativet till mässans Credo, som Martin Luther textligt och musikaliskt format i anknytning till medeltida tradition men som dock vid överföringen till svenska förlorade Nicenum som klangbotten och mer anknöt till Apostolicum.¹³

Den andra gruppen (nr 6-9) bildas av svenska parafraser på fyra av Jesu liknelser, den sista av dem redan skapad under 1400-talets senare del de tre andra förmodligen nyskrivna. Emil Liedgren har charmerats av sångernas ton, "hållen i ett slags svensk allmogestil", men även så är utläggningar i många långa verser mer än vad liknelser tål. Sven Ingebrand har framhållit att parafraserna till skillnad från bokens övriga sånger "inte [har] någon direkt liturgisk funktion".¹⁴ De hade inte, men fick det: som gradual på svenska då liknelserna utgjorde söndagevangelier under trefaldighetstiden, och fler parafraser av det slaget skulle följa. Det som på den tiden hade kontextualiserande – och pedagogiskt! – syfte kom senare att få distanserande verkan. För snart två sekler sedan försvann de flesta av dem och genren har nu så gott som helt försvunnit.

En stor tredje grupp utgörs av parafraser på psaltarpsalmer,

som liturgiskt utgjort grundstenar i tideböner och versar ur dem för mässans introitus och gradual. Också denna typ av sånger skulle bli fler med tiden – måttet rågades med 90 parafraser i psalmboken 1695/97, men här är de redan nio (nr 10-18).¹⁵ Det nya de representerar är för det första att latinet bytts mot svenska, för det andra och mer ingripande att psaltartexten tolkats i både rimmad och strofisk form för nya melodier i stället för gregoriansk sång. Även denna genre har över tid reducerats mycket kraftigt; av de nio 1536 återstår idag två, båda ursprungligen starkt personliga tolkningar av Luther.¹⁶ I gengäld har en ny avdelning införts 1986: "Psaltarpsalmer och cantica" med bibelöversättningens prosalydelse för olika slag av växelsång till gregorianska och nykomponerade melodiformler.

I anslutning till gruppen med psaltarparafraser kan det passa att ta upp ännu en med liturgiska sånger: som led i försvenskingsarbetet tio tidegårdshymner (nr 31-40) valda ur en mycket rik repertoar. Alla är de på sedvanligt vis benämnda med de latinska inledningsorden vilka också ger präst och korsångare nycklarna till en hymns såväl användningsområde som melodi, så mycket mer angelägna som översättningarna är fria eller mycket fria på ett sätt som ger stöd för det traditionella antagandet att Olavus Petri utfört arbetet. Intressant är urvalsprincipen. Bland hymnerna ingår två kvällshymner av allmän karaktär (nr 36-37) medan de övriga är knutna till jul- och påskfastorna (nr 31-32), påsktiden och pingst (nr 33-35) men därtill också till kyrkoårets Mariadagar (nr 38) och många apostladagar (nr 39) samt allhelgonahelgen (40). På så sätt fanns tillgång till svenskspråkiga hymner för tideböner under helger då församlingsbor slöt upp i större utsträckning.¹⁷

Det faller i ögonen att julhelgen förbigås i hymnserien. Så är det, men ändå saknas inte julsånger. Mellan psaltarparafraser och hymner står en grupp sånger av vilka huvuddelen stammar från sånghäftet 1530. Där fanns en julvisa med rötter i medeltida folklig tradition som 1986 är bevarad i nästan samma språkdräkt, "Een iungfru födde itt barn j dagh" (nr 28). Jämte den hade placerats "War gladh tu helga Christenheet", en nyskriven, idag sedan länge utmönstrad text till en angiven hymnmelodi. När den nya sångboken fick svenska hymntolkningar fick även denna

hymns originaltext en folkspråkig version men den kilades då in vid de tidigare julsångerna.¹⁸

Denna grupp (nr 19–30) och bokens sista (41–47) liknar varandra däri att de rymmer sånger av blandad karaktär. I bägge grupperna finns några av de stora reformatoriska sångerna som Martin Luthers "Hwar man må nw wel glädia sich" (30), Elisabeth Kreuzigers "Christus then rette herren" (42), Olavus Petris "O Jesu Christ som mandom togh" (22) och hans "O Fader wor barmhertig och godh" (21). Där finns också som redan nämnts några julsånger liksom flera sånger med medeltidsrötter för liturgiska funktioner såsom "Nw bidie wij then helga and" (41), länge psalm före predikan, och vid kommunionen "Jesus Christus är wor helsa" (25), "Gud wari loffuat och högeliga prijsat" (43), "O rene gudz lamb/ oskyldig" (46) och därtill "Forlän oss gud så nådelig frid" (47), senare huvudgudstjänstens stående slutpsalm.¹⁹ Båda grupperna ger vid handen att hela sångboken är formad som ett redskap åt präst och korsångare i uppgifter för församlingarnas gudstjänstliv.

Sångernas melodier

På dansk mark utgav Hans Thomissøn 1569 den stora *Den danske Psalmebog* för vilka förmågan att trycka noter tagits i anspråk. Så småningom utnyttjades möjligheten sporadiskt även i Sverige–Finland, men det skulle dröja mer än ett sekel innan hela psalmboken omfattas – 1697 års utgåva av melodier med generalbas för den svenskspråkiga upplagan 1695, och till den finskspråkiga upplagan 1701 melodipsalmboken 1702. Under det långa tidsspännat dessförinnan – drygt halvtannat sekel för 1530 och 1536 års sånger! – var traderingen muntlig om än med stöd av uppteckningar bland vilka en hel del bevarats från orter på såväl svensk som finsk mark.²⁰ Tidiga melodiluppteckningar för sångerna i 1536 års sångbok anges i Bilaga 1. Några kom till redan på 1540–50-talen och till drygt hälften av sångerna finns melodierna i två relativt tidiga handskrifter: Olaus Erics sångbok, tillkommen nära Gamla Uppsala omkring år 1600 med 77 melodier, och mer än dubbelt så många, 170, nertecknade 1624 i Kangasala strax sydost om Tampere/Tammerfors.²¹

Det är inte möjligt att i detta sammanhang gå närmre in på melodibeståndet och hanteringen av arvet tills psalmmelodierna gick i tryck. En hel del av sångerna hörde till det välkända medeltidsarvet, de reformatoriska var i mycket import som sannolikt omfattade såväl text som ton, melodier som så småningom möter nedtecknade. Undervägs skedde givetvis en del anpassningar som förmodligen till dels kan förklaras som resultat av skavsår mellan melodier och svenska sångtexters inte sällan haltande versfötter. Det märkliga är därför att melodierna trots allt som skulle tala emot det ändå har kunnat bevaras så väl över tid, åtminstone tills justeringar dyker upp under de två sista decennierna före utgivningen av stormaktstidens svenska och finska psalmverk.²²

1536 års sånger ingår alla på ett undantag när i psalmboken 1695/97, där de dock utgör inte mycket mer än en tiondedel bland dess sammanlagt 413 sånger. Drygt hälften av melodierna har förts vidare i nedärvd form men nästan en tredjedel har korrigerats i en eller annan fras. Sex melodier har bytts mot andra, de flesta inte kända tidigare. Fem av de ratade är gregorianska, knutna till sånger som i likhet med den enda uteslutna hörde till gruppen tidebönshymner.²³ I detta blyxtbelyses en basal förändring av gudstjänstlivet. En ofta mycket melismatisk gregorianik som mer lämpade sig för (skolad) korsång har kommit att efterträdas av enklare melodier för församlingssång, och den gamla typen av tideböner har fått sin ersättning i otte- och aftonsång med psalmsång och predikan i stället för psaltarsång och gregorianska hymner.²⁴ Då saknades anledning att särbehandla tidebönshymnerna genom att placera dem i en särskild sektion. I psalmboken 1695/97 utvecklades i stället den redigeringsprincip som outtalad tydligt kan skönjas 1536, en disposition efter kyrkoåret. Efter den omfattande avdelningen "Konung Davidz Psalmer" (nr 22–112) följer nämligen den nya, stora "Åhrliga Högtiders Psalmer" (nr 113–200) jämte parafraserande "Psalmer öfwer några Söndags Evangelier" (nr 201–215).²⁵

Sångtexterna

I det föregående har ett och annat kommit fram om vad det är för slags sånger som ryms i 1536 års sångbok, och om de enskilda sångerna ryms en del information i de bifogade tablåerna. I svensk tradition har psalmer generellt sett varit anonyma före 1800-talet. Då fick olika historiska skäl den lärde hymnologen J W Beckman att mot tidigare gissningar dra slutsatsen att Olavus Petri var översättare och författare till sångerna i 1530 och 1536 års utgåvor. Hans uppfattning har underbyggts ytterligare i senare forskning och på allvar ifrågasatts först i nutiden. Historiska och innehållsliga argument i den debatten har enligt min mening gett vid handen att det gamla antagandet står sig, också därför att inga bättre alternativ gått att uppåbåda.²⁶ Hur sångerna än kommit till, finns de. Liksom ifråga om melodierna kan det nu bara bli tal om några mer övergripande synpunkter på texterna.

Till härkomsten rymmer sångsamlingen tre grupper, nämligen förreformatoriska och både kontinentala och inhemska reformatoriska kyrkovisor. Av grupperna är den första den största, också om man bortser från sånger som utgör eller parafraserar bibeltexter.²⁷ Te Deum (nr 4) hör till de fåtaliga i vilka originaltexten blivit återgivna, de förut berörda hymnerna liksom Credo-sången (nr 5) exemplifierar den vanligare modellen att vidareföra och samtidigt utveckla medeltida traditioner på kontinenten och, sannolikt, även i Norden.²⁸ Av de kontinentala reformatoriska sångerna stammar de flesta från Martin Luther, flera av dem med utgångspunkt i nedärvda sånger, några följsamt översatta till svenska men merparten i friare tolkning.²⁹ Bland de svenska texterna finns bara en med känd upphovsman, men på goda grunder kan fortfarande antas att Olavus Petri svarat för åtskilliga alster som självständigt tolkar eller snarare har inspirerats av förreformatoriska och tyska reformatoriska sånger.³⁰

Det som ter sig som ett självrådigt sätt att hantera och omforma äldre och nya sånger bör tveklöst uppfattas på ett annat sätt. Vägledande skulle vara etiska krav som aktualiseras i förordet till 1536 års sångbok. Sångerna måste "haffua sin fasta

grund i scrifftenne" för att lända Gud till ära och människan själv "til nytto oc gagn" även därför att de påminner henne om Guds välgärningar. Då krävs "förstondeligit mål/ elles [eljest] fölier ther ingen fruct mez och songen haffuer icke sitt retta werck". Sitt rätta verk – detta uttrycktes också med mottot från Kol 3:16b: "Lärer oc formaner idher inbyrdes mz psalmer oc lofsonger oc andeligom teckom wisom siungandes herranom vti idro hierta". I det ljuset måste man se både urvalet av sånger och utformningen de får liksom bokens disposition för denna funktion i gudstjänstlivet.

När gudstjänstlivet förändras, förändras också sångbokens utformning. En del har redan berörts, mer skulle följa. Psalmboken 1819/20 redigerades inte primärt som gudstjänstbok utan för uppgiften att kunna vara, som huvudaktören J O Wallin angav det i stenstil, "allom allt" – innehålla allt för allas olika behov under livets gång. Boken fick då en systematisk-teologisk disposition av samma slag som 1810 års katekes och därefter en stor avdelning kasualpsalmer.³¹ Den tidigare grundplanen kom däremot återigen till heders i psalmboken 1937/39 och i bearbetad form praktiseras modellen i psalmboken 1986. Där har karaktären av kyrkogångsbok förstärkts genom att psalmboken nu rymmer psaltarsånger och cantica för växelsång, som tidigare nämnts, men därtill också en sektion med mässans fasta liturgiska församlingssånger. Nu är det inte längre primärt präst/korsångare som förses med melodianvisningar i viss utsträckning såsom 1536. För funktionen som en hela församlingens gudstjänstbok är den 1986 antagna officiella utgåvan för första gången en melodipsalmbok.³²

1536 – 1986

När 1986 års psalmbok antogs 450 år efter utgivningen av 1536 års sångbok var skillnaderna så stora att det är lätt att förbise kontinuiteten. Men kontinuitet måste bli ordet, särskilt som näst intill hälften av sångerna 1536 återfinns 1986.³³ Bland dessa står flera av de sånger som till text och ton brukar räknas till "reformationstidens kärnpsalmer" och "den lutherska koralens kärnförråd".³⁴ Med några undantag hade de alla ingått en eller

flera gånger i de listor för gradualpsalm under kyrkoåret som hade införts i mässordningen 1614 och 1693, några av dem hade andra givna liturgiska funktioner.³⁵ Sådant har väl bidragit till att sångerna nöts in, men deras slitstyrka måste också förklaras med inneboende kvalitéer. I förarbetet till psalmboken 1986 blev det också en angelägen uppgift att ta vara på dessa genom att restaurera såväl text som ton, inte primärt av arkeologiska skäl utan av funktionella och pastorala. Inte minst genom högstämt språk och uniform musikalisk stil från psalmboken 1819/20 hade sångerna fått en stelnad, arkaiserande och därmed distansserande karaktär. Genom restaurering eftersträvades renovering av form och innehåll i syfte att frilägga sångernas egenart och inneboende dynamik. I vilken utsträckning dessa potentialer tas till vara i kyrkolivet är ett annat kapitel.

1536 års sånger i Svenska kyrkans psalmböcker

Kyrkovisorna i sånghäftet 1530 och sångboken 1536 har inte de ordningsnummer vilka av praktiska skäl åsatts dem här, för sångerna 1530 inom parentes.

Parallellt anges nr i 'syskonpsalmböckerna' på svenska 1695/97 och på finska 1701/02 (de senare meddelade av professor Erkki Tuppurainen) vars melodier är tillgängliga på nätet (se ovan not 20).

Melodivittnena anföras med förkortningar som upplösta och i bokstavsordning är: *Dan* (Dannäs) 1615, *Ek* (Ekebyborna) 1570–80?, *ELS* (noter inskrivna i Een liten Song-book), folio odaterad, kvart 1553, *Hg* (Hög) c:a 1540, *Kang* (Kangasala, SF) 1624, *Lei* (Leimontinus, Kalmar) 1675, *Loim* (Loimijoki, SF), 1600-talets början, kanske äldre, *Matz* (Eskil Matzsons psalmbok 1616) med 16 tryckta melodier, *OES* (Olaus Ericis sångbok) c:a 1600, *Ordo c* (Ordo canendi) före 1550, *Piae* (Piae Cantiones, sångsamling med nottryck) 1582, *Ål* (Ålem) 1645.

Svenska psalmböcker	1536 (1530)	Tidiga melodivittnen	1695/97 – 1701/02	1819/20	1937/39	1986
Fasta liturgiska sånger						
Benedictus	1		114–102)		611	676
Magnificat	2		113–100		610	675
Nunc dimittis	3		115–104		612	677
Te Deum (prosa)	4	ELS	6 [7]–6[7]	[263]	[604]	[1]
Tronnes bekenneilse	5 (5)	Hg 1541, Kang	4–4	17	26	
Liknelsepsalmer						
Gud warder lijknat widh en man. Lk 15	6	OES, Loim	206–202			
Enom konning tectes thet så. Mt 18	7	OES, Loim	212–214			
Om en rijk man her siunge wij. Lk 16	8	Ek, OES, Kang	204–204			
En riker man/ wellogher han. Mt 22, Lk 14	9	Piae., OES, Kang	205–205			

Psaltarparafraser

Forbarma tich gud offuer mich. Ps 51	10	OES, Loim	60-55			
Worgud är osseen weldigh borg. Ps 46	(8) 11	Loim, Kang	56-51	124	124	237/477
Af diwpsens nödh ropar iach. Ps 130	12	Loim, Kang	99-89	182	278	537
Sell är then man som fructar gud. Ps 128	13	OES, Loim,	98-88	339		
Vtan herren faller oss til. Ps 124	14	Kang OES, Loim,	96-85			
Lat thet icke förtryta tich.-Ps 37a	15	Kang OES, Loim,	48-45	232		
Then onde wactar ther nogh vppå. Ps 37b	16	Kang Samma som	49	232		
Gör wel och lät alt ondt bestå. Ps 37c	17	nr 15 Samma som	50	232		
Gud ware oss barmhertig och mild. Ps 67	18	nr 15 OES, Loim,	67-61	402	497	
Någhra gudhelige wisor, 1530		Kang				
Tesse äre the tiyo bwd	19	OES, Loim,	1-1			
Then som wil en Christen heta	20 (2)	Kang OES,	2-2			
O Fader wor barmhertig och godh	21 (1)	Loim, Kang OES, Loim,	188-183	21	25	372
O Jesu Christ som mandom togh	22 (3)	Kang Loim, Kang	120-110	49	40	33
O Herre gud aff himmelrijck	23 (4)	OES, Loim,	31-30			
Wij s liffue på werlden här	24 (6)	,Kang OES, Loim,	398-396	26	153	
Jesus Christus är wor helsa	25 (9)	Kang Dan/ Kang	14-17	152	188	387
Uij loffuom Chr en konning bold	26	Ordo c, Kang	122-112			
War gladh tu helga Christenheet	27 (7)	Ordo c, Loim, Kang	123-116a			

Een iungfru fódde itt barn j dagh	28	Piae, Loim,	127-119	60	60	124
Gud aff sinne barmhertigheet	(10) 29	Kang OES, Loim,	220-225	144	38	146
Hwar man må nw wel glädia sich	30	Kang OES, Kang	219-224	46	37	32/345
Hymner						
Werldenes frelsare kom här	31	ELS, Loim, Kang	121-111	58	58	112
Christe som liws och daghen är	32	Kang	364-366		445	185
Nw är kommen wor påsca frögd	33	Lei, Loim, Kang	162-155	104	104	465
Jesu tu est wor saligheet	34	Kang	175-175			
KOm helge ande herre god	35	Kang	180-173	133	133	50
O Herre gud som all ting skoop	36	OES	348			
Epter gudz skick går thet så til	37	OES, Kang	363-365			
Gläd tich tu helga Christenheet	38	Matz, Kang	124-114a			
Sich frögde nw himmel och iord	39	OES, Kang	199-197			
Jesu som är wor frelsare	40	Kang	-196			
Nytillkomna sånger						
Nw bidie wij then helga and	41	Ål, Kang	182-176	135	135	362
Christus then rette herren	42	OES, Loim,	119-109	50	50	36/350
Gud wari loffuat och högeliga prijsat	(1530?) 43	Kang OES, Loim,	15-18	[159]		400
O Herre gud tijn helga ord	44	Kang OES, Kang	222-227			
Gud som all ting skapade sich til loff	45	Kang	326-323			

O rene gudz lamb/ oskyldig	46	Hg, OES, Kang	150-146	94	94	143
Forlän oss gud så nådelig frid j wora daghar	47	Hg (greg) Ål, Kang	310-311	303	608	594

BILAGA 2

Gradualpsalmer i mässordningarna 1614 och 1693 från trycken 1536 (1530)

Antal hänvisningar	Psalm	Nr 1536 (1530)	Nr 1986
11	Var man må nu väl glädja sig	30	32 – 345
10	Gud av sin barmhärtighet	29	346
8	O Jesu Christ som mandom tog	22 (3)	33
8	Christus den rätte Herren	42	36 – 350
5	Vår Gud är oss en väldig borg	11	237 477
5	O Herre Gud i himmelrik	23 (4)	–
4	En riker man	9	–
4	O Fader vår barmhärtig och god	21 (1)	372
3	Utan Herren faller oss till	14	–
3	Den som vill en kristen heta	20 (2)	–
2	Gud varder liknad vid en man	6	–
2	Enom konung täcktes det	7	–
2	Om en rik man här sjunge vi	8	–
2	Av djupens nöd	12	537

2	Säll är den man som fruktar Gud	13	–
2	Låt det icke förtrycka dig	15	–
2	Kom helge Ande Herre god	35 (3)	50
1	Gud vare oss barmhertig	18	–
1	Jesus Christus är vår hälsa	25 (9)	387
1	Vi lovom Christ en konung bård	26	–
1	En jungfru føddee ett barn idag	28(10)	124
1	Nu är kommen vår påskafröjd	33	465
1	Jesu, du är vår salighet	34	–
1	Nu bedje vi den helga And	41	362
1	O Herre Gud ditt helga ord	44	–
1	O rene Guds lamm, oskyldig	46	143
1	Förlän oss G så nådelig	47	59

1 **Noter**

Det som bevarats av häftet tryckt i OPSS 2 s 561–69, behandlat i Collijn 1 s 339f (såsom utgåva 1526), 2 s 19ff, dessförinnan i Klemming 1889–92 s 210ff där det korta förordet (bara titelbladets baksida) återges med de här citerade orden s 211. Antaganden om en tidigare första upplaga, troligen 1526 (som Collijns ovan), bygger främst på en notis i den danska Malmøsalmebogen 1529 om ”tre sange vdtagne aff det svenske eksemplar”. Detta skulle även förklara notiser om kritik 1526 mot att svenska kyrkovisor sjöngs i Stockholm. Antagandets förutsättningar har dock ingående och övertygande underminerats i Andersen 1973 s 217ff, särskilt s 226f med anslutning därtill i Bohlin 1973 s 259. Den gamla teorin lever dock vidare som myt, exempelvis i specialstudier som Ingebrand 1995 och Ingebrand 1998 trots att Andersens framställning återopas i bägge arbetena.

2 Främst 1531 *Orsack hwar före Messan böör waara på thet tungomål som then menighe mn forsondelighit* är av Olavus Petri och under signaturen "O.P." *Then Swenska messan epter som hon nw holles j Stocholm*. Häftet kan representera skolelevers korsånger i repertoaren för Stockholms Storkyrkas svenskspråkiga mässa. Bohlin 1973 s 256ff.

3 Kjöllersström 1936, s 228ff, Eckerdal 1984 s 129.

4 Sångboken tryckt i OPSS 2, 521-59, i elektronisk utgåva på <http://runeberg.org/swisornw>. Beskrivning i Collijn 2 s 38ff. Vare sig titeln eller förordets sist citerade uttryckssätt anger att 1530 års häfte var bokens enda föregångare, men den läsarten är otvungen.

5 Beskrivning av korrekturavdragen i Collijn 2 s 124ff. Bland avdragen finns inte psalmbokens titelblad. Antagandet att detta upptagit beteckningen *Den svenska psalmboken* grundas på anteckningar i Stockholms lokala tullräkenskaper om Henrik bokbindares stora pappersimport hösten 1543, den 18 augusti: "Papir 20 riisz till att prentta swenske bönneböcker och psalmer med ewangelia", den 26 oktober: "Ith fatt med bocker och papir til att prentta salmme bocker vppå 38 riisz". Citerat efter Collijn 2 s 126. För samlingsbandet importerades således inte mindre än 58 ris (1 ris vanligen = 500 ark för boktryck, och 1 ark ger i 'vanligt' bokformat [oktav] 16 sidor). Redan 1542 finns i Räntekammaren notering om utgift för "en svensk salmbock" och "ein schwedische psalmbuch". Collijn 2 s 109f.

6 Andrén 1999 s 96ff, Eckerdal 1987 s 95.

7 En reformationstida tysk standardformulering var "Enchiridion Geystlicher gesenge vnd psalmen". Motsvarigheten för den danska s.k. Malmöpsalmboken 1529 är "En ny handbog med salmer og aandelige loffsange" men i bokens andra upplaga 1536 hette den "Nogle nye Psalmer og Lofsange", varpå steget

är kort till beteckningen "salmebog". Redan 1535 nyttjades den för Hans Tausens "En ny Psalme-bog medt flere Christelige oc Aandelige Loffsang" och, med regional bestämning, för Hans Thomissøns stora "Den danske Psalmebog met mange Christelige Psalmer" 1569. Till utvecklingen och titlarna se Andersen 1967 och 1973 samt Malling 1978 s 13ff.

8 Om förordet 1530 hade just uttrycket "desse psalmer" är osäkert. I förordet 1536 nyttjas termerna "andeliga songer oc wijsor" och för en grupp facktermen "hymnor"; en gång förekommer formuleringen "somlige aff Daidz psalmer" och som avslutande motto anför Kol 3:16b fritt efter NT 1526: "Lärer oc formaner idher inbyrdes mz psalmer oc lofsonger oc andeligom teckom wisom siungandes herranom vti idro hierta."

9 Ovan not 5. Beläggen är i SAOB P2295f pkt3 respektive P2299f pkt 2 de äldsta för den vidgade innebörden av "psalm" och "psalmbok". (1592 års formulering finns ej med, inte heller i SAOB-redaktionens excerptsamling, Lund.)

10 Psalmi = psaltarpsalm, virsi = (annan andlig) sång, virsikirja = psalmbok. Från svenskan har övertagits veisu eller viisu = (världslig) visa. Den äldsta sångboken formades av Jacobus Finno 1583. (Uppgifterna från professor Erkki Tuppurainen, Kuopio.)

11 Kyrkoordningen 1999 1 avd 1 kap 1 §.

12 En tydlig liturgisk funktion för häftet 1530 betonas i Bohlin 1973 s 258f, för sångboken 1536 i Fransén 1940 s 169ff.

13 Beckman 1845-72 s 60, 67, Bohlin 1973 s 241ff, Ingebrand 1998 s 33ff.

14 Liedgren 1926, s 90, Ingebrand 1998 s 42.

Liknelserna i Luk 15:11-32 (två syskonliknelser v 1-10 söndagsevangeliem), Matt 18:23-35, Luk 16:19-31 och Matt 22:2-13 med parallellen i Luk 14:16-24 hörde till 3, 22, 1, 20

och 2 efter Tref.

15 Som rubrik anges psalmnumret i Psaltaren men på traditionellt vis också med psalmens latinska inledningsord. I Ingebrand 1998 s 93 anges även sång nr 23 som inspirerad av Luthers parafras på Ps 12, "Ach Gott von hymel sihe dar eyen", men den svenska sången är innehållsligt ingen parafras, står inte heller i parafrasgruppen och har vare sig Ps-nummer eller latinsk anfang som rubrik/hänvisning.

16 Nr 11, Luthers "Ein feste Burg ist unser Gott" (Ps 46), och nr 12, "Aus tieffer not schrey ich zu dyr" (Ps 130). Den senare finns som psalmboken 1986:537, den förra utan Ps-hänvisning och i två mycket olika versioner som 1986:237 (J O Wallin) och 477 (O Hartman). Se Eckerdal 2007b s 31ff, 35ff.

17 Hymnerna nr 31–40 var Veni redemptor gentium, Christe qui lux est, Ad coenam agni, Jesu nostra redemptio, Veni creator spiritus, Lucis creator, Te lucis, Gaude visceribus, Exultet coelum laudibus och Christe redemptor. Om deras nedärvda liturgiska sammanhang Moberg 1947 och Nilsson 1991, om texttolkningarna 1536 Ingebrand 1998 s 129ff.

18 Den förstnämnda sången (nr 28) har en nu förkortad överskrift, t ex utan kvalitetsbeteckningen "vthdraghen aff scriffte Luke ij": "En song under de noter Dies est leticie/ then om iulatijd tienar". Den nyinförda tredje (nr 26) återger hymnens latinanfang A solis ortus som även utgör melodiuppgift och den nya julvisan (nr 27), som 1530 hade överskriften/melodianvisningen A solis ortus, har nu överskriften "Under samma noter".

19 Se Eckerdal 2007a s 82ff.

20 Kopior och renskrifter av källorna är tillgängliga i SKR (Svensk koralregistrant), under uppbyggnad vid Konst- och musikvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, med

dupletter i SVA (Svenskt visarkiv), Stockholm. En systematisk genomgång av källorna ligger till grund för Göransson 1992.

21 Olaus Ericis sångbok (faksimil) 1967.

Musikhandskriften från Kangasala 1624 och den mindre, något äldre från Loimijoke jämte melodierna i 'syskonpsalmböckerna' på svenska 1695/97 och på finska 1701/02 finns i Erkki Tuppurainen, utg, *Gamla psalmmelodier från Finland*, under adress http://www2.siba.fi/virtuaalikatedraali/vanhatvirret/index_s.html. Se vidare Bilaga 1.

22 Melodiskt fanns en viss skillnad mellan finsk 1600-talstradition och den svenska. Inom den svenska grenen har konstaterats "en påfallande enhetlighet ... ända fram till c:a 1675", då "en visserligen måttfull men påtaglig" förändring av melodierna sker. Göransson 1992 s 121ff, 125. För (text- och meloditraderingen gällde länge medeltida förhållanden: "En skriftlig tradition förutsätter alltid en oral tradition jämsides." I olika avseenden har den orala också "styrts utförandet" av det utantillärda, medan notskriften länge utgjort "ett slags protokoll att tillgå vid behov". Nilsson 1994 s 56, 58.

23 Av övriga melodier till sångerna 1536 har bara en bytts, nr 44 (men kvar i finska psalmboken 1702:227), bland hymnerna däremot i 1536:33, 34, 36, 38 jämte den till hymnmelodi nyskrivna julsången nr 27 (ovan not 18, kvar i 1702:118a), utesluten blev nr 40, allhelgonahymnen som "hör till de bästa" av bokens sånger (Ingebrand 1998 s 160), men texten blev med ny melodi kvar i finska 1701/02:196. (Uppgifterna om utgåvan 1701/02 från Erkki Tuppurainen.)

24 En del gregorianska melodier, utan generalbas, finns kvar 1695/97, från sångboken 1536 tidebönsmaterial såsom cantica och Te Deum, vilket kan tolkas så att de (nr 1–4) fick stå kvar av reverens – som kanske? även gällde Credo (nr

5) – utan nya melodier för församlingssång. Kvar fanns även några sångligt enklare hymner (1536:31, 32, 35, 37, 39) med oförändrade eller bara justerade melodier och dessa försedda med generalbas. Troligen var det inte bara en sinkadus att den tidigare separat placerade julhymnen (nr 26, ovan not 18) fick stå melodiskt oförändrad och utan generalbas medan den i förra noten nämnda nyskrivna julsången till samma melodi (nr 27) försågs med nykomponerad melodi. Se härtill Göransson 1992 s 58, 68.

25 1695/97:22–112 är psaltarparafraser, nr 113–200 bildar kyrkoårsavdelningen och nr 201–215 den anslutande med evangelieparafraser.

26 Olavus Petri fränkänns förmåga som "psalmförfattare" i Feuk 1971, ett inlägg som tydligt påverkat författar- och översättaruppgifter i 1986 års psalmbok. Utförligt diskuteras och avvisas inlägget i Ingebrand 1998 passim. Utifrån en jämförelse mellan teologi och språkliga uttryckssätt i de anonyma sångerna och i Olavus Petris (övriga) författarskap finner han på punkt efter punkt på ett ibland pressat men i huvudsak givande sätt, att det mesta talar för och litet emot att Olavus själv skrivit psalmer och till svenska självständigt tolkat såväl latinska som tyska sånger.

27 Nr 1–3 och 6–18.

28 Andra exempel erbjuder kommunionspsalmer nr 25 och 43, den förra med tillägg av dels Luther, dels Olavus Petri, den senare med Luthers vidareförande av såväl två leiser som en sekvens. Eckerdal 2007a s 85ff. Fler exempel i Eckerdal 2008.

29 Sångbokens nr 5, 11–13, 18–19, 23–26, 30–31, 35, 41, 43 och 47 återgår i någon mening på Martin Luthers medeltidsanknutna eller nyskrivna sånger nr 24, 28, 11, 7, 10, 1, 8, 3, 6, 16, 2, 14, 17, 19, 4 och 30 i WA Archiv 4. För 1536:6

och 14 har förmodligen redan från början nyttjats melodierna nr 18 och 22 i WA Archiv 4 vilka används i 1600-talets musikhandskrifter. Ett tydligt exempel på mycket genomtänkt fri psaltartolkning av först Luther och sedan Olavus Petri erbjuder sången nr 11, behandlad i Eckerdal 2007b s 24ff respektive 27ff.

30 Sång nr 9 skrevs på svenska av Ericus Olai – en av dem med epitetet "vår svenska historieskrivnings fader" (Collijn 1 s 250) – någon gång före hans död 1486 (senare för skolans behov översatt från svenska till latin i Piae cantiones 1582).

31 Den stora sektion som skapades för kasualpsalmer (nr 219–447) rubriceras "Kristligt sinne och förhållande" och har underavdelningarna "I allmänhet" (sic!) och "Med avseende på särskilda personer, tider och omständigheter". En annorlunda tredje underavdelning rubriceras ""Med avseende på de yttersta tingen" (nr 448–500).

32 Musik har också tidigare meddelats men i utgåvor för sångledare/organist 1697, 1820 och 1939 först sedan textbanden fastställts. Melodipsalmbok för allmänheten har också utgetts tidigare men som förlagsartiklar.

33 Se Bilaga 1. Kvar är 21 av 47 sånger, 45 %. Utmönstrats har främst bibelparafraser (Psaltaren, NT) och hymner, de allra flesta på vägen till psalmboken 1819/20.

34 Det första citatet från Selander 1985 s 111 om Paul Speratus-sången 29 i sånghäftet 1536. Det andra citatet är från Nordiska musikforskarmötet 1954 inför arbetet på *Nordisk koralbok* som behandlats i Eckerdal 2008.

35 Se Bilaga 2. För varje firningsdag angav mässordningen 1614 som gradual en psalm men mässordningen 1693 tre till fritt val.

Otryckta källor

- SAOB-redaktionen excerpptsamling, orden "psalm" och "psalmbok", Lund
- SKR (Svensk koralregistrant), under uppbyggnad vid Konst- och musikvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, med dupletter i SVA (Svenskt visarkiv), Stockholm

Tryckta källor och litteratur

Andersen, Niels Knud

- 1967 "Malmøsalmebogen af 1529" i *Kyrka Folk Stat. Till Sven Kjölleström*, Lund, s 216–234
- 1973 "Om forholdet mellem de ældste svenske og danske salmebøger" i *Reformationen i Norden. Kontinuitet och förnyelse* (Skrifter utgivna av Nordiskt Institut för kyrkohistorisk forskning 3), Lund, s 217–240

André, Åke

- 1999 *Sveriges kyrkohistoria, 3, Reformationstid*, Stockholm

Beckman, Johan Wilhelm

- 1845–72 *Den nya Swenska Psalmboken, framställd uti Försök till Svensk Psalmhistoria*, Stockholm

Bohlin, Folke

- 1973 "Luthers Credo-psalm och Den svenska mässan 1531" i *Reformationen i Norden. Kontinuitet och förnyelse* (Skrifter utgivna av Nordiskt Institut för kyrkohistorisk forskning 3), Lund, s 241–262

Collijn, Isak,

- 1, 2 *Sveriges bibliografi intill 1600*, 1, Uppsala 1934–38, 2, Uppsala 1927–31

Eckerdal, Lars

- 1984 "När tillkom De officiis? Omdateringsförslag" i *Kyrkohistorisk årsskrift* 84, s 117–133
- 1987 "Församlingen till förbättring". Reformatoriskt bruk av 1 Korinthierbrevets kapitel 14" i *Kyrka och universitet. Festskrift till Carl-Gustaf André, Stockholm*, s 91–112
- 2007a "Kommunionsång i Svenska kyrkan" i *Svenskt gudstjänstliv* 82, s 82–130
- 2007b "Martin Luthers 'Ein feste Burg' på svenska. Tre typer av psalmtolkning" i *Kyrkohistorisk årsskrift* 107, s 23–50
- 2008 "Medeltidssång som 2000-talspsalm" i *Förbistringar och förklaringar. Festskrift till Anders Piltz, Ängelholm*, s 208–217

Feuk, Johan

- 1971 "Var Olaus Petri psalmförfattare?" i *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 1971*, s 27–78

Fransén, Natanael

- 1940 *Koralbok till Then Swenska Ubsala Psalmboken 1645 [...]* Enligt Mönsteråshandskriften 1646 (Liturgia Suecana B 3:2), Stockholm

Göransson, Harald

- 1992 *Koralpsalmboken 1697. Studier i svensk koralhistoria*, Hedemora

Ingebrand, Sven

- 1995 "Några gudeliga visor. Våra första reformationsspsalmer" i *Kyrkohistorisk årsskrift* 95, s 9–38
- 1998 *Swenske songer 1536. Vår första bevarade evangeliska psalmbok* (Acta universitatis upsaliensis. Uppsala Studies in Faiths and Ideologies), Uppsala

Kjölleström, Sven

- 1936 "De kyrkliga förhandlingarna i Uppsala 1536. Ett 400-årsminne" i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 12, s 228–245
- Klemming, G E

1889–92 *Sveriges bibliografi 1481–1600*, Uppsala
 Kyrkoordningen
 1999 *Kyrkoordning – med angränsande lagstiftning – för Svenska kyrkan*, Stockholm
 Liedgren, Emil
 1926 *Svensk psalm och andlig visa*, Stockholm
 Malling, Anders
 1978 *Dansk Salmehistorie* 8, København
 Moberg, Carl-Allan
 1947 *Die liturgischen Hymnen in Schweden* 1, København
 Nilsson, Ann-Marie
 1991 *Die liturgischen Hymnen in Schweden. Beiträge zur Liturgie- und Musikgeschichte des Mittelalters und der Reformationszeit*, 2.1, *Die Singweisen und ihre Varianten*, Uppsala
 1994 "Musik traderad och bevarad" i *Musiken i Sverige* 1, *Från forntid till stormaktstidens slut*, red Leif Jonsson, Ann-Marie Nilsson och Greger Andersson, Stockholm
 OPSS
 Petri, Olavus, *Samlade skrifter*, utg B. Hesselman m fl, 1–4, Upsala 1914–17
 Psalmboken
 1695/97 *Den svenska psalmboken 1695. 1697 års koralpsalmbok* (faksimil), Stockholm 1985
 1819/20 *Den svenska psalmboken. Av Konungen gillad och stadfäst* år 1819, Stockholm,
 och
 Hæffner, Johann Christian Friedrich, *Swensk Choralbok. Af Kongl Psalm. Kommitén gillad och antagen* År 1819. *Utarbetad af Ioh Chr Fredr Hæffner*, Stockholm
 1937/39 *Den svenska psalmboken. Av Konungen gillad och stadfäst* 1937, Stockholm,
 och
 Den svenska koralboken, av Konungen gillad och stadfäst 1939, Stockholm
 1986 *Den svenska psalmboken. Antagen av 1986 års kyrkomöte* [inkl musik], Stockholm
 Psalmmelodier, Gamla ... från Finland
 Gamla psalmmelodier från Finland, Erkki Tuppurainen
 utg, <http://www2.siba.fi/virtuaalikatedraali/vanhativirret/>

[index_s.html](#)

SAOB

Svenska Akademiens Ordbok 21, Lund

Selander, Inger,

1985 [Textkommentarer] i *Den svenska psalmboken. Volym 3* (S[tatens] O[ffentliga] U[utredningar] 1985:18), Stockholm

Swenske songer eller wisor

Swenske songer eller wisor nw på nytt prentade och under en annan skick än tillförenne vtsatte, Stockholm, elektronisk utgåva <http://runeberg.org/swisornw>

Sångbok, Olaus Ericis

Olaus Ericis sångbok. En handskriven liber cantus i Gamla

Uppsalas kyrkoarkiv (faksimil), utg Folke Bohlin med kommentarer (Laurentius Petri sällskapets urkundsserie 8), Uppsala 1967

WA Archiv

4

Luthers geistliche Lieder und Kirchengesänge. Vollständige Neuedition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe, ed Markus Jenny (Archiv zur WA, Band 4), Köln & Wien 1985

K-J Hansson:

Martin Luthers psalmer i nordiskt folkligt liv

Detta är en något modifierad svensk version av det föredrag på engelska som författaren höll vid den internationella hymnologkonferensen (IAH) i Trondheim den 29 juli 2007. Artikeln ger en allmän bild av NordHymns nyligen avslutade forskningsprojektet och av boken med samma titel.

Av **Jocke Hansson**

För något år sedan fanns en artikel i Finlands största kvällstidning *Iltasanomat*. Den handlade om Formel 1-tävlingar där bl.a. Keke Rosberg och Mika Häkkinen har fört in Finlands namn på världskartan. Nu gällde det den senaste toppföraren, Kimi Räikkönen. Räikkönen hade inte lyckats så bra. Artikelförfattaren undrade vad som kunde göras för att få Räikkönen att börja vinna. Och han kommer själv med ett förslag till lösning: Varför inte sjunga Martin Luthers *Ein feste Burg*? Den har många gånger tidigare hjälpt när Finland har befunnit sig i kris eller haft svårt att hävda sig internationellt. Verkligen intressant att man uppmanar formel 1 att ta till Martin Luthers psalmer!

Vår konferens har temat Hymn Renaissance. Vem är i fråga om hymnrenässans mer värd att uppmärksammas än Martin Luther? Luthers insats ligger visserligen 500 år tillbaka i tiden. Han skrev ganska få psalmer. Men han satte i gång en av historiens största psalmprocesser. Och han blev modellen för kommande psalmdiktning. Hans psalmer fick en spridning som ingen senare författare nådde upp till.

Vilken position intar Martin Luthers psalmer in de nordiska länderna? Psalmerna hade i början inte samma

förutsättningar vinna terräng i Norden som t.ex i tyskspråkiga länder. De måste översättas till nya språk. De måste inplanteras i en främmande kultur. Frågan är vilken spridning och vilken betydelse psalmerna kom att få, religiöst, kulturellt och även politiskt, i de fem länder som vi i dag kallar Norden.

NORDHYMN är en samlande organisationen för nordisk hymnologi. För snart tio år sedan startade Nordhymn ett stort projektet för att få svar på frågan om Luthers psalmer. Arbetet har nyligen slutförts. Rapporten, som omfattar över 1000 sidor inklusive bilagor, ges ut på Arcus förlag vid Lunds universitet. Redaktörer är Sven-Åke Selander, som också lett projektet, och jag själv. Rapporten är, tyvärr, skriven bara på nordiska språk, men vi skall försöka få in eine Zusammenfassung auf Deutsch och a summary in English. Det som kanske ännu bör sägas är att forskningsprojektet huvudsakligen har genomförts som hobby – för vissa deltagare ändå nästan på heltid. Inga löner har utbetalats. Men för omkostnader har vi fått bidrag på ca 200.000 euro, främst från NOS-HS.

Projektet *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* kan på många sätt betecknas som unikt. För det första är det ett mycket omfattande projekt. Över 60 teologer,

musikvetare, litteraturforskare, historiker, sociologer, pedagoger och församlingspräster har varit engagerade. För det andra har det varit en viktig övning i teamwork. Hymnologisk forskning arbetar ofta ganska isolerat. Men här gällde nära samarbete och intensiva kontakter mellan forskare från fem länder, och det har berört nio olika språk – även samiska och färiska. För det tredje var det också metodiskt en utmaning när t.ex. sociologer mötte specialister på medeltidens historia, och när systematiska teologer skulle begripa sig på samhällsdiskurs – olika forskartraditioner möttes. Projektet kan väl, om jag får vara litet ironisk, betecknas som unikt också i det avseendet att ytterst få forskare i dessa dagar tar sig an ett så grundligt undersökt, ett så omfattande och gammalmodigt ämne, som Martin Luthers psalmer. Vi försökte i början hitta internationella samarbetspartner men fann ingen grupp som i dag sysslar med Lutherpsalmer. Men kanske det finns och någon här kan ge tips.

Jag kan självfallet bara bjuda på små glimtar från ett enormt fält. Men med tanke på konferensens tema belyser det intressanta perspektiv. Vi kunde genom projektet följa effekterna av en Hymn Renaissance under 500 år. Vi kunde se hur psalmerna spreds, hur de uppfattades, och vilken betydelse de fick för olika sektorer i samhället. En viktig aspekt var det komparativa, att kunna jämföra hur lika, men också hur olika, receptionen kunde vara i de nordiska länderna. Och att få en bild av vad som finns kvar i dag. Vi kan bara, som jämförelse, föreställa oss hur intressant det blir när någon efter 500 år beskriver 1970- och 1980-talens Hymn Renaissance genom ett lika omfattande projekt!

Norden som bas för en undersökning av detta slag har många fördelar. Flera av länderna har en gemensam historia: Danmark med Norge och Island å ena sidan och å den andra Finland med Sverige. Ibland har det funnits också andra gränser. Det finns i dag många kulturella likheter mellan länderna. Både ekonomiskt och religiöst. De lutherska kyrkorna har haft en dominerande ställning ända sedan reformationen. Språken är, förutom isländska och finska, ganska lika. Men länderna har också utvecklats i olika riktning. Så vi räknade med både likheter och olikheter när det gäller Lutherpsalmerna.

Till de frågor som vi ville få svar på genom

projektet hörde bl.a. vilken spridning Luthers psalmer fick i de nordiska länderna. Vi ville vidare veta vilken betydelse psalmerna har haft inom kyrko- och samhälls- och kulturlivet. Finns det yttre faktorer, t.ex. politiska, som har påverkat psalmernas ställning? Och framför allt: Vad finns kvar i dag av arvet från Martin Luther?

För att praktiskt kunna hålla ihop projektet indelades de ca 60 forskarna i sex olika temagrupper som tog sig an sex olika frågeställningar. Grupperna var:

**Spridning*. Vilka av Luthers psalmer har använts i de nordiska länderna?

**Trostolkning*. Vilken teologi återspeglas i Luthers egna psalmer och i de olika översättningarna?

**Gudstjänstliv*. Vilka Lutherpsalmer har varit förknippade med liturgin och hur har de använts?

**Undervisning*. Hur har psalmerna använts som pedagogiska hjälpmedel i kyrka och skola?

**Melodier*. Temat erbjuder ett brett fält med många perspektiv, t.ex. i vilken mån har man hållit sig till de lutherska melodierna? Har man i Norden använt andra koraler till Luthers texter?

**Samhälls- och kulturliv*. Vilken roll har Luthers psalmer spelat utanför de kyrkliga ramarna, t.ex. inom politik, den folkliga kulturen, i litteratur och konstmusik?

En första fråga när man startar ett projekt av den här typen är vad som skall räknas som en Lutherpsalm. Vilka psalmer skrev Luther? Vi tog, efter diskussioner, vår utgångspunkt hos Markus Jenny, *Luthers geistliche Lieder und Kirchengesänge. Vollständige Neuedition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe* (Köln, Wien: Böhlau Verlag 1985). Den gav, efter kritiska diskussioner, en god överblick av psalmerna.

Jennys lista upptar 45 texter. Men alla hade inte en självklar plats i undersökningen. Vi inriktade oss på Kirchenlieder. Utanför lämnades oftast de liturgiska sångerna, 025, 027, 029. Inte heller 043-045 har förekommit i den nordiska traditionen. Så vi kom generellt att arbeta med 39 texter. Jenny räknar med följande Lutherpsalmer:

001 Dies sind die heiligen Zehn gebot

002 Nun freut euch, lieben Christen gemein

003 Mitten wir im Leben sind
004 Gott sei gelobet und gebenedeiet
005 Gelobet seist du, Jesu Christ
006 Jesus Christus, unser Heiland, der von uns
007 Wohl dem, der in Gottes furcht steht
008 Ach Gott, vom Himmel sieh darein
009 Es spricht der Unweisen Mund wohl
010 Es wollt uns Gott genädig sein
011 Aus tiefer Not schrei ich zu dir
012 Christ lag in Todes Banden
013 Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod
014 Nun komm, der Heiden Heiland
015 Komm, Heiliger Geist, Herre Gott
016 Christum wir sollen loben schon
017 Komm, Gott Schöpfer, heiliger Geist
018 Ein neues Lied wir heben an
019 Nun bitten wir den Heiligen Geist
020 Mensch, willst du leben seliglich
021 Mit Fried und Freud ich fahr dahin
022 Wår Gott nicht mit uns diese Zeit
023 Gott der Vater wohn uns bei
024 Wir glauben all an einen Gott
[025 Kyrie eleison]
026 Jesaja, dem Propheten, das geschah
[027 Christe, du Lamm Gottes]
028 Ein feste Burg ist unser Gott
[029 Die Litanei - deutsch und lateinisch]
030 Verleih uns Frieden gnädiglich
031 Herr Gott, dich loben wir
032 Christ ist erstanden
033 Vom Himmel hoch, da komm ich her
034 Sie ist mir lieb, die werthe Magd
035 Vater unser im Himmelreich
036 Christ, unser Herr, zum Jordan kam
037 Was fürchtst du, Feind Herodes, sehr
038 Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort
039 Vom Himmel kam der Engel Schar
040 Nun lasst uns den Leib begraben
041 Der du bist drei in Einigkeit

042 Unser grosse Sünde und schwere Missetat

[043 Der 111. Psalm]

[044 Der 117. Psalm]

[045 Der Lobgesang des Zacharias]

Siffrorna framför psalmernas radbörjan blev viktiga. Luthers psalmtexter har under olika tider haft mycket olika begynnelseader i de nordiska länderna, också på samma språk. Hur skall vi veta vad som avses på isländska eller finska? Siffran blev vår nyckel, den gav en hållbar identifikationskod för alla länder och för alla tider. Sade någon 028 i Island eller Finland så visste vi att det avsåg *Ein feste Burg*.

I förteckningen finns ett litet frågetecken som dök upp för mig när jag läste igenom rapporten på nytt: Hos Jenny saknas *Die beste Zeit* (Evangelisches Gesangbuch 319). Den finns i förordet till en av Luthers skrifter och upptogs bl.a. av Böhmsche Brüder 1544. Kanske någon kan svara på frågan varför har den blivit utanför. Den har inte använts i Norden.

Jag ger i det följande några glimtar från de olika teman som grupperna arbetade med:

Spridning

Vilken utbredning fick Luthers psalmer i Norden? De nordiska länderna tog tidigt, redan på 1520-talet, parti för reformationen. Och kyrkolivet har sedan dess haft en luthersk prägel. Än i dag är ungefär 85 procent av befolkningen formellt lutheraner.

Det som överraskade var hur snabbt Luthers psalmer översattes och trycktes i psalmböckerna. Jag ger några siffror från viktiga milstolpar, från tryckta psalmböcker:

* i *Danmark* hade 1529 hela 26 Lutherpsalmer översatts, 1569 var antalet 36. Sammanlagt har 37 *Lutherpsalmer* genom historien varit i bruk i Danmark.

* *Norge* följer Danmark men 1985 upptogs ytterligare en psalm. Summa 38 psalmer i bruk.

* i *Island* hade man 1555 översatt 19 och 1589 hela 38 Lutherpsalmer, inklusive liturgiska sånger. Man upptog dessutom en psalm 1859 och två psalmer 1972. Summa 41 texter inklusive liturgiska sånger, eller sammanlagt 38 psalmer.

* *Sverige* hade år 1530 översatt fyra psalmer men 1562 hade

antalet stigit till 31 (1695 upptogs ännu fem texter). Summa 36

* Finland har två språk att beakta

a) det svenska följer Sverige (fram till 1886). Summa 36 översättningar.

b) för finska psalmböcker översattes åren 1583-1605 alla de Lutherpsalmer som senare skulle vara i bruk, sammanlagt 32 psalmer.

Luthers psalmer spred således mycket snabbt i Norden. Förenklat sagt kom de längs två huvudvägar. Den ena var via direktkontakt med Wittenberg genom de nordiska studenter som fick sin utbildning där, den andra vägen var över Rostock och Lübeck. Orsaker till den snabba spridningen var främst en entusiasm att utbreda den nya tron. Också furstarna var ivrigt med. De fick på det sättet mera makt som kyrkans överhuvud. Viktig för spridningen var också handeln kring Östersjön. Den tyska köpmannaklassen spelade en betydande roll som förenande länk mellan länderna, inte bara ekonomiskt utan också kulturellt och religiöst.

Det som fick en avgörande betydelse för spridningen av psalmerna var självfallet de nationella reformatorerna. De blev, liksom Luther, också psalmdiktare och översättare. De nordiska reformatorerna utvecklade de egna språken och blev till och med de som skapade ett skriftspråk. Psalmerna översattes likväl inte alltid direkt från Luther utan ibland via översättningar från andra nordiska språk. En finsk översättning kunde ta vägen över en svensk version som i sin tur kunde bygga på en dansk.

Överblicken ovan visar hur många LPS som tidigt införlivades i de nordiska psalmböckerna. Alla kom inte att bevaras. Och vissa psalmer försvann emellanåt för senare att återkomma på nytt. Den intressanta frågan är väl hur det ser ut i dag. Alla nordiska kyrkor har ganska nyligen antagit officiella psalmböcker. Hur många Lutherpsalmer är i bruk i dag i Norden? En översikt utifrån dagens officiella nordiska psalmböcker visar på följande spridning:

* Danmark: 20

* Norge: 23

* Island: 15

* Sverige: 16

- * Finland a) finska: 20
 b) svenska: 19

Nämnas kan att Evangelisches Gesangbuch (1994) upptar 36 av Jennys 45 nämnda och därtill (nr 319) Die beste Zeit, alltså sammanlagt 37. Lutheran Book of Worship (1981) har 17 Luthertexter. Bevarade i alla nordiska länder är för närvarande åtta Lutherpsalmer. De ger samtidigt en bild av var tyngden ligger i ett nordiskt perspektiv:

- 005 Gelobet seist du, Jesus Christ
- 006 Jesus Christus, unser Heiland
- 011 Aus tiefer Not
- 012 Christ lag in Todesbanden
- 017 Komm, Gott Schöpfer
- 019 Nun bitten wir den Heiligen Geist

- 028 Ein feste Burg
- 033 Vom Himmel hoch

Detta om Lutherpsalmernas förekomst i psalmböcker. Hur är det med den verkliga användningen? Projektet har analyserat 100.000-tals psalmsjungningar i gudstjänsterna under de senaste 50 åren. Facit pekar, vilket var att vänta, på ett minskande bruk. Exempelvis har i Finland mellan 1975 och 2003 användningen av Lutherpsalmer minskat med hälften, från 4,7 % till 2,1 % av det totala antalet sjungningar. I Sverige är motsvarande siffra ännu lägre, 1,5 %. En viktig förklaring till minskningen är att utbudet av av psalmer förnyades 1986. Psalmböckerna fick en annan tyngd och inriktning. Psalmer av lättare karaktär infördes, t.ex. moderna visor och gamla väckelsesånger. Dogmatiskt orienterade texter har fått ge utrymme för psalmer kring mer allmänna livsfrågor - och för psalmer om glädje och lovsång. Luthers psalmer började kännas tunga och gammalmodiga. Mest använda är i dag i

*Danmark:

- 019 Nun bitten wir
- 005 Gelobet seist du

028 Ein feste Burg

*Norge:

- 028 Ein feste Burg
- 014 Nun komm, der Heiden Heiland
- 015 Komm heiliger Geist, Herre Gott

*Island:

- 028 Ein feste Burg
- 006 Jesus Christus, under Heiland
- 014 Nun komm, der Heiden Heiland

*Sverige:

- 033 Vom Himmel hoch
- 015 Kom heiliger Geist, Herre Gott
- 014 Nun komm, der Heiden Heiland

*Finland (svenska):

- 033 Vom Himmel hoch
- 028 Ein feste Burg
- 038 Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort

Detta bara som en liten vink om vilka Lutherpsalmer som ligger i topp i dag i gudstjänsterna.

Trostolkning

Luther formulerade ett träffsäkert budskap genom sina psalmer. Poängen kunde sammanfattas i en rad som återfinns i *Ein feste Burg*: "Er hilft uns frei aus aller not, der uns jetzt hat betroffen." Liknande uttryck om ""Hilf och "Not" finns i ungefär en tredjedel av Luthers psalmer. I julpsalmen *Vom Himmel hoch* är barnet den Gud som "will euch führn aus aller Not". I nattvardspsalmen *Gott sei gelobet* ber han "hilf, uns Herr, aus aller Not". Nöden präglar enligt Luther i alltid den mänskliga existensen. Det finns mycket som människan kan ta sin tillflykt till. Men Gud är den som räddar ur nöden. Luther vill ändå inte förkunna bara en teoretisk lära utan han vill peka på existentiell hjälp mitt i livet, här och nu, genom Kristus.

De översättningar som i Norden gjordes av Luthers psalmer kunde på intet sätt mäta sig med originalen. De första översättningarna var dessutom, liksom Luther, kyrkliga ledare och inte poeter. De hade större talanger som reformatorer och teologer än som diktare. De betonade innehåll mer än rim och

metrum – självfallet med respekt för Luthers budskap. Ofta blev resultaten ändå ganska fria översättningar. Men det fungerade.

Våra undersökningar visar att Luthers psalmer hade hög status i Norden under drygt 200 år. Men på 1700-talet skulle det ske en förändring, isynnerhet i Danmark och Island. I Danmark utmönstrade under de sista decennierna av 1700-talet nästan en tredjedel av Luthers psalmer. I Island försvann år 1772 ännu fler. Det var upplysningens tid. Nya tider hade fört med sig en ny syn på människan – och psalmen. Med sin tro på förnuftet och människans förmåga hade upplysningstiden liten användning för Luthers förkunnelse om det totala beroendet av Kristus. Det var inte längre Bibeln som skrev dagordningen utan människans förnuft. Christian Gellert angav å andra sidan tidens innerliga diktarton. Luthers sakligt rimmade prosa blev förlegad. Reformatorn kändes som ett minne från forntiden, även om han behandlades med en viss respekt. Det gällde att formulera nya tankar om inkarnationen och försoningen. Utsagor om ondska, död och djävul måste modifieras. Och vad skulle man med Anden till när man kunde hänvisa till förnuftets herradöme och hjärtats goda vilja? Många Lutherpsalmer utmönstrades. Andra fick nya formuleringar efter tidens smak – ibland långt från Luther. Detta gällde särskilt i Danmark och Island.

Men i t.ex. Sverige och Finland stod sig Lutherpsalmerna också under upplysningstiden. Det var först på 1900-talet som man i dessa länder så småningom började gallra. En orsak till att Luthers psalmer stod sig så länge t.ex. i Finland var att lutherdomen där har haft en stark ställning. Också väckelserörelserna, som nog kunde vara kritiska mot den lutherska kyrkan, har en stark luthersk prägel och stark ställning. Luthers betydelse som lärofader har betonats. Det har hållit Lutherpsalmerna vid liv.

Men vi skall ännu återvända till Danmark och upplysningen. Bara några decennier senare, under förra hälften av 1800-talet, skedde i Danmark en renässans för Luther. Den kom genom psalmförfattaren Grundtvig. Men det var inte Luther själv som återkom. Det skedde en förskjutning i teologin. Luthers psalmer kom att speglas genom Grundtvigs tankevärld. En central tanke för Grundtvig var t.ex. betoningen av kyrkan. När Luther i *Nun bitten wir den heiligen Geist* talar om "behute uns"

så skriver Grundtvig "bevara kyrkan". När Luther i samma psalm talar om Not, Schand, Tod så sätter Grundtvig in en betydligt starkare glädjens ton. Detta bara som några exempel. Många Lutherpsalmer togs tillbaka genom Grundtvig. Men, som Niels Thomsen formulerar det, den bild som danska församlingar från mitten av 1800-talet och framåt får av Luthers psalmer är en annan än den ursprungliga. Luthers kristendomsförståelse tolkas genom Grundtvigs prisma. Det blir en ny Luther.

Förändringar sker unterwegs med Lutherpsalmerna i alla nordiska länder i alla tider. Så lyser t.ex. pietismen igenom i 1800-talets finska översättningar. Mörka undertoner förstärks liksom betonandet av människans litenhet och hjälplöshet. I vår tid, inför psalmboken 1986, har man igen strävat till att närma sig Luthers ursprungliga texter.

Intressant är det som hände i Sverige inför den senaste psalmboken 1986 med *Ein feste Burg* (1986 nr 477). Psalmerna fick en ny översättning av Olov Hartman. Det triumfatoriska hos Luther blir kenosis hos Hartman. Ingen kraftfull Gud bryter törnena kring människan när hon kommer i kläm mellan destruktiva krafter. Räddaren bär inte segerskrud utan en törnekrona. Korset, inte den starka borgen, blir det samlande. Genom det omvända perspektivet vill Hartman skapa en text som anknyter till många människors erfarenheter i dag. Man kan säga att *Ein feste Burg* blir en bild av 2000-talet. Det är en stark psalm. Men P O Nisser, som har analyserat psalmen, ställer frågan om inte den grupp som kan identifiera sig med den nya översättningen ändå är ganska liten. Det blir för exklusivt. Någon folklig psalm i stil med den gamla översättningen kommer Hartmans version knappast att bli. Cecilia Cervin, en annan av våra forskare som kollat språkliga formuleringar, ställer frågan om man överhuvudtaget kan kalla den nya översättningen en Lutherpsalm.

Ein feste Burg

Genom hela historien har *en* Lutherpsalm dominerat i Norden. Det är *Ein feste Burg*. Den blev i vår undersökning också föremål för olika särstudier, teologiskt, musikaliskt, politiskt, litterärt, som objekt för identifikation, som en psalm som har samlat människors tankar och känslor.

Ein feste Burg har varit kamppsalmen i Norden. Som också i andra länder. Den har stämts upp i krig, vid rättegångar, inför okända resor, när gruvarbetare åkte ner i malmgruvor. Den har i dag mycket olika ställning i Norden. I Finland är den nästan en andra nationalsång som stäms upp vid fosterländska fester, när man i TV inleder julfirandet, när man, också via TV-sändning på senatstorget i Helsingfors, inviger det nya året på nyårsafton. Psalmen har varit försvarsmakten religiösa signatur. Den är en av de mest uppskattade och kända psalmerna bland finnarna, även om det finns en viss försiktighet att använda den i gudstjänsterna på grund av dess politiska och nationalistiska prägel. I Sverige är det däremot tummen ner. Psalmen känns i dag alltför dystert och tung och främmande för svenskarna. Trots att Finland och Sverige har en lång gemensam historia har man börjat reagera på motsatt sätt inför samma psalm. I bakgrunden finns krig och kriser, nöd och lidanden för finländarnas del. I Finland har psalmen funderat som en kollektiv tröst i nödsituationer och som nationell identifikation.

Vi har i vår undersökning många exempel på hur *Ein feste Burg* har fungerat som kamppsal. Vi befinner oss i Trondheim. Jag skall därför förflytta mig till torget utanför domkyrkan vintern 1942. Den nazistiska ockupationsmakten hade i januari 1942 insatt Vidkun Quisling som ministerpresident. Händelsen skulle bl.a. firas med påbjuden flaggning i dagarna tre. Genom en radierad gudstjänst från Nidarosdomen den 1 februari kl 11 ville myndigheterna skapa extra PR för den nya regimen. Normalt skulle domprosten Arne Fjellbu ha svarat för gudstjänsten. Men myndigheterna bytte ut honom med en regimtrogen präst. Detta uppfattades som politiskt intrång på kyrkans område. Det blev protester i hela landet. Men ingenting hjälpte. Domprosten Fjellbu protesterade genom att utlysa en ny gudstjänst till kl 14 samma dag. Men polisen stängde dörrarna. Då samlades folk i stället utanför kyrkan. Det var kallt, man hackade tänder, men man ville inte gå därifrån. Folket måste få ge uttryck för sina känslor mot ockupationsmakten. Men det blev inte genom rop och skrik som från en skara demonstranter inför G8 i dag. Öster om kyrkan stämde en röst upp Vår Gud han er så fast en borg, *Ein feste Burg*. Andra föll in.

Åge Haavik nämner i sin artikel att den som

stämd upp sången tog många risker. Han visste inte vilka följderna kunde bli av att inför den främmande makten sjunga om den "hårda fienden, världen full av djävlar, vi fruktar inte om de tar vårt liv." Han visste inte om de andra kunde psalmen. Men det blev en psalmsång som aldrig förr, skriver en tidning. Ögonen tårades på många. Lutherpsalmen fungerade som ett utlopp för känslor och fyllde sinnena. Frukten, harm och protest formades till tröst och trygghet. "Er hilft uns frei aus aller Not" konkretiserades.

Från Island finns exempel på hur psalmen har fungerat på ett motsatt sätt. På 1800-talet växte en isländsk nationalism fram och man började kämpa för självständighet från Danmark. Men Lutherpsalmen kom inte att samla islänningarna. Psalmen kom i stället att identifieras med den danska kungamakten. Och den skapade en negativ bild hos det isländska folket. Den blev inte ett uttryck för Guds kraft utan för danskarnas makt. Också senare har nobelpristagaren Halldór Laxness (1902-1998) med sitt författarskap bidragit till den negativa Lutherbilden. Men i dag ligger *Ein feste Burg* igen i topp bland isländska Lutherpsalmer. Det är framför allt melodin som islänningarna har tagit till sig. Den har också använts till flera andra isländska psalmer, bl.a. en begravningspsalm.

Kultur och samhälle

En av uppgifterna i projektet var att granska i vilken mån Lutherpsalmer har spelat en roll i ett vidare sammanhang, t.ex. i samhälle och inom konst och litteratur, inte bara i en kyrklig kontext. Inger Selander har undersökt i vilken mån psalmcitater av Luther förekommer i kommunikativa genrer, i memoarer, brev, dagböcker och modern skönlitterär prosa i Sverige. En kort beskrivning finns i I.A.H. Bulletin nr 33/2005. Men några synpunkter skall antydast.

Ganska få Lutherpsalmer förekommer i den svenska litteraturen, sammanlagt sex psalmer har påträffats. Den överlägset främsta platsen intar *Ein feste Burg*. Att den förekommer är kanske inte så oväntat då psalmen har lärts in i skola, sjungits i gudstjänster och militärernas korum. I litteraturen dyker psalmen upp i samband med farofyllda

arbetsmoment, vid nykterhetsmöten och begravningar, när emigranter samlas till gudstjänster i det nya landet, när man vill betona det fosterländska. Ibland har psalmerna inte sjungits utan bara spelats, också då för att lugna och trösta i svåra situationer, eller för att ge utlopp åt bitterhet. Ibland kan psalmcitat bara understryka det religiösa i en litterär text. Utifrån sin analys drar Inger Selander slutsatsen att den enda Lutherpsalm som folk i bredare kretsar har känt till är *Ein feste Burg*. I dag är den ändå nästan okänd bland unga människor. I en undersökning som jag själv gjorde för några år sen bland skolungdomar i Finland visade det sig att psalmen var bekant för bara varannan elev. Och detta var Finland, där psalmen har en stark position. Selanders granskning visar också att ju närmare vår egen tid vi kommer desto mera sällan möter psalmcitat i svensk litteratur, även om Bibeln är en ofta utnyttjad källa.

Spännande är den satiriska användning av psalmen som gjordes i samband med tennistävlingen i Båstad 1975. Björn Borg var då på topp som spelare och på allas läppar. Av honom väntade man svensk seger. Samma år fördes också häftiga diskussioner om Chile skulle få vara med. Mordet på Allende låg nära i tiden. Politikerna ville hindra Chile, tennisanhängarna ville skilja mellan politik och idrott. Tage Danielsson skrev då en tennispösal. Det bör nämnas att Borg är *Burg* på tyska, *fortress* på engelska. Första versen hos Danielsson är en tydlig återspeglning av Luther och *Ein feste Burg*. Jag citerar den både i Danielssons ursprungliga version och i Selanders engelska översättning:

Our Borg is for us a mighty God,
He is our weapon secure.
On him, in the white vestment
We wish to build our hope.
The prince of darkness is descending
And wants to be with us.
He is sure aiming
With dread craft and might.
Still, we do not fear.

Vår Borg är oss en väldig Gud,
Han är vårt vapen trygga.
På honom, i den vita skrud,
Vårt hopp vi vilja bygga.
Mörkets furste stiger ned
Och vill vara med.
Han rustar sig förvisst
Med våld och argan list.
Likväl vi oss ej frukta.

Vi känner igen Martin Luther. Den vita skruden, the white vestment, syftar på Borgs tennisdress. Mörkets furste, the prince of darkness, är Chile - som fick lov att spela. Danielsson

protesterar. Detta om *Ein feste Burg* och i tennissammanhang.

Hannu Vapaavuori studerat hur *Ein feste Burg* i olika tider har förekommit i de mest skilda sammanhang i Finland. Seriöst men också ironiskt. Han har även analyserat diskussioner på internet.

En författare av nutida sånger beskriver hur en av hennes sånger föddes. Inspirationen kom när hon väcktes en sommarmorgon av en granne som i fyllan vrålade ut *Ein feste Burg* från balkongen bredvid. Jag nämnde i början förslaget om hur man kunde uppbåda stöd för Kimi Räikkönen. Det finns också en fiktiv beskrivning av hur Finland har anslutits till Nato. När den stora festen på flygfältet utanför Helsingfors är slut tar den enorma publiken av sig mössorna och stämmer upp *Ein feste Burg*. Ironi. Den här typen av hymnologisk forskning kan verka mindre seriös. Men avsikten var att visa i vilken mån man räknar med att *Ein feste Burg* är allmänt bekant för finländarna.

Melodierna

Frågan om melodierna till Lutherpsalmer upptar i rapporten flera hundra sidor. Allmänt kan sägas att det oftast var de traditionella melodierna som från början användes i Norden. Om man nu kan tala om traditionella koraler för psalmerna hade också på tysk mark olika melodier. Även i Norden har andra melodier använts, liksom olika melodiformer. Lutherkorallerna användes också till andra texter. I Finland togs några folkliga melodivarianter i bruk till Luthertexter på 1900-talet. Men i allmänhet hade man respekt för reformatorn och ville inte avvika från det som uppfattades som hans psalmmelodier. Det kan påpekas att nottryck i psalmböcker är en ganska sen företeelse i Norden, bortsett från Danmark. I Sverige och Finland får vi gå ända till senare hälften av 1600-talet. Det fanns i stället handskrivna koralsamlingar. De visar att att Luthermelodierna fram till 1600-talet hade fått ett starkt fotfäste i Norden, även om de inte alltid följde förebilderna från Wittenberg.

I undersökningen ingick också en studie om i vilken mån Lutherpsalmer t.ex. i Finland hörs i konstmusik som kantater, symfonier, operor, oratorier och i finska filmer. Fem olika Luthermelodier noterades. Men det handlar huvudsakligen om två melodier: *Ein feste Burg* och *Vom Himmel hoch. Ein feste*

Burg förekommer också i nio finska filmer och *Vom Himmel hoch* i åtta filmer.

En kulturell aspekt vill jag ännu nämna - från Island. Reformationen infördes på 1500-talet i Island med stor entusiasm och stor kraft. Alla Luthers psalmer utom en översattes till isländska och trycktes i psalmböcker under 1500-talet. Men det finns också en stor produktion av handskrifter. Många av dessa är avskrifter av psalmböcker. Och Lutherpsalmer är vanliga. Men det intressanta är att rätt många isländska kvinnor redan på 1600-talet inspirerades att skriva egna psalmer med utgångspunkt hos Luther. Kvinnliga psalmdiktare hörde inte till vardagen på den tiden. Deras alster förblev likväl manuskript. Psalmdiktning var männens bord.

Det bör kanske också nämnas att Luthers psalmer numera ingår i både katolska och frikyrkliga sångsamlingar.

Liturgi och undervisning

I de nordiska gudstjänsterna hade Lutherpsalmerna sin starkaste ställning under de första århundradena efter reformationen, oberoende av samhälleliga och politiska förändringar. Söndagens högmässa har tiderna igenom varit den plats där folket framför allt mötte psalmerna. Där har de flesta lärt känna sångerna, inte bara som Luthers psalmer i första hand, men som bärare av ett innehåll, fyllt med budskapet om centrala punkter i den kristna tron i evangelisk-luthersk tolkning. De liturgiska psalmerna, som spelade en viktig roll i reformationens inledningsskede, byttes efterhand ut. Men framför allt kyrkoårspsalmerna och vissa trospsalmer har hållit sin ställning som ett led i gudstjänstfirandet på högtidsdagar, särskilt jul och pingst. De senaste seklerna har flera Lutherpsalmer dock konkurrerats ut av andra och nyare psalmer.

Något liknande gäller om användningen i undervisningen. Katekespsalmerna spelade till en början en viktig roll särskilt när de knöts till användning i den allmänna gudstjänsten, exempelvis *Dies sind die heiligen zehn Gebot* (001) och *Wir glauben all an einen Gott* (024). I den svenska psalmboken 1695/1697 hade katekespsalmerna en egen avdelning med flera olika psalmer, inte bara de av Luther. Under 1800-talet

miste dock katekespsalmerna mycket av sin funktion i samtliga nordiska länder. Bakgrunden till detta är oklar men har rimligen att göra med att religions/kristendomsundervisningen fick en allt självständigare roll och att katekespsalmerna inte längre utgjorde självklara inslag i gudstjänsten.

I dag är psalmkunskap i allmänhet, och kunskapen om Luthers psalmer i synnerhet, mer och mer satt på undantag i Norden. De Lutherpsalmer man känner till är i så fall *Vom Himmel hoch* (033), *Ein feste Burg* (028) och *Vom Himmel kam der Engel Schar* (039). I skolsångböckerna tycks Lutherpsalmerna bäst ha hållit sin ställning i Danmark (det gäller åren 1940 – 2000): *Gelobet seist du* (005), *Christ lag in Todes Banden* (012), *Nun bitten wir den Heiligen Geist* (019), *Ein feste Burg* (028), *Vom Himmel hoch* (033) *Vom Himmel kam der Engel Schar* samt (039). I Sverige kom Luthers psalmer från och med 1919 att behandlas som historiska dokument.

Bibliografi

I samband med projektet gjordes en inventering av huvudsakligen nordiskapsalmböcker, liturgiskt material och forskningslitteratur som behandlar Luthers psalmer. Vi har fått en samlad översikt med långt över 1000 titlar.

Det var med stor iver jag gav mig i kast att på 10 sidor sammanfatta resultaten av vår undersökning. När jag kommer till slut känns det otillfredsställande. Så litet har kunnat sägas. Men det var viktigt att få presentera en del av den senaste nordiska hymnologiska forskningen. Projektet gav många lärdomar. De viktigaste kommer kanske aldrig att synas. Men något skall antydast:

- 1) Det är de diskussioner som fördes under många gemensamma seminarier och i mindre grupper, där vi dels tog del av innehållet i artiklar och rapporter och dels tvärvetenskapligt fick diskutera hymnologiska frågor.
- 2) Det komparativa perspektivet. Vi fångade upp likheter och skillnader i hur kulturella miljöer har påverkat psalmen, t.ex. Finland med flera krig på 1900-talet och Sverige med fred i flera hundra år. Den yttre miljön har tydligt påverkat receptionen av Lutherpsalmer
- 3) Metodiska lärdomar. Detta gäller framför allt vikten av

interdisciplinärt samarbete inom hymnologin. Vi får en bättre helhetsbild av psalmerna då teologer, musikologer, litteraturforskare, sociologer, pedagoger ger sina synpunkter. Vi får vidgade metodiska approacher.

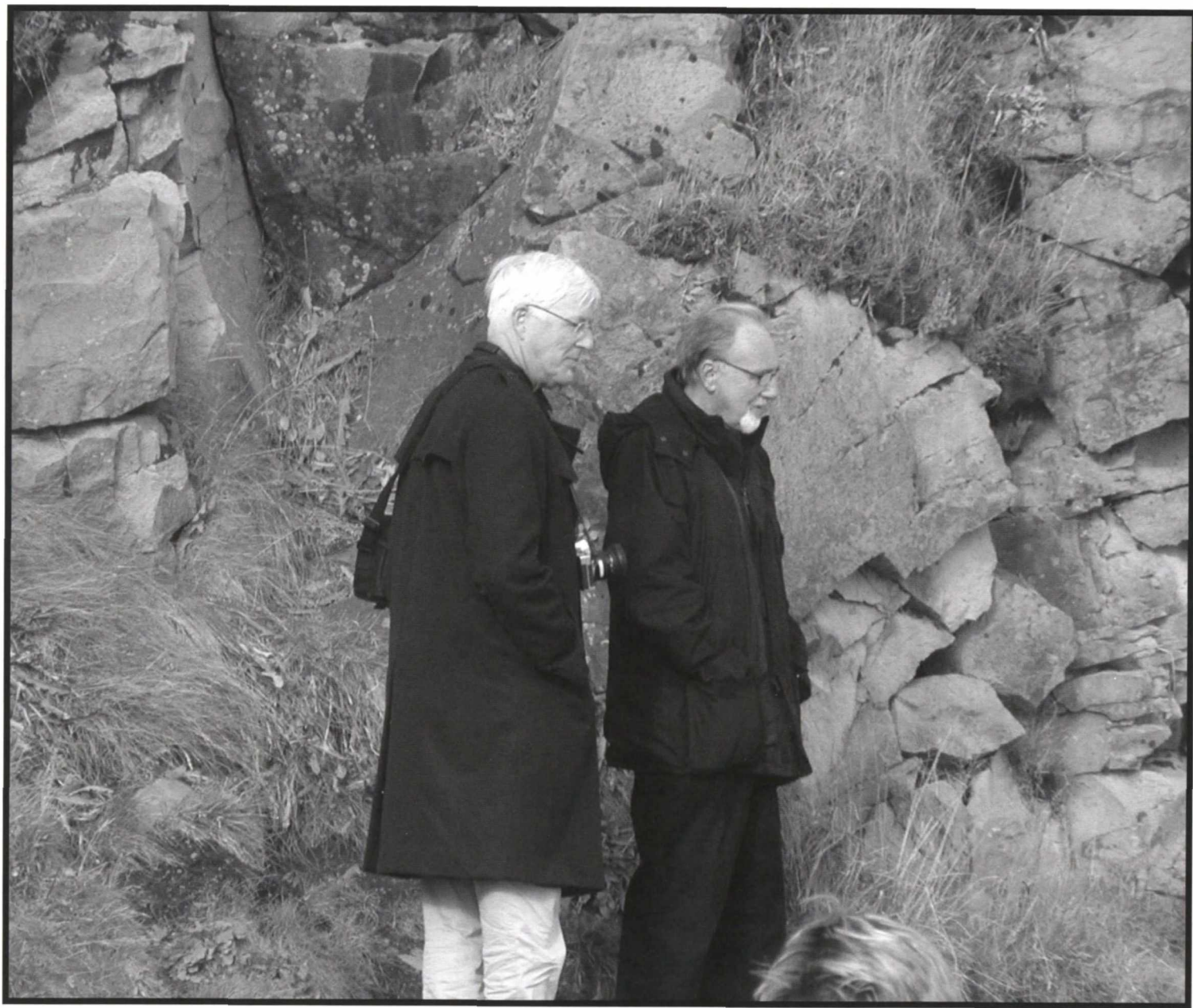
4) Bilden av Luther. Vilken var hans roll? En provokativ fråga ställdes av en sociolog: Är bilden av den store Luther möjligen bara en konstruktion i efterhand? Har positiva bilden huvudsakligen behövts som PR? Och har hans psalmer fungerat som en konserverande effekt? De har betytt inspiration i århundraden men kan de i dag vara en broms när man vill förnya psalmen?

Ibland under arbetet lät vi ibland fantasin få fritt spelrum. En fråga som vi ställde var: Hur skulle Luther formulera sig om han skrev sina psalmer i dag? På 1500-talet var Kristi försoningsgärning det centrala, ofta uttryckt med skriften ord. Hur skulle Luther skriva om försoningen i dag? Vilka andra frågor skulle han tangera i sina texter? Människovärdet? Miljön? Internationell solidaritet? Framtidshopp? Hur skulle han formulera sig?

Vi har självfallet inga svar. I sin samtid och genom historien har Luthers psalmer haft en enorm slagkraft. Att få syssla med ett projekt som detta gav inte bara fakta om Lutherpsalmernas historia och nutid på nordisk mark, under 500 år. Det väckte många frågor överhuvudtaget om psalmens funktion, innehåll och form. Vilken musik skulle Luther använda i dag? Vi kommer aldrig att veta. Men det har varit givande att på detta sätt få spegla historien mot nutiden, en tidig hymnrenässans mot dess följder i modern tid.

Epilog

Det kan slutligen nämnas att Kimi Räikkönen ser ut att bli en framgångsrik förare. Han började snart vinna sina tävlingar. Och 2007 blev han världsmästare i formel 1 - kanske tack vare Luthers *Ein feste Burg*.

Den skapande människan

Martin Luther och psalmer i folklig tradition i Lunds stift

Av **Sven-Åke Selander**

Inledning

Vad har Martin Luthers psalmer med temat 'den skapande människan' att göra? Diktat och sjungit hade man ju gjort i den kristna kyrkan även före reformationen. Flera av Luthers psalmer är vidareutvecklingar av medeltida liturgiska och folkliga inslag i gudstjänsterna. Ändå kan man påstå att Luther skapade något nytt med sina psalmer genom att göra tidigare latinska liturgiska sånger tillgängliga på folkspråket. Han vidareutvecklade latinska texter och diktade nya för att förklara, förtydliga och göra den evangelisk-lutherska trostolkningen existentiellt viktig. Han bidrog själv till och inspirerade andra till att skapa melodier som skulle vara tillgängliga och sångbara för människor i allmänhet. Man kan kanske säga att Luther både var *nyskapande* och *omskapande*. Genom detta ville Luther hjälpa människor att *själva vara skapande*, att utforma en egen andakt i hemmen, där Luthers psalmer sjöngs och lästes, samt ge människor möjlighet att mer än tidigare i psalmens form vara med om att aktivt delta i och skapa gudstjänst i församlingen.¹ Det kan vara intressant att reflektera över och undersöka om Luthers psalmer verkligen fungerade så att de inspirerade människor till skapande aktiviteter i hem och församling.

Luthers psalmer i de nordiska folkens liv

Under de senaste åren har ett internordiskt nätverk arbetat med projektet *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*.² Ett 60-tal forskare från samtliga nordiska länder representerande olika vetenskapsområden har medverkat med material och

uppsatser. Arbetet har bedrivits tematiskt utifrån infallsvinklar som spridning och förekomster, psalmernas roll i liturgin, ett trostolknings-, ett musikaliskt, ett didaktiskt och ett kultur- och samhällsperspektiv. Bland huvudresultaten i projektet kan nämnas att i varje fall åtta psalmer av Luther fortfarande är i bruk i samtliga nordiska länder.³ Av dessa är de fyra mest använda i dag i Sverige psalmerna "Vom Himmel hoch", "Komm Gott Schöpfer, heiliger Geist", "Nun komm, der Heiden Heiland" och "Ein feste Burg ist unser Gott". Av c:a 40 psalmer som tillskrivs Luther är ungefär hälften fortfarande i bruk i något eller några nordiska länder. De psalmer som främst bevarats är sådana som anknyter till kyrkoåret, i huvudsak jul, påsk och pingst. Däremot har Luthers mera dogmatiskt och didaktiskt inriktade psalmer inte nått fram till vår tid i samma utsträckning.⁴

Projekttiteln antyder en viktig uppgift: att försöka komma närmare psalmernas funktion i kyrkligt folklig tradition. Flera uppsatser inom projektet har visat att vissa psalmer av Luther kopplats nära till människors dagliga liv. De har också avsatt spår i skönlitteratur och kyrkomusik liksom i politiska och konstmusikaliska sammanhang.

Att nå fram till hur Luthers psalmer verkligen använts i en genuint folklig kontext medför vissa metodiska svårigheter. För tiden fram till mitten av 1800-talet måste man indirekt dra slutsatser utifrån vad man kan belägga i anvisningar om psalmval i handböcker och psalmvalslistor samt utifrån hur psalmerna förts vidare eller utelämnats vid psalm- och sångboksrevisioner. I skönlitteratur och i rapporter från olika sektorer i samhället

kan man finna belägg för att någon psalm av Luther varit särskilt använd som gemenskapsskapande och trygghetsskapande när fara var på färde.

Uppteckningar

En informationskälla till hur Luthers psalmer fungerat i folklivet utgör de uppteckningar som professorn i kyrkohistoria i Lund, Hilding Pleijel, lät studenter genomföra som en del av deras kyrkohistoriska studier. Utifrån en i förväg upprättad frågelista intervjuade studenterna personer som kunde ha kännedom om hur kyrkligt folkliv såg ut utifrån deras egen erfarenhet och utifrån vad äldre generationer berättat.⁵ Från Lunds stift finns 1503 uppteckningar registrerade, varav hittills 1248 skrivits över för att möjliggöra databehandling.⁶

Den tidsepok som flertalet uppteckningar innehåller informationer om är slutet av 1800- och början av 1900-talet. Luther spelade då en roll i det folkliga fromhetslivet särskilt genom sin postilla. I de uppteckningar jag gått igenom avseende Lunds stift och i de stickprov jag gjort i uppteckningar från några andra stift svarar majoriteten av informanterna att Luthers postilla eller någon annan skrift av Luther fanns representerad i deras hem och faktiskt också användes både i morgon- och aftonandakter samt som högläsning istället för gudstjänstbesök på söndagarna: "Det var Luthers och Nohrborgs postillor, som de gamle läste. Dessa böcker använde mina föräldrar mest" (1429, S. Mellby). "Mor läste alltid i Luthers Huspostilla, när hon inte kunde gå till kyrkan" (1428, S. Mellby). En knapp femtedel av uppteckningarna uppger *inte* någon skrift av Luther, men nämner andra skrifter av liknande karaktär som Luthers. Knappast någon informant uppger att det inte fanns någon form av religiös litteratur i vederbörandes hem.

I svaren kan man finna både direkta och indirekta hänvisningar till Luthers psalmer. Under den period uppteckningarna

beskriver användes J.O. Wallins *Swenska Psalmboken. Af Konungen gillad och stadfäst år 1819*. I denna fanns 20 psalmer av Luther⁷ (av de c:a 40 psalmer man tillskriver honom)⁸, en del av dem psaltarparafraser eller grundade på medeltida tradition:

Wallinska psalmboken nr

Hwar man må nu wäl glädja sig	46
Wi på jorden lefwe här	26
Gud ware lofwad och af hjertat prisad	159
Lof ware dig, o Jesu Christ	62
Jesus Christus är vår helsa	152
Säll är den man, som fruktar Gud	339
Gud öfwer oss förbarmar sig	402
Af djupsens nöd, o Gud, till dig	182
Werldens Frälsare kom här	58
Kom, helge Ande! Herre Gud!	134
Kom, Helge Ande! Herre god!	133
Dig, Helge Ande! bedje wi	135
Så får jag nu med frid och fröjd	478
Gud trefaldig! Statt oss bi	22
Wi tro på en allsmäktig Gud	17
Esaïas såg den Aldraheligste	9
Vår Gud är oss en wäldig borg	124
Förlän oss, Gud! Din helga frid	303
O Gud! wi lofwa dig	263
Av himlens höjd oss kommet är	63 ⁹

Sju psalmer av Luther utpekats direkt i uppteckningarna och har kursiverats i uppställningen: "Av himlens höjd oss kommet är" – den psalmens tre sista verser användes också fristående som en "egen" psalm: "Ack, Herre Jesus, hör min röst [...] – vidare "Världens Frälsare kom här", också den en julpsalm, pingstpsalmerna "Kom, helge Ande! Herre Gud!", "Dig Helge Ande! bedje vi" och "Kom, Helge Ande! Herre god!", "Förlän oss, Gud! Din helga frid" som aftonpsalm samt Luthers kanske mest kända psalm: "Vår Gud är oss en wäldig borg". Dessa psalmer utom "Vår Gud är oss en wäldig borg" och "Förlän oss Gud! Din helga frid" är alltså knutna till de kristna högtiderna. I uppteckningarna förekommer därutöver informationer om att man särskilt vid högtider som jul, påsk och pingst sjöng

"de vanliga psalmerna". Finns det då psalmer av Luther som kan anses höra till "de vanliga psalmerna" och som därför sannolikt förekommit i folklig tradition? Luther översatte t.ex. den medeltida julleisen "Grates nunc omnes" och utvidgade den med en egen text, där han utlade den evangelisk-lutherska trostolkningen, i wallinska psalmboken "Lof ware dig, o Jesu Christ, Som menska blef, dock utan brist!".¹⁰ Den kan ha använts på juldagsmorgnarna.

Av de 20 psalmer som tillskrivs Luther i 1819 års psalmbok nämns 13 psalmer *inte* i uppteckningarna. Man kan fråga sig varför dessa *inte* nämns. Det rör sig dock om sådana psalmer som framställer centrala lärosatser i den evangelisk-lutherska trostolkningen. Det handlar vidare om psalmer som hör hemma bland det man förr kallade katekespsalmerna: psalmer som i versifierad form förklarade de fem huvudstyckena i katekesen.¹¹ Var det så att dessa psalmer redan vid slutet av 1800-talet hade blivit svåra att tolka och därför fått mindre betydelse för den tidens människor?¹²

Begreppet 'Lutherpsalm' kan tolkas på minst två sätt, dels kan det som framgått syfta på originalpsalmer av Luther, dels på psalmer som skapats i luthersk anda i det reformatoriska sammanhanget, främst på 1500- och början av 1600-talet. Till detta kan man lägga begreppet 'Lutherkoral' som kan syfta på melodier av Luther eller någon av hans medarbetare. Detta bredare perspektiv på psalmen i luthersk tradition kan också belysas med hjälp av uppteckningarna.

Psalmer i husandakten

En psalms genomslagskraft kan förklaras utifrån det sammanhang, den kontext, i vilken den är tänkt att användas. Psalmerna i 1819 års psalmbok fyllde en funktion i hemmen, i det kyrkliga livet, i väckelsen, senare i frikyrkligheten och i samhället.

Den kontext som uppteckningarna refererar till är i första hand det som skedde i hemmen. Där var psalmanvändningen

knuten till morgon- och aftonandakterna: "psalmerna, som sjöngs vanliga kvällar [...] det var naturligtvis de allmänna aftonpsalmerna. Den ende som sjöng var far själv, och även han läste nog hellre psalmerna. Jag kan inte minnas att mor eller vi sex syskon hjälpte till med sången. Aftonandakten var absolut regelbunden – innan den var hållen, var det inte tal om att gå och lägga sig. Och inte ens efter den var vi barn färdiga att somna. När vi krupit ner i sängarna, satte sig mor på ena sängkanten, och så läste vi alla högt med henne 'Gud som haver', 'Fader vår' och 'Välsignelsen' " (1532, Jämshög). "Min farmor läste psalmer både morgon och kväll så genom henne lärde jag mig många psalmer" (3915, Trollenäs).

Många familjer upprätthöll fortfarande i slutet av 1800-talet traditionen med morgon och aftonbön: "hölls ej absolut regelbundet, utom vid högtiderna. Annars var det beroende på arbetet. Hade man gott om tid, hände det att husandakt hölls både morgon och afton. Alla samlades i storrummet s.k. I sina bästa år spelade far på psalmodikonet och de som kunde sjöng. Så lästes ur någon av böckerna. Det kunde också hända, att mor läste. Vanligtvis var det Luther eller Rosenius, som lästes" (1109, Starby). Man talade om luthersk morgon- och aftonbön och följde de mönster som Luther gett i katekesen och som också kunde återfinnas i 1878 års katekesutveckling samt ofta i psalmboken med de formulerade morgon- och aftonböerna: "Jag tackar dig Gud, min käre himmelske Fader" och "Vaka över oss, Herre, himmelske Fader, och bevara oss för allt ont både till kropp och själ!"¹³. Bland morgon- och aftonpsalmer nämns dock ingen psalm av Luther utom "Förlän oss, Gud! din helga frid, I kärlek oss ledsaga", den tidigmedeltida latinska bön om fred, "Da pacem, Domine [Giv fred, o Herre]", som Luther översatte 1527 och som Olavus Petri i sin tur översatte och lät ingå i psalmhäftet 1536.¹⁴ På så sätt skapades en miljö för upplevelse och fördjupning. *Principen* att sjunga in ordet var "luthersk".¹⁵

I de andaktsstunder som hölls i de enskilda hemmen t.ex. om söndagarna och som fortfarande var i bruk i vissa hem på 1870- och 1880-talen, förekom enligt uppteckningarna också psalmsång: "Vi hade så lång väg till kyrkan, att vi inte var

söndag kunde ta oss dit. Dock var vi där rätt ofta. Annars var det regel, att far därhemma läste dagens texter ur psalmboken, sjöng några psalmverser samt läste en predikan av Luther eller Nohrborg" (1532, Nebbeboda, Jämshögs socken). Den som svarade för sången var inte sällan husmor: "Far kunde inte sjunga alls, men mor var en mycket skicklig sångerska. Hon behövde höra en sång bara en enda gång för att sedan kunna melodien" (1532, Olofsbol, Almundsryds socken och Ringamåla).

Särskilt kring jul, påsk och pingst spelade psalmerna en roll i hemmiljön. Kyrkoårspsalmerna är de psalmer av Luther som bevarats längst i hemmen enligt informationer i uppteckningarna. I anslutning till högtiderna sjöng man t.ex. "Av himlens höjd" och "Världens Frälsare kom här" till jul, "Kom, Helge Ande! Herre god!" och "Kom, helge Ande! Herre Gud!" till pingst.

I inte så få hem hade man enligt informanterna psalmodikon som stöd för sången. Många skapade sina psalmodikon själva. Senare skaffade sig några orgelharmonium och gitarren kom ibland till användning, troligen inte minst inspirerat av Oskar Ahnfelts sångturnéer. Dragspel nämns i enstaka fall liksom fiol. Sången och musiken skapade upplevelser som bidrog till att fördjupa den evangelisk-lutherska trostolkningen av texterna.

Samspelet kyrka – hem skapade en evangelisk-luthersk miljö
Principen om att sjunga upprätthölls först i det officiella kyrkliga fromhetslivet. Flera kyrkor fick orglar först under andra hälften av 1800-talet. Kantor N.O. Lindberg¹⁶ nämner i sin uppteckning (0695) från St. och L. Slågarp utanför Trelleborg följande högtidspsalmer: Juldagen: ingång "Var hälsad sköna morgonstund" (J.O. Wallin), gradual "Var kristtrogen fröjde sig" (latinsk), predikstolpsalm "Ack, Herre Jesus, hör min röst" (Luther), Påskdagen: ingång "Upp min tunga" (Fortunatus, Forsius 1608), gradual "Vad ljus över griften" (Franzén), predikstolpsalm "Värdes du ock själv mig möta" (Spegel), Pingstdagen ingång "Kom, helge Ande! Herre

Gud!" (Luther), gradual "Ande full av nåde" (J. Franck 1653), predikstolpsalm "Kom, helge Ande till mig in" (okänd svensk 1694).¹⁷

Psalmer av Luther kunde alltså användas. På en fråga¹⁸ om det fanns särskilda högtidspsalmer som av tradition sjöngs i församlingarna svarar majoriteten att sådana kände man inte till. Bland de psalmer som faktiskt nämns förekommer sådana som hade tidig luthersk tradition utan att vara original av Luther: "Var kristtrogen fröjde sig Utav hjärtat innerlig"¹⁹ och "En Jungfru födde ett barn i dag, Det vi skola prisa och ära"²⁰ på Juldagen, "En stjärna gick på himlen fram, Halleluja!"²¹ på Trettondedagen, "Guds rena Lamm, oskyldig"²² i fastan och vid påsk, "Nu kommen är vår påskafröjd", fornkyrklig latinsk hymn, troligen översatt av Olavus Petri 1536.²³

Luthers psalmer hade råkat ut för konkurrens i mitten- och mot slutet av 1800-talet. Av uppteckningarna framgår att de psalmer som tillkom i den wallinska psalmboken 1819, författade av psalmdiktare som J.O. Wallin, F.M. Franzén och S. Hedborn hade skaffat sig en fast position i det svenska fromhetslivet både i hemmen och i det kyrkliga livet. Det gäller särskilt Wallins julpälsalm: "Var hälsad sköna morgonstund" som många uppteckningar nämner som ett psalmernas "måste" vid jultid. Det gäller också Wallins: "Vad ljus över griften! Han lever, o fröjd!" vid påsk och I. Kolmodins: "Den blomstertid nu kommer" vid midsommar. I grunden vilade de på samma princip som den Luther hävdade, nämligen att psalmen skulle vara tillgänglig för alla, eller med Wallins formulering: psalmboken skulle vara ett "andaktens vademecum" och "allom allt" både i form av text och musik.²⁴ I den meningen är dessa psalmer också "lutherska". Uppenbarligen svarade de både i text och melodi bättre mot människors sätt att formulera sin evangelisk-lutherska trostolkning i slutet av 1800-talet. Tyngre originalpsalmer av Luther fick då stå tillbaka.

De nya psalmerna i 1819 års psalmbok bidrog inte bara till att skapa en evangelisk-luthersk miljö i gudstjänsten vid de nämnda högtiderna utan i samspel med hemmen utvecklades

en fördjupad förtrogenhet med den evangelisk-lutherska trostolkningen. I uppteckningarna nämns det samspel mellan kyrklig tradition och hemtradition som ägde rum. Genom att de som varit i kyrkan på söndagen kunde tillfrågas när de kommit hem vilket ämne prästen predikade över, vilket innehållet i predikan varit och ibland också vilka psalmer som sjungits vidmakthölls detta samspel: "som regel blevo de [som varit i kyrkan] i hemmet utfrågade om vilka psalmer som sjungits, om ingångsord och predikan" (3509, Öja). "Psalmerna som sjungits i kyrkan [...] fick ofta repeteras hemma" (3763, Tving). I vissa hem tog man allvarligt på uppföljningen: "När man kom hem från kyrkan sjöngs alla psalmerna och gicks texterna igenom, som hade förekommit vid högmässan. Detta bruk försvann omkring 1850" (1429, S. Mellby). Inte alltid gick det naturligtvis lika utförligt till: "Det hände att de frågade, när vi kom hem från kyrkan, om jag kom ihåg vad prästen sagt. Men de förhörde mig inte, de bara samtalade" (4239, Ö. Äspinge).

En viktig resurs i arbetet på att fördjupa psalmkunskapen var konfirmationsundervisningen. Många sagesmän berättar att de fick lära sig "massor" med psalmer (4691, Örkellunga, 5364, Trolle-Ljungby m.fl.), "vi fick lära oss 28 olika psalmer" (4248, Äspinge). Lektionerna inleddes ofta med bön och psalmsång. På sina håll var klockaren med och övade psalm- och kyrkosång: "Klockaren skulle först sjunga med oss innan prästen kom" (4050, Rya). Skolbarnen deltog i passionsgudstjänsterna och i någon församling sjöng de vid begravningar (4741, Torrlösa). Vilka psalmer som användes i dessa sammanhang omtalas sällan. Ett exempel är att "Vår Gud är oss en väldig borg" och 'Allena Gud i himmelrik'²⁵ läste vi alltid" (4514, Säby). Hade vi kunnat få veta mer om vilka psalmer man lärde sig vid konfirmationsläsningen hade vi också bättre kunnat bedöma prästernas inställning till Luthers psalmer.²⁶

Vi husförhör kunde psalmsång förekomma även om det var ovanligt att prästerna lyste på särskilda husförhörpsalmer: "Vid växlade om med granna psalmer" (4156, Spjutstorp, 5176, Sireköpinge).²⁷ När prästerna besökte sjuka läste de ofta psalmer (t.ex. 4156, Spjutstorp); vilka nämns dock inte.

Samspelet kyrka – hem medverkade till att man fick en fond av psalmer att bära med sig:

Psalmer, som jag kommer ihåg från min barndom. Psalm 55 "Var hälsad sköna morgonstund", psalm 66 "Si Jesus är ett tröstrikt namn", psalm 33 i gamla psalmboken "Jag lyfter mina händer", "Förfäras ej du lilla hop, fastän fiendernas rop från alla hållen skallar", "Höga Majestät vi alla för dina fötter nederfalla", psalm 124 "Vår Gud är oss en väldig borg", psalm 24 "Allena Gud i himmelrik", psalm 51 "Det är en ros utsprungen", psalm 94 "Guds rena Lamm, oskyldig", psalm 95 "O huvud, blodigt sårat", psalm 102 "Vad ljus över griften", psalm 106 "Upp, min tunga", "Den blomstertid nu kommer" (5516, Tolånga).

Det är värt att notera att den intervjuade Augusta Mårtensson inte bara kom ihåg första versraden utan också de flesta psalmernas nummer. Luther är som framgår inte särskilt väl representerad med original, någon psalm hör dock till den tidiga lutherska traditionen.

Väckelse och framväxande frikyrklighet

Under den period som avspeglas i uppteckningarna började väckelsen bryta fram på allvar. Det skapade både konflikt och fördjupad förståelse för det kristna budskapet.²⁸ Det fanns präster som samverkade med väckelsens folk, deltog i deras möten, upplät kyrkorum för dem och använde deras sånger: konfirmandläsningen "började med att vi sjöng en psalm eller ännu oftare en sång ur Sions Toner" (4280, S. Åby). Sällskap anknutna t.ex. till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, som "Varalöfssällskapet" i nordvästra Skåne, tillämpade följande ordning vid sina möten: "Alla som ville skulle höra högmässan i kyrkan. Sedan gick man till missionssalen. Först sjöng man en psalm, sedan var det predikan och därefter sjöng man religiösa sånger" (5130, Stångby).²⁹

Luthers psalmer fick alltså konkurrens inte bara från nya psalmer i 1819 års wallinska psalmbok utan också från framväxande frikyrklighet. Det framgår av uppteckningar, t.ex. från Ö. Ljungby i nordvästra Skåne: "Vi sjöng både psalmer och

sånger. På julafton sjöng vi: Hell dig, julafton. O, du saliga. Far läste julevangeliet, och barnen sjöng. – På nyårsafton sjöng vi Låt ditt ansikte gå för[e] oss. O, Jesu, i ditt dyra namn vi börja än ett år. Och så sjöng vi de vanliga psalmerna i psalmboken. – Vid påsk sjöng vi Uppstånden är Kristus, gudomliga liv (av Cassel Ahnfeldts sångbok). – Vid pingst sjöng vi Nu är det pingst, i vårdräkt skön. – I vardagslag satt alltid mor och sjöng Ahnfeldt, när hon spann. Ur Pilgrimssånger sjöng mor också. Och så sjöng vi ur Nilssons (studerande Nilsson) och Sankeys sånger” (0567, 7607, Ö. Ljungby). Till detta kom att *Mose och Lamsens Wisor* och *Syréens sångbok* alltjämt var i bruk och att *Sankeys sånger* och *Sions Toner* introducerade nya texter och melodier.³⁰ Inslaget utanför psalmboken är stort men ”de vanliga psalmerna i psalmboken” var också i bruk.

Att man sjöng både psalmer och sånger kan innebära att man överförde de klassiska psalmerna bl.a. av Luther från psalmboken till sina egna traditioner. De psalm- och sångböcker som frikyrkorörelsen började utge i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet bekräftar detta. Där kan man t.ex. finna de vanligaste psalmerna av Luther i svensk tradition:

Var man må nu väl glädja sig, i frikyrklig sångbok första gången 1880, representerad i 10 samfunds sångböcker
Gud över oss förbarmar sig, i frikyrklig sångbok första gången 1889, representerad i 2 samfunds sångböcker
Av djupets nöd, o Gud, till dig, i frikyrklig sångbok första gången 1880, representerad i 4 samfunds sångböcker
Kom, Helge Ande! Herre god! i frikyrklig sångbok första gången 1880, representerad i 6 samfunds sångböcker
Dig, helge Ande! bedje vi! i frikyrklig sångbok första gången 1884, representerad i 3 samfunds sångböcker
Gud, trefaldig! stå oss bi, i frikyrklig sångbok första gången 1889, representerad i 4 samfunds sångböcker
Vår Gud är oss en väldig borg, i frikyrklig sångbok första gången 1880, representerad i 12 samfunds sångböcker
Av himlens höjd oss kommet är, i frikyrklig sångbok första gången 1883, representerad i 11 samfunds sångböcker³¹

I frikyrkornas och de lågkyrkliga rörelsernas sångböcker återfinns de mest bekanta psalmerna av Luther, ”Av himlens höjd oss kommet är” och ”Vår Gud är oss en väldig borg”. ”Var man må nu väl glädja sig” var en allmänt accepterad psalm inom väckelse- och frikyrklighet, men den nämns inte i uppteckningarna. I väckelsens och frikyrkighetens sångböcker återfinns några psalmer som inte nämns i uppteckningarna och som tydligen inte tillhört den svenskkyrkliga folkfromheten. De psalmer som är representerade i minst antal sångböcker hör till traditionen kring *Evangeliska Fosterlandsstiftelsen*, *Östra Smålands Missionsförening* och *Bibeltrogn Vänner*. Dessa ”tyngre”, mera dogmatiskt inriktade psalmerna av Luther vann alltså mer gehör i lågkyrkligt inriktade kretsar.

Samhällskontext

Bredast ingång i svenskt folk- och samhällsliv fick troligen ”Vår Gud är oss en väldig borg”: ”Vår Gud är oss en väldig borg’ och ’Vi bo ej här, vi blott här nere gästa’ tyckte folket mest om” (4511, S:t Ibb). ”Vår Gud” skulle ”sjungas stående” som en lovpsalm (4532, St. Hammar). Psalmerna har fått tjäna som ”kamppsalmer” i tider av nöd och fara ända in i modern tid, som i Norge i frihetskampen mot nazismen och i Finland som samlande symbol under trycket från grannen i öst.³² I Sverige fanns inte behov av en liknande samlande politisk symbol. Den användes däremot av arbetarna i Falu koppargruva för att motverka känslan av fara när de for upp i gruvschaktet.³³ Den har också satt spår i skönlitteraturen.³⁴

Psalmerna tycks emellertid inte ha använts vid andakter i hemmen, mera då som högtidspsalm i gudstjänstlivet, vid officiella allmänna tilldragelser och vid militära korum. Däremot kunde psalmerna tjäna som samlande symbol i protest mot en kyrklig övermakt. En originell användning visar följande exempel: kyrkoherden kunde också vara skolinspektör och ibland en fruktad sådan av både lärare och elever. ”En gång fick läraren se att han [skolinspektören] nalkades och då sade han till oss, att vi skulle slå upp psalmen 124 och sjunga den, och just som Gierow [inspektören] stiger inom dörren, så ljuder

emot honom: 'Mörkrets förste stiger ned' " (3964, Stoby).

Mindre grupper kom samman i hemmen till möten kring egna förkunnare. Där väckelsen gick fram kunde psalmen "Vår Gud är oss en väldig borg" användes för att mana till kamp. Från S. Mellby församling i sydöstra Skåne meddelar en sagesman att hans mor berättat att på konventikelpakatets tid, dvs. före 1858, "fanns en predikan[t] som hette Karbom. Han predikade vid möllan på Nils Hans gård. När så predikanten håller på, kommer kyrkfolket från kyrkan med kyrkoherde Althin i spetsen. Far hade ställt sig i dörren och alla sjöng: 'Vår Gud är oss en väldig borg'. När sången var slut, sade kyrkoherden: 'Fortsätt'. Men sedan sade han, att nästa gång Nils Mattsson hittar på någonting sådant, så säg till om det först. Far och prästen hade en ordväxling, men blev sedan goda vänner" (1428, S. Mellby, liknande i nordvästra Skåne, 1110, Starby).

Sammanfattning

Psalmer av Luther var av uppteckningarna att döma inte något självklart psalmval i svensk folklig fromhetstradition i hemmen och knappast heller i högtidliga kyrkliga sammanhang i slutet av 1800- och början av 1900-talet. Användningen av Lutherpsalm i betydelsen arvet från reformationen var inte heller självklar utom när det gällde vissa psalmer vid kyrkliga högtider. Däremot stod sig den *grundprincip* Luther hävdade att psalmsång är ett viktigt medel för att hjälpa människor att förstå vad den evangelisk-lutherska trostolkningen innebär. Därför sjöng man och sjunger fortfarande, även om de existentiella frågor och de mänskliga problem som människan i dag ställs inför är andra än de som en gång föranledde Luther att starta sin reformation. Sett i stort är det tydligt att det Luther ville *skapa* genom att introducera folklig psalmsång på människors eget språk hjälpt människor att *skapa* en egen psalm- och sångtradition och därmed berika hemmets och individens andakt samtidigt som psalmsången kunnat fungera *skapande* både i det evangelisk-lutherska gudstjänst- och fromhetslivet och i samhället.

Noter

- 1 Sven-Åke Selander, "Teologi och kyrkomusik". *Åtta röster om musik och teologi*. Red. Ragnar Håkansson. Stockholm 2006 s. 15–40.
- 2 Redovisat i *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv. Ett nätverksprojekt*. Sven-Åke Selander och Karl-Johan Hansson (red.). Lund 2008.
- 3 Psalmerna är: "Gelobet seist du, Jesus Christ, Jesus Christus, unser Heiland, Aus tiefer Not, Christ lag in Todesbanden, Komm, Gott Schöpfer, Nun bitten wir den Heiligen Geist, Ein feste Burg, Vom Himmel hoch", *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* 2008 s. 713f.
- 4 Till detta se också *Hjärtats tillit. Trosförmedling i luthersk tradition*. Sven-Åke Selander (redaktör). Årsbok för svenskt gudstjänstliv 82. Skellefteå 2007.
- 5 Kyrklig folklivsforskning. Frågelista 1 av Hilding Pleijel. *Meddelanden från Kyrkohistoriska Arkivet i Lund*. 1. Lund 1942. Pleijel var professor 1938–1960; Kyrkohistoriska arkivet grundades 1942.
- 6 I det följande hänvisas till uppteckningarna med hjälp av deras signum i *Kyrkohistoriska arkivet* vid Lunds universitet och den ort informationen gäller.
- 7 Data hämtade från *Nordenlistan*, en inventering av förekomster av psalmer av Luther i olika nordiska länder. Filen samt papperskopia förvaras dels i *Teologisk Paedagogisk Center, Loegumkloster* (www.tpcloegumkloster.dk), dels i *Kyrkohistoriska arkivet* vid Lunds universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap.
- 8 Om vilka psalmer som kan hänföras till Luther se *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*, 2008 s. 16–18 och där angiven litteratur.
- 9 Flera av dessa psalmer har textkritisk granskats och jämförts med tyska förlagor i Sven Ingebrand, *Swenske songer 1536. Vår första bevarade evangeliska psalmbok*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 7. Uppsala 1998.
- 10 Svenska Psalmboken 1819 nr. 62. Text: vers 1 tysk julleis 1300-talet, vers 2–7 M. Luther 1524, övers. 1526, A. Frostenson 1977. Musik: senmedeltida/Wittenberg 1524.

Den svenska psalmboken 1986 med tillägg. Stockholm 2002 nr. 431. Se även Oscar Lövgren, *Psalm- och sånglexikon*, Stockholm 1964 sp. 401.

11 Katekespsalmerna behandlas utförligt i ett nordiskt perspektiv i *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* 2008 s. 261–320. De miste mycket av sin aktualitet när konfirmations-/nattvardsundervisningen och skolans kristendomsundervisning kom att ersätta undervisningen i hemmen. Om detta se Sven-Åke Selander, *Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen. Fleninge församling 1820–1890*. Uppsala 1986. Psalmen "Jesus Christus är vår helse" är placerad bland nattvardspsalmer i 1819 års psalmbok, nr. 152. Att den inte nämns i uppteckningarna kan bero på att den låga nattvardsfrekvensen i Svenska kyrkan i slutet av 1800-talet inte medverkade till att psalmen kunde bli känd och använd. Om nattvardsfrekvensen se Lars Eckerdal, *Skriftermål som nattvardsberedelse. Allmänt skriftermål i svenska kyrkans gudstjänstliv från 1811 års till 1942 års kyrkohandbok*. Bibliotheca theologiae practicae 23. Diss. Lund 1970, särskilt s. 130ff. Psalmen "Gud trefaldig! statt oss bi!", som inte heller nämns i uppteckningarna, fick förnyad aktualitet under 1900-talet, då den infördes i konfirmationsritualet i 1942 års handbok och därför kunde användas i församlingarna minst en gång varje år i samband med konfirmationshögtiderna.

12 En del av Luthers psalmer försvann redan i den wallinska psalmboken 1819, *Nordenlistan* 2008.

13 D:r Martin Luthers Lilla Katekes med kort utveckling. Av Konungen gillad och stadfäst 1878. Motala 1959 s. 123f.

14 Lövgren 1964 sp. 403; Ingebrand 1998 s. 184f.

15 Mycket av den miljö i hemmen som skapats kring morgon- och aftonböerna försvann i och med att skolans andaktsstunder på morgonen och vid skoldagens slut kom att ersätta andakterna i hemmen, S-Å. Selander 1986 passim.

16 Om Lindberg se Gertrud Lindberg, *Nils Otto Lindberg: organist och kantor i Slågarp och i Everöd–Östra Sönnarslöv*. Lund 2007.

17 Prostinnan Ebba Adrian uppger att i Simris

och Ö. Nöbbelövs församlingar på Österlén i Skåne användes följande högtidspsalmer: "394 [Den blomstertid nu kommer] i Wallins psalmbok sjöngs alltid Midsommardagen, ps. 55 [War helsad, sköna morgonstund], 60 [En jungfru födde ett barn idag] och 61 [Hwar Christtrogen fröjde sig] på juldagen, 90 [Din synd, o werld! Besinna] och 92 [Skåder, skåder nu här alle] på Långfredagen, 101 [Den mun är tyst, som bad så ömt], 104 [Nu kommen är vår påskafröjd] och 106 [Upp, min tunga! Att loffsjunga] på Påskdagen, 131 [Heliga Anda! Sanningens Anda! Kom, att oss ledsaga], 134 [Kom, Helge Ande! Herre Gud], 136 [Helge Ande! hjertats nöje, Bästa skatt och högsta tröst], och 138 [Kom, Helge Ande! till mig in] på Pingstdagen, 113 [Till härlighetens land igen] och 114 [Uppfaren är vår Herre Christ, Halleluja! Halleluja!] på Kristi Himmelsfärdsdag" (0330, Simris och Östra Nöbbelöv). Det innebär att av dessa psalmer är det bara nummer 134 som direkt tillskrivs Luther. Uppgifterna avser åren 1884–1901.

18 Frågelista fråga nr 18.

19 Text: latinsk julsång 1300-talet, övers. 1586. Musik: Medeltida/Wittenberg 1543. *Den svenska psalmboken 1986*, 2002 nr. 430.

20 Text: vers 1 latinsk växelsång från 1300-talet, tysk folkvisa från 1400-talet, Olavus Petri före 1530. Musik: böhmisk 1410/1531 *Den svenska psalmboken 1986*, 2002 nr. 124

21 : Text: latinsk julsång 1300-talet, Laurentius Jonae Gestritius 1619, A. Frostenson 1977. Musik: medeltida julvisa/1553. *Den svenska psalmboken 1986*, 2002 nr. 130.

22 Text: N. Decius 1523, Olavus Petri? 1536. Musik: ombildad gregoriansk melodi/Erfurt 1542. *Den svenska psalmboken 1986*, 2002 nr. 143.

23 Musik: J. Crüger 1640. *Den svenska psalmboken 1986*, 2002 nr 465.

24 Cit efter Per Olof Nisser, *Ett samband att beakta – psalm, psalmbok, samhälle*. Bibliotheca theologiae practicae 75. Diss. Lund 2005 s. 17.

25 Text: N. Decius 1525, A. Pedersön 1529, övers. 1562,

J.O. Wallin 1816. Musik: gammalkyrklig/N.Decius 1539.

Den svenska psalmboken 1986, 2002 nr. 18.

26 Pastor i Fleninge församling informerade under en period från predikstolen om vilka lärostycken och vilka psalmer deltagarna i nattvards/konfirmationsundervisningen skulle förbereda hemma. Bland dessa psalmer nämns ingen av Luther. En har reformatoriskt ursprung: "Förlossningen är vunnen" av E. Cruciger 1524, översatt av O. Petri 1536. Musik: folkmelodi/Erfurt 1524. *Den svenska psalmboken* 1986, 2002 nr. 36.

27 Hans Wahlbom har i *Husförhöret under regressionsperioden i Lund stift* använt uppteckningarna och ger en översiktlig bild av psalmsången vid husförhören, dock utan särskilt fokus på Luthers psalmer, se a.a. *Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis XII*. Diss. Stockholm 1983, särskilt s. 75ff.

28 Till detta se Oloph Bexell, *Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Sveriges kyrkohistoria 7. Stockholm 2003.

29 Det är värt att lägga märke till formuleringen "höra högmässan i kyrkan" medan man i missionssalen "sjöng". Det kan tolkas som att aktiviteten i sången var väsentligt högre i missionssalen än i kyrkan. Satserna här återgivna i omvänd ordning.

30 Om sångsamlingarna se t.ex. Lövgren 1964. "Studerande Nilsson" var enligt uppteckningarna en kringresande lekmannapredikant som ställt samman ett sånghäfte som fick viss spridning framför allt i Nordvästra Skåne.

31 Om de frikyrkligt använda psalmerna av Luther i Sverige se Inger Selander, "Luthers psalmer i traditionella frikyrkliga sångböcker". *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*. Lund 2008 s. 375–379. Om användningen i Romersk-katolska kyrkan i Sverige, se Stephan Borgehammar, "Luthers psalmer i svenska katolska psalmböcker", ibm. s. 372–375. Se även inventering i *Nordenlistan* 2008 (Inger Selander).

32 Om detta se vidare *Martin Luthers psalmer i de nordiska*

folkens liv, 2008.

33 Emil Liedgren, *Svensk psalm och andlig visa*. Stockholm 1926 s. 417.

34 Se vidare *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*, 2008.

Luthersalmernes kateketiske og didaktiske funktion¹

Af Eberhard Harbsmeier

Salmesang og luthersk identitet

Hvor er egentlig en salmes egentlige "Sitz im Leben" eller hjemsted? Er det gudstjenesten, er det skolen eller konfirmandstuen? Er det hjemmet? Eller er det forsamlingshuset, hvor der holdes familiefest? På dette spørgsmål kan der ikke gives et entydigt svar, især den danske salmebog er jo i vidt omfang en folkebog, der ikke kun hører hjemme i kirken, men også i mange andre sammenhænge. Man har - lidt uortodoks - sagt, at den danske folkekirkes egentlig bekendelsesskrift er hverken Bibel eller katekismen eller den augsburgske bekendelse, men salmebogen, der i sin nuværende form indeholder så at sige alle grundtekster, der er grundlæggende for evangelisk-luthersk kristendom. Derfor kan salmebogen have vidt forskellig betydning, alt efter de sammenhænge, den indgår i: Den kan have *liturgisk* betydning som grundbog for gudstjenesten, den kan have *sjælesørgerisk* betydning, hvor den bruges i hjemmet som læsebog for den enkelte, den kan have *kateketisk* eller *belærende* funktion, hvor den bruges i undervisningen. Endelig kan den også have *identitetsstiftende* funktion, hvor den bruges ved fester og særlige markeringer, hvor bestemte salmer har en bestemt funktion, der giver sammenhold og identitet. Mere end bibel og bekendelse er det salmerne, der holder folkekirken sammen, salmen er *fællesskabsstiftende*, og det er formentlig salmesangen, der i dag er folkekirkenes stærkeste missionariske aktiv udadtil¹. Det er ikke den rette lære - men i virkeligheden salmerne, der holder folkekirken sammen, kunne man tilspidset sige.

Man taler nu om dage om en *æstetisering* af religion og religiøs erfaring. *Musikken* og herunder *salmesangen* indtager en central plads i formidlingen af kristendom, ikke "saying the Word", men "singing the Word" er tidens løsen².

Det er i og for sig ikke noget nyt, men ægte luthersk

arv, for er der noget, der har haft gennemslagskraft for udbredelse af luthersk identitet og reformatorisk kristendom, så var det salmerne - og her ikke mindst Luthers egne salmer i deres klassiske og enkle form. Det er luthersk arv, at man forvandlede liturgiske elementer til salmesang, og det er især karakteristisk for den danske højmesse, at den er en salmemesse, hvor liturgien indtil 1912 var præget af den meget korte gudstjenesteform i Luthers *Deutsche Messe* fra 1526, medens de fleste andre lutherske kirker mere er præget af den fyldige form i *formula missae* fra 1523. *Deutsche Messe* er som bekendt også en af Luthers vigtigste *pædagogiske* skrifter, hvor gudstjenesten i høj grad også bestemmes som et pædagogisk projekt. Man kan se denne tendens kritisk, og det har fx. den berømte liturghistoriker Paul Graff gjort i sit værk om den lutherske gudstjenestes historie som en historie om opløsning og forfald af de liturgiske former, en tendens, der ifølge Graff allerede begynder med Luther og hans tendens til at pædagogisere gudstjenesten³:

"Der Pastor hält die Predigt. Das "Volk" hat zuzuhören und sich belehren zu lassen. Auf Grund vieler derartiger Aussprüche sind manche Liturgiker ... dazu gekommen, die Tätigkeit der Reformationszeit auf liturgischem Gebiete recht ungünstig zu beurteilen, weil ihr dieser Gottesdienst nur Erziehungsmittel gewesen sei. ... Allerdings lassen sich viele Äußerungen Luthers dafür anführen" (Graff I, s. 1f.). Denne ifølge Graff uevangeliske pædagogiske opfattelse af gudstjenesten træder helt tydeligt frem hos Melancthon, der anser ydre ceremonier kun som pædagogiske midler, de hellige kan egentlig undvære dem: „Sancti sunt liberi a ceremoniis, seu praedagogiae ille non sunt necessario subiecti“

(CD XXIV, s. 263, cit efter Graff, s. 3). Og da Luther forhandlede om nadveren med Bucer 1536, fortalte han ham, at han holdt nadver uden lys, messetøj, unden elevation - måske endda endnu enklere end i Strasbourg. Graff er dog af den opfattelse, at det er ikke kernen i den reformatoriske gudstjenesteopfattelse, at reducere den lutherske gudstjenesteopfattelse til pædagogik, der er for Graff lov- og takoffer med nadveren som højdepunkt.

Det er - sådan må man fortolke Graffs resonnement - uliturgisk at pædagogisere gudstjenesten, eller også, kunne man formulere i dag i forlængelse af Grundtvig med henblik på salmesangen, *upoetisk* at ville *belære* med salmesang. Er ikke, sådan har man kritisk spurgt, Luthers salmer og ikke mindst hans katekismussalmer mere rimet dogmatik end stærk poesi? Luther selv vil næppe have kaldt sig selv for en digter, og han fremhæver enkelhed og forståelighed som salmens vigtigste kvalitet⁴.

Men man kan også anlægge et andet synspunkt end Graffs: Det er ikke pædagogikken, der ødelægger salmen, men omvendt salmen, der giver læren folkelig gennemslagskraft. Er der noget, der har givet folkelig gennemslagskraft for reformationens ideer, så var det salmesangen, mere end prædikenens rene lære har den formentlig bidraget til en stærk folkelig luthersk identitet. Den rene lære skal, for at mennesker skal kunne identificere sig med den og leve med den, *synges ind* mere end læres udenad. Det er nu engang salmen, der er den egentlige *viva vox evangelii*. Man kunne, men Oskar Söhngens berømte formulering, kalde salmen for en "legemliggøresle" af evangeliet⁵.

Luthers katekismussalmer og undervisningen

Der var derfor for Luther altid en tæt sammenhæng mellem katekismus og salmesang. Man har med rette fremhævet, at Luthers lille katekismus oprindeligt ikke var en lærebog, men en liturgisk bønnebog eller andagtsbog, hvor indlæringen af tros læren i husandagten foregik i en slags liturgisk form med spørgsmål og svar og vekselsang. Salmesangen var oprindeligt integreret i den pædagogiske praksis. Hor man senere skilte tingene ad i salmesang, lære og forkyndelsen, var det hos Luther en sammenhængende helhed. Derfor er Luthers salmer en integreret del af den kateketiske

praksis i reformationstiden.

Luther har til alle katekismens fem eller bedre seks hovedstykker skrevet såkaldte katekismussalmer:

*Dies sind die heiligen zehn Gebot
Wir glauben all an einen Gott
Vater unser im Himmelreich
Als unser Herr zum Jordan kam
Aus tiefer Not schrei ich zu dir
Jesus Christus unser Heiland*

Det skyldes formentlig en kateketisk tradition, hvor det kateketiske, pædagogiske aspekt meget mere end i dag var integreret i det gudstjenestelige liv - og om vendt undervisningen bar meget gudstjenestelig præg.

Danmark havde i modsætning til mange landskirker i Tyskland ingen konfirmation før 1736, da den blev indført i kølvandet af pietismen. Indtil da var parolen: Ingen konfirmation, men katekismus⁶. Efter reformationen var gudstjenesten i Danmark mere end andre steder en læreforanstaltning, hvor katekismen som en slags veksellæsning mellem præst og menighed havde en fast tradition. Ved hver gudstjeneste blev et stykke af katekismen trakteret, og prædiken skulle da bestå af en halv times katekismusundervisning og en halv times forkyndelse. Man har derfor med en vis ret sagt, at Luthers Lille Katekismus ikke primært er en lærebog, men en gudstjenestebog, for katekesen var en integreret del af gudstjenestelivet, og man blev - i hvert fald rituel - overhørt i enhver gudstjeneste.

Luthers katekismussalmer er en naturlig del af denne tradition og er - som oversigten viser - allesammen oversat til dansk og periodevis blevet brugt. Dog er der forskelle. To af salmerne, *Aus tiefer Not schrei ich zu dir* og *Wir glauben all an einen Gott* er blevet meget brugt, da de indgik som faste liturgiske led i den danske gudstjeneste siden reformationen. De andre egentlige katekismussalmer kom hurtigt af brug i takt med, at katekes og gudstjeneste blev mere og mere adskilt som to forskellige kirkelige livsytringer. Nu bliver katekismussalmerne i undervisningen afløst af andre salmer af mere generel karakter, festsalmer til jul:

Vom Himmel hoch og *Gelobet seist du Jesus Christ*, ikke mindst *Nun bitten wir den heiligen Geist*, der blev en begravelsessalme, og endelig Luthers store læredigt: *Nun freut euch liebe Christengmein*, også påskesalmen *Christ lag in Todesbanden* spiller en rolle. Luthersalmer står i Danmark stærkere end i andre nordiske lande og blev ikke helt fortrængt af rationalisme, pietisme og vækkelsestraditionen.

De egentlige katekismussalmer i reformationstiden i Danmark som i Tyskland havde en helt speciel funktion. Deres *Sitz im Leben* er en bestemt kateketisk tradition, nemlig udenadslæren og det, jeg vil kalde identifikation ved fællessang. Hvorfor skal dekalog, Credo og Fadervor skrives i versform? Så husker man lettere, og sang er et stærkt middel til identifikation. Man kan diskutere, hvad der mest har bidraget til reformationens udbredelse: Ordet (prædikenen), det skrevne ord, billeder eller sangen. Det er ikke sikkert, at denne rækkefølge er rigtigt, måske har salmesangen virket mere identitetsskabende end prædikenen.

Således berettes i Magdeburgs bykrønnike om en "løs tigger", i virkeligheden var det en anerkendt "Tuchmacher", der den 6. maj 1524 pludselig stod på torvet og sang "martinske salmer" og lærte folket dem, så alle sang salmerne på gaden inden gudstjenestens begyndelse. Manden blev anholdt af to "Stadtknechte" og sat i en kælder. Men flere hundrede mennesker mødte op foran kælderen, det var Skt. Johannesfest, og de samlede pengene ind til manden, befriede ham og satte bytjeneren ind i stedet (gengivet hos Hahn, 1967, s. 68f. i to versioner). For Luther var sangen vigtigt for at "drive evangeliet og bringe det i svang"⁷.

Man må regne med salmernes store betydning, fordi undervisningen i reformationstiden, der hvor den fandt sted uden for gudstjenesten, stort set kun bestod i udenadslære af salmer. Salmerne var en vigtig del af skoleundervisningen, salmer blev skrevet af i sprogundervisning, lært udenad i religionsundervisningen, og *sjunget* i sangtimerne⁸. Berømt blev i denne sammenhæng *Johann* og *Cyriakus Spangenberg's* fortolkninger af Luthersalmer⁹.

Den metodiske sammenknytning af undervisning og sang i en egen pædagogisk metode skydes pietismen. August

Hermann Francke krævede i sin skoleordning i Halle, at søndagens salmer skulle om lørdagen kateketisk forklares efter det klassiske princip *recitatio - explicatio - applicatio*. Nu kommer *tilegnelsen* i centrum, det er ikke nok at recitere, man må også emotionel identificere sig med salmens indhold.

Det er oplagt, at efter dette kriterium træder katekismussalmerne i baggrunden - de er skrevet for at indøve dekalog, credo og bøn, vil selv forklare og ikke forklares. Derimod kan man stadig bruge Luthers lejlighedssalmer - især dem med *biografiske* islæt og *festsalmerne*. Men tendensen er, at *forklaringen* bliver vigtigere end selve teksten, tolkning vigtigere end sangen. Indøvelse er ikke nok, man skal *tilegne* og *forstå*.

Man kan følge dette spor også i oplysningstidens syn på religion og musik, i særdeleshed *Rousseau*. Rousseau har som bekendt i sin klassiker *Emile* opdaget barnets egenverdi og krav på at forstå på egne betingelser. Man må ikke voldtage naturen. Derfor var Rousseau som bekendt af den opfattelse, at man ikke skal påvirke børn religiøs, for religion skal ikke være noget *tillært*, men gro frem *naturligt*, være *fornuftigt* og komme fra *hertet* og endelig være *individuel tilegnet*¹⁰.

En sådan moderne pædagogisk tankegang står religionen imod, den er forbeholdt ungdommen og i virkeligheden ikke noget for børn:

"Ethvert barn, som tror på Gud, er nødvendigvis en afgudsdyrker eller i det mindste en antropomorfi. Når fantasien engang har skuet Gud, er det meget sjældent, at fornuften begriber ham"¹¹.

Tilsvarende mente Rousseau, at børn endnu ikke virkelig har sans for musik. Man skal ikke tvinge børn til at udtrykke følelser, som det ikke har. Derfor skal de ikke synge voksensalmer, men salmer, der er skrevet for børn¹².

Det er formodentlig synspunkter af den art, der har trængt Luthers katekismussalmer og hans salmer i det hele taget ud fra undervisningen.

I dag spiller Luthersalmer kun en rolle i skolebøger som illustration til reformationshistorien - konfirmandmateriale nævner stort set ikke Luther og hans salmer. I skoletraditio-

nen og ved morgensang holdes Luthersalmer i hævd, i hvert fald hvis man kan gå ud fra, at betænkninger og læseplaner afspejler virkeligheden. Men han er lidt en klassiker på hylden - uden aktualitet. Romantiske og moderne salmer har afløst de reformatoriske salmer.

Kun i den i Løgumkloster udgivne voksenkatekismus 2000, der som særkende udover enkelte teser og argumenterende afsnit også har en æstetisk og en liturgisk dimension, er der en meditation over gudstjenesten bygget op over *Aus tiefer Not*¹³. Ikke tilfældigt - Luthersalmer i Danmark har rødder i gudstjenestelivet, og da pietismen og vækkelsen skilte gudstjenestelivet fra det kateketiske, blev Luthersalmer i undervisningen erstattet af vækkelsessalmer, romantisk digtning og moderne salmer. Ideen er at ungdommen skal synge tidssvarende, børnevenlige og forståelige salmer. Luthersalmer er historiske dokumenter, der kan illustrere reformationshistorien. Salmebogen bliver, hvad Luthers salmer angår, en kirkebog og ikke mere en skolebog, som den har været det før. Det hænger også sammen med, at katekismen siden 1950'erne ikke spiller en nævneværdig rolle mere i undervisnings-sammenhænge - medens f.eks. Pontoppidans og Balslevs katekismer stadig var bygget op over Luthers katekismus som den klassiske tekst. At katekismen er kommet med i den nye salmebog, skyldes ikke pædagogiske hensyn, men den kendsgerning, at den er bekendelsesskrift i den danske folkekirke. Hvor katekismen går af brug, gør katekismussalmerne det naturligvis også.

Katekismussalmerne spiller en rolle, hvor katekesen er en integreret del af gudstjenestelivet. Fra 1700-tallet skilles de to ad - doctrina evangelii deles i forkyndelse, den gudstjenestelige del, og undervisningen, det kateketiske. Luthers katekismussalmer repræsenterer enheden af doctrina - forkyndelse og lære. Hvor denne enhed spaltes i to dele, mister de deres egentlige Sitz im Leben i både den gudstjenestelige og den kateketiske tradition. Kun Credo-salmen og *Aus tiefer Not* bevarer den faste plads i gudstjenesten - ikke som kateketiske, men liturgiske led¹⁴.

Grundtvig og Luther - 1817

Ofte giver man i Danmark Grundtvig skylden for, at Luther, hans salmer og hans katekismus er gledet i baggrunden, selvom det kateketiske og katekismus i de første 200 år efter reformationen

i Danmark mere end andre steder har spillet en stor rolle. Modsætningen synd nåde afløses af den romantiske modsætning liv og død. Man kan dog ikke alene give Grundtvig skylden for at Luther i undervisning er gledet i baggrunden. Grundtvig var, ligesom den anden store danske teolog Kierkegaard, en kritisk elev af Luther. De møder Luther med stor respekt - og et kritisk korrektiv hver på sin måde. Kierkegaard fremhæver fordringen og efterfølgelsen, er bevidst om differencen til Luther, dog også om at forskellen skyldes den epokale forskellighed. Luther måtte tale sådan som han gjorde i sin tid, levede han nu, ville han tale om efterfølgelsen og forargelsen som Kierkegaard.

Også Grundtvig forholder sig kritisk til Luther, især hans bibelsyn, sætter trosbekendelsen over skriften, menigheden var der før Bibelen. Katekismen anerkender Grundtvig¹⁵ som "et Kæmpeskridt til christelig oplysning", den har "i tre Aarhundreder bidraget mere end nogen anden Bog til at fæste Øie paa Troen og Daaben", bogen er ham "personlig inderlig kjær baade fra *Barnedagene* og fra mine første *Præsteaar*" - men nu kan han se, at som en "*Beskrivelse af den christelige Børnelærdom*" har "den lille bog store Feil og Mangler": Den udtrykker både for meget og for lidt. Grundtvig savner sammenhængen, nemlig menigheden og gudstjenesten, og han finder, at dekalogen er en forudsætninmg for den kristelige børnelærdom, men ikke en del af den.

Dog holder Grundtvig fast ved, at den fornyelse i børnelærdom og sang, han står for, hviler på Luther og ikke er et alternativ til det lutherske.

Karakteristik for denne dobbelte holdning til Luther fra Grundtvigs side er et digt, som Grundtvig skrev i 1817 i anledning af reformationsjubilæet. Det er et digt *Til Morten Luthers Minde*, trykt i *Dannevirke* III, s. III-VIII¹⁶. Fra samme tid er der blandt Grundtvigs papirer et tysk Luther-digt, der på en karakteristisk måde er både tak og distance til den tyske reformator:

Martin Luther

Seyd gegrüsst, Ihr Martins Söhne,
Wo Ihr wohnt um Elb' und Rhein!
Seyd gegrüsst, Ihr sanfte Schönen,
Martins fromme Töchterlein!

Unsre Mütter sind verschieden,
Werden es auch immer seyn,
Aber, so wie dort, hienieden
Vater unser ist nur ein.

Heimisch unter Euch die Eiche,
Unter uns die Buche ist,
Unsre Blätter sind nur weiche,
Bersten gleich durch jeden Zwist;
Euch hat die Natur gespaltet,
So wie sich der Eichen Blatt
Wunderähnlich derb gestaltet,
Wird des Zwistes nimmer satt.

Ihr seyd wie das Salz der Erde,
Jedes Korn hat seine Kraft;
Allgemein wie in der Erde,
ist bey uns der Lebens-Saft.
Sachsen dort sind Franken-Erben,
Tod beschliesst den Lebenslauf:
Mit einander wir oft sterben,
Leben mit dem Frühling auf.

So hat jedes Volk auf Erden
Seinen Trost und seine Noth:
Wir sind immer nur im Werden,
Drum vernichtet uns kein Tod;
Aber Ihr, die immer ringet,
Ihr, die einst das Alter biegt,
Hoch Euch mit dem Alter schwinget
Ueber den, der Staub besiegt.

Zwischen uns sey Gottes Friede,
Wie er kam vom Himmel her,
Wie er tönt im Kinderliede
Von der guten neuen Mähr'
Von dem eingebornen Sohne,
Den nun mit der Engel Schaar
Luther lobt vor Gottes Throne

Für das fröhlich-neue Jahr!

Ja, in ihm beganns auf Erden
Jenes grosse Jubel-Jahr,
Das, hier immer nur im Werden,
Nimmer wird auf Erden klar;
Ja, in ihm begann der Wüsten
wunderbare Blüthe-Zeit,
Da in ihm sich freundlich küsten
Friede und Gerechtigkeit.

Grundtvig fremhæver kontinuiteten til Luther, han henviser til Luthers julesalme *Vom Himmel hoch* - men han fremhæver også forskellen: Vi har samme far som tyskerne, men ikke samme mor. Og forholdet mellem tysk og dansk beskrives med billedet af det tyske egetræ og det danske bøgetræ. Egetræet står for strid, splid og kamp, bøgen for sammenhold og fællesskab. En ting mere er kendetegnende: Luther står ikke som *nationalhelt* som i den tyske virkningshistorie, men primært som *kirkens* fornyer.

Det bliver endnu mere tydeligt i Grundtvigs danske digt til reformationsjubilæet, hvor Grundtvig trods kærligheden til den danske sang priser Luther højt:

Morten Luther! kanst du høre,
Hvad som klinger under Sky,
Da skal og min Røst dig røre
I et sælsomt orgengry:
Mens til højre Lys jeg skuer
Og til venstre falske Luer,
Tvivler mellem Smil og Graad.

Elsker end jeg Bøgeskoven
Og Kjærminden i dens Ly,
Dane-Marken, Dane-Voven,
Sjællands Konge-Kilde-By,
O, saa er dog Danevirke
Mig kun Tant, naar Kristi Kirke
Sætter ej derpaa sit Spir.

Danmarks Visetoner søde
Ligge vel mit Hjærte nær,
'Mine Kinder og maa gløde
Under Kvad og Herrefærd,
Ja, naar Bjarkemaalet dønner
Mellem, gamle Nordens Sønner,
Lytter jeg med sælsom Lyst.

Dog, o, Luther! vist jeg priser
Højere din Kæmpegang,
Og langt mer end alle Viser
Er mig dine Salmers Klang;
Koret sangt du op af Grave,
Og med lutter Cederstave
Hegnede du Kirken ind.¹⁷

Her stilles det kristelige over det nationale, Luthers sang regnes højere end de danske toner. Lutherdyrkelsen og dansk nationalfølelse kan godt forenes - fordi kirken kommer først og Danmark så.

Salmebogen som lærebog - om salmebøgernes opbygning

Skolen var - og er - det sted, hvor man lærte salmesang - men salmebøger er jo også i sig selv ofte konciperet efter didaktiske principper, de har deres Sitz im Leben mindst ligeså meget i undervisningen som i gudstjenesten. Læreaspektet er ikke kun begrænset til selve katekismussalmerne, men spiller også i høj grad en rolle ved opbygningen af salmebøgerne og de didaktiske principper der ligger deri.

Man kan opbygge salmebøger på, som jeg ser det, fire forskellige måder, eller bedre sagt, der er fire forskellige kriterier, der kan være ledende for opbygningen af en salmebog.

Den *første* er opbygningen efter kirkeåret, søndag for søndag, her begynder man typisk med adventssalmer, og der har været en bred tradition for at begynde salmebogen med Luthers *Nun komm der Heiden Heiland*, en tradition, der også blev videreført i de første danske reformatoriske salmebøger. Et sådant princip kan være mere overordnet, men også følges slavisk med forslag

for alle kirkeårets søn- og helligdage, sådan som det er tilfældet i Kingo's salmebog fra 1699.

Det *andet* princip er *gudstjenestens* gang, typisk for den slags salmebøger er at de starter med lovsange (og ikke morgensange som fx skolesangbøger), derefter salmer til kirkeår og Jesu liv. Gudstjenestesynspunktet bliver kombineret med det frelseshistoriske.

Det *tredje* princip er det *dogmatiske*, der følger *frelshistorien* eller *credo* med de tre trosartikler som grundstruktur. Skabelsesteologien indtager mere og mere plads med lovsange og salmer om Guds forsyn. Opbygningen er stort set trinitarisk med en skabelsesdel, et Kristusafsnit og en stor Helligåndsdal om kirken og troslivet.

Et i ortodoksiens og pietismens tid meget vigtigt princip er frelsensorden eller *ordo salutis*, sådan som man ser det fx i *Pontoppidans* salmebog, hvor den saliggørende sandhedens orden ikke starter frelseshistorisk med skabelsen, men omvendt med Kristi komme til os, så at sige en sjælesørgerisk opbygning.

Den *fjerde* mulighed er en direkte *kateketisk* opbygning, der følger katekismens hovedstykker og typisk starter med salmen om dekalogen.

Ingen salmebog repræsenterer disse principper i renkultur, man blander hensynene - men der er karakteristiske forskellige vægtninger i salmebøgernes opbygning. Typisk for reformations-tiden salmebøger er således et eget kateketisk afsnit, der direkte er bygget op over Luthers Lille Katekismus. Det finder vi i *Thomissøns* salmebog fra 1569, men fx. også i en nedertysk salmebog fra Rostock fra 1577¹⁸.

Man må skelne mellem egentlige *læresalmer*, et reformatisk salmegenre, der går tilbage til Luthers klassiske salme *Nun freut euch liebe Christengmein* og de omtale egentlige katekismussalmer. Man har kritiseret læresalmen som en form for *rimet dogmatik*, steril og livsfjern og upoetisk. I forhold til Luther er det ikke retfærdig - ikke mindst den store romantiker Grundtvig havde sans for den poetiske kraft i Luthers salmer. De er ikke belærende i negativ forstand, men har deres styrke i det biografiske og i at de eksistentielt gør Kristusbegivenheden nærværende og aktuel.

Luther er ikke docerende, men ligefrem dialogisk og sjælesørgerisk i sine "læresalmer"¹⁹.

Ortodoksien tager denne tradition op, men der sker et skift: Det *eksistentielle* element hos Luther bliver - især i den reformerte tradition - skiftet ud med det *moralske*. Lære er ikke mere primært information om og tilegnelse af Kristusbegivenheden, men *belæring* om det rigtige liv.

Der findes ingen *rene* kateketiske eller *gudstjenestelige* salmebøger. Men man kan iagttage, at de kateketiske motiver har forskubbet sig. Skabelsen, lovsange, morgensange, festsalmer dominerer, Luthers salmer spiller kateketisk ikke så stor en rolle mere. De er så at sige flyttet fra skolen tilbage til kirken, hvor de stadig spiller en relativ vægtig rolle i Danmark. De kateketiske salmer og afsnit i danske salmebøger havde kun en kort levetid. Hvad der overlevede af Luthersalmer, er *festsalmer* som *Vom Himmel hoch, Gelobet seist du Jesus Christ, Christ lag i Todes Banden, Nun bitten wir den heiligen Geist* og *biografiske salmer* (eller salmer der kan tolkes biografisk) som *Nun freut euch lieben Christengmein* og *Ein feste Burg ist unser Gott*.

Luthersalmer i undervisningen

Det er ikke nok med at jamre over traditionstabet - især hvad Luther angår. Man må i første omgang også forstå dette "tab". Selv klassiker som *Nun freut euch lieben Christengmein* og *Ein feste Burg ist unser Gott* kan på mennesker i dag virke som henholdsvis rimet dogmatik eller hul patos. Den første fremhæver menneskets syndighed på en for moderne mennesker fremmed måde, den anden forudsætter en kampsituation, der ikke er vores, og kan egentlig kun synges troværdigt i en krigs- eller forfølgelsessituation.

Det er naturligvis den tyske virkningshistorie der har præget især den sidste salme, den lutherske nationalsang. Opstemt nationalt patos, når denne salme synges ikke stilfærdigt af et anfægtet menneske i dødsangst, men pompøs med blæseorkester: Og tager de vort liv, gods ære, barn og liv ..., troværdigt i Luthers mund, men temmelig gyselig med trompetledsagelse - sjunget af mennesker, der ikke aner, hvad de synger om. Eller, hvad der

er værre, som en krigsforherligende salme. Skal denne salme være acceptabelt, skal den synges stilfærdigt, uden national eller konfessionalistisk pathos, der ikke er troværdigt i vores tid.

Således taler Hans Asmussen²⁰ om en ikke-idealistisk og realistisk nationalfølelse - i modsætning til en uægte "idealistisk" nationalisme, der bliver fanatisk og altid mener at have "retten" på sin side og teler om "retfærdige" krige. Sådanne krige findes ikke ifølge Asmussen, der findes kun "nødvendige" krige. Og i sit opgør med ideologiseret idealistisk nationalisme taler Asmussen ligefrem om, at han godt kan forstå, at mange soldater kom til at hade salmen *Ein feste Burg*, når den synges som nationalistisk kampsalme og dermed bruges til legitimering af idealistisk oppustet og dermed falsk nationalisme:

"Und wie konnte es anders kommen als daß durch diese Verfälschung des nationalen Gedankens das Kriegführen seinen Adel verlor? In Deutschland konnte man "Ein feste Burg" im Blick auf England und Frankreich singen, an deren Soldaten man dachte, wenn man weitersang: "Und wenn die Welt voll Teufel war". Wahrlich nicht umsonst haben tausende Soldaten dieses Lied hassen gelernt! Auf der anderen Seite sah es genau so aus, nur daß die Vorkämpfer des 'Rechts' noch fanatischer waren (s. 102).

Og talen om menneskets totale syndighed og fordærvethed er fremmed for nutidens mennesker - man kan spørge, om der her ikke synges noget, vi dybest set ikke længere tror på.

Mange vil da stadig forsvare Luther og hans teologi's uforandrede aktualitet. Men sådanne (selv)kritiske spørgsmål må man stille sig, hvis man vil bruge Luthersalmer i undervisning som andet end historiske monumenter. En konfirmand vil vel sige: Jeg er aldrig blevet truet på livet, min synd knuger mig ikke dag og nat. Og grundmodsatningen i dag er ikke den mellem synd og nåde, men den mellem liv og død, mellem mening og meningsløshed. Vi lever ikke i dødsangst og forfølgelse.

Katekettikkens Lutherreception bør være kritisk - det er der siden Grundtvig og Kierkegaard god dansk tradition for. Kun gennem et sådant kritisk prisme kan Luthers salmer igen blive aktuelle.

Fravær af Luthersalmer i moderne danske konfirmandmaterialier er påfaldende. Jeg har fundet meget få eksempler, og fraværet er mere markant end ganske isolerede forekomster.

Et rimelig traditionelt materiale fra 1991²¹, opbygget over credo, har mange salmer, mest romantiske, men kun et vers af Luther: "Og myldret djævlé frem på jord"²². K-Materialet, det mest brugte konfirmandmateriale i Danmark, citerer på K10: Vor egen magt ej hjælpe kan. Kaj Mogensen²³, et materiale, der indeholder mange - mest romantiske og nye - salmer, har kun et citat fra *Nun bitten wir den heiligen Geist*, karakteristisk nok versene: Du kærlighedens Ånd! indgyd - i Grundtvigs oversættelse²⁴. Andreas Davidsens *Arbejdsbog om kristendom*, der har været meget indflydelsesrig og egentlig er båret af en klassisk tidehvervsk luthersk teologi, har mange salmecitater, men ingen Luthersalme. Endelig vil jeg nævne *Katekismus 2000* som en enlig svale, der ikke kun rigelig citerer Grundtvig i de liturgiske afsnit, men også Luthers *Aus tiefer Not*²⁵.

Jeg vil tro, at denne gennemgang er repræsentativt. Det er ikke fordi teologien ikke er luthersk, det er den i - måske alt for høj - grad, men den formidles med romantiske midler. Ingemann og Brorson er meget stærkere repræsenteret end Luther.

I skolen synges stadig Luthersalmer, men det er primært de gudstjenestelige salmer. Luther er i Danmark mere en kirkelig og mindre en folkelig skikkelse. Den tyske tradition med store skolegudstjenester ved reformationsdagen har aldrig slået an - det gamle katolske Allehelgensfest står meget stærkere i den kirkelige tradition.

Teologisk konklusion

Man kan måske sige, at salmer efter en romantisk forståelse ikke

skal forstås, gennemgås og være genstand for undervisning, men synges og opleves. Luthers katekismussalmer hører hjemme i en tradition, hvor undervisning og gudstjeneste var en enhed, sådan som det tydeligt kommer til udtryk i Luthers *Deutsche Messe* fra 1526, der jo som bekendt ikke kun er en gudstjenestebog, men en af Luthers vigtigste *pædagogiske* skrifter. *Doctrina* er i reformations-tiden både *lære, forkyndelse og lovsang*²⁶. Denne enhed går tabt efter reformationstiden, og ortodoksiens idé om salmebogen som en lærebog er kun en episode. Salmen bliver i pietismen *opbyggelse* og ikke *belæring*, i romantikken *oplevelse* og ikke meddelelsen af den rette lære. Det betyder, at de egentlige katekismussalmer er trådt i baggrunden, men oplevelsesstærke salmer som *Nu fryde sig hver kristenmand* og *Vor Gud han er så fast en borg* har overlevet og står stærkt, fordi de ikke kun belærer, men også har narrative kvaliteter, biografisk, frelseshistorisk. Endelig er der at bemærke, at melodierne spiller en stor rolle for Luthersalmernes rolle i undervisningen - salmer som *Lovet være du Jesus Krist* og *Nu bede vi den Helligånd* står stærkt i Danmark på grund af nye eller fornyede melodier.

Endelig er der det teologiske: I et skrift fra 1904, genudgivet i 1929²⁷ forsvarer ingen ringere end *Morten Pontoppidan* Luthers Katekismus og katekismusundervisningen imod moderne kritik. Det sker i en polemik imod et skrift af R.J. Holm²⁸, der plæderede for at undervisningen skal foregå på børns betingelser og komme "Barnets Trang i Møde" og "lægges tilrette efter Barnets Natur og Standpunkt". Holm mener - som de fleste præster i dag - at Luthers katekismus er uegnet for børn. Man stopper noget ind i børnene, som de senere måske kan anvende. Man behandler børn som *pelikaner*, der i deres store næb gemmer ting til senere brug. Pontoppidans svar er i første omgang ganske naiv: Måske, siger han, er det sådan, at børn "virkelig har en lille Pelikanpose eller Lomme eller Opbevaringssted for Lærdomme til fremtidigt Brug, og at der godt kan ligge *noget* i den, uden at det behøver at genere Barnets friske Sjæleliv ..." ²⁹. Men i anden omgang påpeger Pontoppidan, at indvendingen måske i virkeligheden ikke er pædagogisk, men *teologisk*: Det er - under dække af pædagogiske argumenter - Luthers *teologi*, man ikke vil acceptere. Kan man virkeligt byde et barn Luthers forklaring af anden trosartikel: "Jesus Kristus er min

Herre, som har genløst mig fortabte og fordømte menneske". "Kan sådanne Ord" spørger Holm, "være Sandhed i et Barns Mund"? Pontoppidan har en stærk sag, idet han viser, at indvendingen imod Luther og hans salmer ikke er pædagogisk, men i grunden teologisk. Men Holms spørgsmål er relevant: Hvordan kan en Luthersalme blive sandhed i en konfirmands mund? Traditionalisme alene gør det ikke - der skal en nyfortolkning og kreativ reception til.

På nogle gamle prædikestole står der, at man skal forkynde evangeliet rent og pur, og hverken lægge noget til eller trække noget fra. Vil man anvende denne hermeneutik på Luthers salmer, ville det være ensbetydende med at sætte dem i glemmebogen. De taler ikke vores sprog, og deres stærke fiksering på forholdet mellem synd og nåde og stærke syndspessimisme svarer ikke til vores menneskesyn.

Når salmerne alligevel bevares i dag, så er det fordi man netop trækker noget fra og lægger noget til, nemlig sætter dem i en ny kontekst og læser dem i et andet perspektiv. Sådan som Grundtvig suverænt og frimodigt gjorde det ved at forvandle Luthers korsteologi til en herlighedsteologi ved at oversætte "Kyrieleis" med "O Gud ske lov". Han trak noget fra, og fik andre sider frem hos Luther. På samme måde i dag. Vi synger ikke længere Luthers salmer som pompøse konfessionalistiske (eller endda nationalistiske) selforheligende *kampsalmer*, heller ikke som depressive og mørke *bodssalmer*, der vånder sig i menneskets syndighed. I det moderne perspektiv er Luthers salmer udtryk for det *anfægtede* og *tvivlende* menneske, de har trøstende og sjælesørgeriske kvaliteter med stor appel til moderne mennesker, der er i splid med sig selv. Dette moderne aspekt er ikke noget fremmed for Luthers salmer, det er et aspekt, der ligger i dem fra starten - det blev bare fortrængt af nationalromantikken og konfessionalismens noget pompøse Lutherreception.

Litteratur

- P.G. Lindhardt: Konfirmationens historie i Danmark, København 1936.
- Eberhard Harbsmeier: Praktisk teologi, København 1995, s. 299-310 og 345 (litteraturhenvisninger).
- Martin Luther: Die deutschen geistlichen Lieder, hg. von Gerhard Hahn, Tübingen 1967.
- Manfred L. Pirner: Musik und Religion in der Schule, Arbeiten zur Religionspädagogik Band 16, Göttingen 1999.
- Eberhard Harbsmeier, Birgitte Thyssen, Finn Jacobi, Lars Ole Gjesing, Sanne Thøisen, Jørgen Demant, Jes Nysten: Katekismus, København 2000.
- N.F.S. Grundtvig: Den christelige Børnelærdom, udg. København 1941.
- N.F.S. Grundtvig: Poetiske Skrifter, Bd. IV.
- Inge Mager: Das lutherische Lehrlied im 16. und 17. Jahrhundert, Jahrbuch für Niedersächsische Kirchengeschichte 82, 1984, s. 77-95.
- B.B. Lillelund, sammen med en „manifestgruppe“ Svend Bjerg, Knud Jørgensen, Jan Lindhardt, Palle H. Steffensen og Finn Sørensen: Kristendom, Poul Kriestensens Forlag 1991.
- Kaj Mogensen: Tro, håb og kærlighed, 1991.
- Andreas Davidsen: Den Nye Arbejdsbog om kristendom, 1988.
- Morten Pontoppidan: Katekismen forsvaret. Et Lejlighedsskrift. Paany udgivet i mindeåret for Luthers Lille Katekisme, København 1929.
- R.J. Holm: Grundlaget for Kristendomsundervisning i vor Børneskole, København 1904.
- Eberhard Harbsmeier: Katekismernes teologi, fra tradition til det moderne, Kritisk forum for praktisk teologi 86, 2001, s. 28-47.
- Eberhard Harbsmeier: "Mere musik!" Teologiske overvejelser om forholdet mellem liturgi, pædagogik og æstetik. i: Carsten Bach-Nielsen; Troels Nørager og Peter Thyssen: Ordet og livet. Festskrift til Christian Thodberg, Århus 1999, s. 228-244.26. juli 2008

Noter

1) Udvidet og revideret form af bidraget til projektet: *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*, udg. af Sven-Åke Selander og Karl Johan Hansson, Arcus förlag Lund, 2008, s. 262-273.

2) Den engelske religionssociolog *Grace Davie* har bemærket, at det er specielt for skandinavisk lutherdom, at det er salmesangen der stadig står stærkt og har folkelig gennemslagskraft. Salmer står stærkere i folkelivet end forkyndelsen, eller bedre salmesangen er fokyndelsens stærkeste medium, se *Religion in Morderne Europe*, Oxford University Press 2000, s. 74, sml. min artikel om *Grace Davie: Religion als kollektive Erinnerung oder die Zukunft der Religion in Europa*, *Informationes Theologiae Europae. Internationales ökumenisches Jahrbuch für Theologie X*, Frankfurt, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Paris, Wien 2001, s. 229-239.

3) Til æstetisering sml min artikel: "*Mere musik!*" *Teologiske overvejelser om forholdet mellem liturgi, pædagogik og æstetik*. i: Carsten Bach-Nielsen; Troels Nørager og Peter Thyssen: *Ordet og livet*. Festskrift til Christian Thodberg, Århus 1999, s. 228-244.

4) Paul Graff: *Geschichte der Auflösung der alten gottesdienstlichen Formen in der evangelischen Kirche EDeutschlands, I-II*, Göttingen 1937 og 1939.

5) Sml. Luther's berømte brev til Spalatin fra 1523, WAB 3, 220, 698.

6) *Leiturgia IV*, s. 127.

7) Se *P.G. Lindhardt*: *Konfirmationens historie i Danmark*, København 1936; *Eberhard Harbsmeier*: *Praktisk teologi*, København 1995, s. 299-310 og 345 (litteratur), og min artikel: *Katekismernes teologi, fra tradition til det moderne*, *Kritisk forum for praktisk teologi* 86, 2001, s. 28-47.

8) *Martin Luther*: *Die deutschen geistlichen Lieder*, hg. von Gerhard Hahn, Tübingen 1967, s. 68f. og 56f. (fortale til

Wittenberger Gesangbuch 1524, WA 35, 474f.)

9) Se *Manfred L. Pirner*: *Musik und Religion in der Schule*, *Arbeiten zur Religionspädagogik Band 16*, Göttingen 1999, s. 57ff., her s. 60.

10) *Zwölf christliche Lobgesänge und Leisen*, so man das Jahr über in der Gemeinde Gottes singt, aufs kürzeste ausgelegt (1545) og: *Cithara Lutheri* (1569), se *Pirner*, s. 60.

11) Resumé hos *Pirner*, s. 78.

12) *Fra Emile*, tysk udg. 1981, s. 314, cit. efter Schweitzer, *Die Religion des Kindes. Perspektiven aus der Geschichte der Religionspädagogik*, i: K.H. Nipkow m.fl. (udg.): *Glaubensentwicklung und Erziehung*, Gütersloh 1988, s. 256f.).

13) *Pirner*, s. 79.

14) *Eberhard Harbsmeier, Birgitte Thyssen, Finn Jacobi, Lars Ole Gjesing, Sanne Thøisen, Jørgen Demant, Jes Nysten*: *Katekismus*, København 2000, s. 40.

15) Hele kategoriseringen af Luthersalmer i grupper, bl.a. „katekismussalmer“ er da også fra en senere tid. Opdelingen er da heller ikke entydigt, idet de to omtalte samler er i mindts ligeså høj grad gudstjenestesalmer, og en salme som *Nun freut Euch liebe Christengmein* er i sin grundstruktur mindst ligeså kateketisk, selvom den ikke entydigt kanrelateres til en af katekismens hovedstykker.

16) *Den christelige Børnelærdom*, udg. 1941, s. 14f.

17) Gengivet i *N.F.S. Grundtvig*: *Poetiske Skrifter IV*, s. 475ff.

18) *N.F.S. Grundtvig*: *Poetiske Skrifter IV*, s. 477.

19) Se *Inge Mager*: *Das lutherische Lehrlied im 16. und 17.*

Jahrhundert, Jahrbuch für Niedersächsische Kirchengeschichte
82, 1984, s. 77-95.

20) Ifølge Inge Mager, s. 83, dukker udtrykket læresalme
””Leergesenge” første gang op i en salmebog af de bøhmiske
brødre.

21) Politik und Christentum, Hamburg 1933, s. 101.

22) Kristendom, udg. af B.B. Lillelund, sammen med en
„manifestgruppe“ Svend Bjerg, Knud Jørgensen, Jan Lindhardt,
Palle H. Steffensen og Finn Sørensen, Poul Kristensens Forlag
1991.

23) S. 14., til forsagelsen.

24) Tro, håb og kærlighed, 1991.

25) S. 68.

26) S. 40.

27) Se: *Eberhard Harbsmeier*: ”Mere musik!” Teologiske
overvejelser om forholdet mellem liturgi, pædagogik og æstetik. i:
Carsten Bach-Nielsen; Troels Nørager og Peter Thyssen: Ordet og
livet. Festskrift til Christian Thodberg, Århus 1999, s. 228-244.

28) Katekismen forsvaret. Et Lejlighedsskrift. Paanyudgivet
i mindeaaret for Luthers Lille Katekisme, København 1929. Sml.
Eberhard Harbsmeier: Katekismernes teologi, fra tradition til det
moderne, Kritisk forum for praktisk teologi 86, 2001, s. 28-47.

29) Grundlaget for Kristendomsundervisning i vor
Børneskole, 1904.

30) Op.cit., s. 12.

Liturgiske salmer og gudstjenestens pædagogisering

Foredrag holdt på TPC Løgumkloster 29. marts 2007. Bearbejdet.

Af **Ove Paulsen**

Problemstillingen for denne fremstilling er reformationstidens spænding mellem den til salmer omdannede liturgi og den pædagogisering, der straks meldte sig på banen ved reformationens liturgiske ændringer, skønt de var forholdsvis små. Formålet er at vise, hvad der skete, da disse to fænomener var lukket ind i det gudstjenstlige rum, og brødes derinde i nogle hundrede år, og hvad der siden skete. Det er også min hensigt at give et bud på det videre forløb.

Da fremstillingen dækker henved 500 års nordisk kirkehistorie, er den opdelt tidsmæssigt i to faser, nemlig *Salmer som liturgi* og *Salmer som prædikantens fodnoter i liturgiens pauser*.

Salmer som liturgi

Ser vi på det mønster, den klassiske liturgi viser, ser vi, hvordan den klassiske messes sungne led er delt i ordinarium, der gentages ved hver gudstjeneste, og proprium, der skiftes ud. Disse led bliver ved reformationen overtaget af Luthers og andres salmer. Det er værd at bemærke, at Luther ikke har leveret salmer til Kyrie og Gloria eller Halleluja. Han udtrykker sine idéer om menighedssang i messen sådan i Formula missæ 1523: *Cantica velim etiam nobis esse vernacula quam plurima, quae populus sub missa cantoret, vel iuxta gradualia, item iuxta Sanctus et Agnus dei*¹. Han nævner altså Graduale, Sanctus og Agnus Dei som led, der bør erstattes af sang på modersmålet. Det er i det store og hele som messen ser ud i Deutsche Messe 1526. Kyrie synges fortsat på græsk, Gloria er væk, og så siger han: *Auff die Epistel singet*

*man eyn deudsch lied: "Nu bitten wyr den heylgen geyst", odder sonst eyns, und das mit dem gantzen Chor*². Mon det var det, han mente med Graduale? Han gendigtede både Sanctus og Agnus Dei, men ingen af dem fik betydning for nordisk nadverfejring. Det fik til gengæld hans to salmer under uddeling, som blev det nye Communio. Til Introitus sætter han enten en prosasalme fra Bibelen på tysk eller *eyn geystlich lied*.

Den tysksprogede messe var imidlertid allerede nået til Rostock i 1525, hvor Joachim Slüter oversatte alt til nedertysk. Denne liturgiske bevægelse var kommet fra Nürnberg via Strassburg. Rostocks universitet havde mange danske og svenske studerende som var søgt hertil på grund af den meget konservative undervisning i Uppsala og København. Den nordiske kontakt til Rostock havde en parallelitet i, at det nedertyske sprog var handelssprog i regionen og taltes som folkesprog i Holsten og dele af Slesvig, desuden var der store nedertysk-sprogede mindretal i København, Malmø og Stockholm. Disse kontakter fik stor betydning, da reformationen begyndte tre steder i Danmark det næste år, nemlig som fyrstereformation i hertug Christians lande og som græsrodsreformation i Viborg og Malmø.

Salmeliturgi er menighedens liturgi. Menigheden synger de salmer, der udgør messens ordinarium og proprium, og menigheden føler stor tilknytning til både salmer og liturgi. Årtier senere, under den statsorganiserede reformation, kunne Peder Palladius i sin visitatsbog fortælle om nogle fiskere, der druknede i Øresund, fordi de blev overrasket af, at isen pludselig brød op,

at de dog kom fra livet med manér, takket være salmeliturgien, som de kendte udenad. Pointen i beretningen er, at de, da de kan indse, at de ikke kan overleve, giver sig til at synge Nu bede vi den Helligånd, *som ui nu siunge for prædicken*, som i Deutsche Messe, og derefter Med fred og fryd jeg farer hen, *som ui siunge offuer liig naar ui det jorde*. De kunne altså begge salmer udenad. De var så indarbejdede, at det faldt naturligt at synge dem i denne ekstreme situation. Det drejer sig oven i købet om to af Luthers salmer³.

Der kom altså et system, der indførte nogle af de salmer, der var kommet i omløb siden slutningen af 1523, i liturgien som fornyede sunge led. Samtidig styrkedes modersmålets og prædikenens stilling. Dette tilsammen kom til at åbne for den pædagogisering af liturgien, der i tiden op mod vor tid var ved at tage livet af den, især i Danmark, hvor skaderne især tog fart med Christian Vs reformer i 1680'erne.

Samtidig med salmeliturgiens fremkomst bevarede latinsk gudstjeneste og de klassiske gudstjenestelede. De store forandringer hører de senere århundreder til. I selve reformationen var der mange meninger om, hvor meget nyt, der skulle til, og hvor meget af det gamle, der skulle bevares. Bevarelse af latinen og indførelsen af nyt afslørede ikke nødvendigvis vægelsind. Det fremgår f.eks. af Kirkeordinansen 1537/39, hvor latinen bibeholdes i Introitus, Gloria, Sekvens og nadverpræfation til højtidene, men det svarer helt til, hvad Luther siger i Deutsche Messe: *Aber mit den festen, als weynachten, ostern, pfingsten, Michaelis, purificationis und der gleychen mus es gehen wie bishher latinsch, bis man deusch gesang gnug dazu habe*⁴. Denne tilstand nåede man i grunden aldrig.

I Danmark-Norge indførtes reformationen som en magtovertagelse. Hertug Christian blev Christian III og benyttede lejligheden til at afsætte bisperne og indsætte sine egne superintendenter. I Sverige og Finland gik det mere blidt for sig, og bisperne blev siddende og bispemødet bestod. Det gav to slags reformation i Norden. Derefter fulgte en tid, hvor de to

dobbeltriger bekæmpede hinanden, hvad der yderligere øgede forskelle og afstande. Derfor er det forbløffende i det historiske forløb ikke de forskelle som kan påpeges, men de temmelig store ligheder, der ikke bare overvintrer fra den katolske tid, men som danner sig parallelt gennem hele historien.

Hvad stemningen efter den officielle reformation angår, er der næppe nogen tvivl om, at det har set ud som det plejer at gøre, når græsrodsbevægelsens glade og progressive begyndelse er afløst af statsmagtens forbud og påbud. Det der var sjovt og spændende og kreativt før er blevet kedsommeligt og pligtbetonet ved at blive et bud fra oven. I den situation har det været af stor betydning, at menigheden stadig selv sang liturgien.

Prædikenen havde været kendt fra middelalderen, men reformationen gjorde prædikenen obligatorisk og stor, for der var meget, der skulle forklares. Nu skulle alle være på det rene med hvilken slags kristne, de var blevet. Det tog nogen tid. Man var omstændelig, som det hedder i prædikeninstruksen til sankthansdag i Kirkeordinansen: *At man dog icke lader historien om S. Hans staa tilbage, Huilcken ey kand med een prædicken wel endis ... Di kand der bliffue noget bestaaende til een anden sinde*⁵. I prædikenform udlagdes evangeliet i henhold til Kirkeordinansens instrukser om emner, der skulle behandles, og i prædikenform blev Luthers lille katekismus gennemgået. På landet skiftede præsten emne midt i prædikenen, i byerne prædikedes der om evangeliet før middag og om katekismen efter middag. Gudstjenesten havde dermed fået et stort pædagogisk tillæg, der radikalt forøgede den tid, messen før havde taget. Prædikenen lå desuden midt i gudstjenesten og i Danmark-Norge voksede denne centrale ø yderligere ved at den tiltrak sig et antal tematiske salmer ud over de salmevers, man kendte over hele Norden fra reformationen af. Det kan ingenlunde udelukkes, at vi her har at gøre med en væsentlig faktor i gudstjenestens pædagogisering.

Også salmerne selv indeholdt pædagogik, både sprogligt og indholdsmæssigt. Selvom salmerne i første omgang blev bundet i det liturgiske mønster, er der dog tegn på, at også de har virket liturgisk opløsende.

Pædagogikken er liturgiens modstander, fordi pædagogikken vil forklare og forståeligøre alting, mens liturgi væsen er at tale for sig selv, ja den er i princippet selvklar, selvom den ikke er gennemskuelig. Sådan havde den latinsksprogede liturgi fungeret i århundreder, og derfor var der vel heller ingen større vilje til at nedbryde den i selve reformationen. Man må så spørge sig: Var nedbrydningen gennem århundrederne planlagt, eller kom den som en trojansk hest?

Der går en klar linje fra Formula Missæ over Luthers brev til Georg Spalatin (begge 1523) til Deutsche Messe. Luther var tilhænger af den menighedssungne liturgi. Senere blev han konservativ og gik tilbage til mere klassiske former. I grunden er det parallelt til udviklingen i Norden med salmesangsbegejstring i den tidlige reformation. En generation senere fandt messen sin mere blivende form i et mere konservativt mønster, i den svensk-finske Kyrkoordning og i gradualerne, Niels Jesperssens Graduale og det islandske Graduale. Årsagerne kan være at finde både i den politiske udvikling og i kirkernes nye etableringsfase, modsat den stormomsuste opbrudsfase tidligere i århundredet.

Den nedertyske salmedigtning, med væsentlige salmeliturgiske bidrag fra især Nicolaus Decius og Joachim Slüter var ikke liturgisk eller teologisk i modstrid med Luther. Når Luther på et tidspunkt gik i rette med Slüter, var det fordi han fandt hans salmebog for ukritisk redigeret. Slüter ilede med at rette fejlene.

Om man var sig konflikten mellem pædagogik og liturgi bevidst eller ej, så styrkede konservatismen dog liturgien.

De tidlige reformationsbevægelser i Norden fik lov til at udvikle sig frit indtil myndighederne, den dansk-norske konge og de svenske bisper, tog skridt til at få kontrol med begivenhederne. Som et kuriosum kan nævnes, at de ældst kendte danske salmebøger lader det være op til brugerne, om koret eller den kristne forsamling skal synge.

De 3 samtidige reformationer i Danmark 1526 havde formelle forskelle mellem fyrstereformationen i hertug Christians lande

og græsrodsreformationen i Viborg og Malmø. De to Malmø-reformatorer Claus Mortensøn og Hans Olufsen måtte en overgang flyttes fra byen og var da faktisk på præsteskole i hertugens Haderslev. Det er et spørgsmål om de to ældst kendte frembringelser, der skyldes reformationen i Malmø, salmebogen *Een ny handbog* og messebogen *Thz cristelighe mesze embedhe paa dansche*, oprindeligt var fra Haderslev.

Tidlige reformatoriske liturgiske former som Viborg-aftensangen er vel til formen næsten klassiske, men indholdet er reformatorisk og handler meget om kirkens babyloniske fangenskab og befrielse. Tidlig svensk-finsk liturgi er mere baseret på oversat prosa, som blev forbudt i Danmark-Norge med Kirkeordinansen, men har også centrale menighedssungne led såsom Gradualsalmen, som stadig er et vigtigt led i svensk og finsk liturgi.

Kirkeordinansen hæmmer salmernes overtagelse af ordinarium og proprium, men åbner bagdøren for prædikenblokken med dens faste prædikeemner, katekismusprædikener osv., og først og sidst dens stærke pædagogisering.

Et system med salmeliturgi er en slags skæbne-samfundsordning, hvor alt er givet på forhånd, i stil med sædvaneretten, der jo også dengang var stærkt udbredt i Norden. Det senere system med præstevalgte, eller i Sverige præst-og-kantorvalgte, salmer, minder mere om oplyst enevælde. Alt for folket, intet ved folket.

Både Niels Jesperssens Graduale fra 1573 og Det islandske Graduale fra 1594 kan ses som udtryk for modtræk mod modersmålmessens pædagogik. Midlerne er konservatisme, forsigtighed med indførelse af salmer i messen, bevarelse af latin på de store højtidsdage og i, at der er både latinsk Introitus og Halleluja til hver søn- og helligdag kirkeåret igennem, alt i henhold til Kirkeordinansen og uden al tvivl et stort aktiv for bevarelsen af den klassiske liturgi. Det er naturligvis dristigt at tale om direkte anti-pædagogiske tiltag. Det er det også i Kirkeordinansen og de svenske ordninger. Gradualerne i Danmark-Norge og Island bevarer i hvert fald den klassiske grundstruktur og bevarer latin ved siden af dansk eller islandsk.

Dermed er liturgi-ens egen klarhed, der ikke kræver udlægning sikret på begge sprog. Norge og Færøerne, der måtte nøjes med dansk som modersmålsersatning, oplevede i det hele taget fortsat en liturgi, der var helt fremmedsproget.

Det danske graduale levede kun godt 100 år, og i den tid blev der udgivet en stor mængde salmer, der naturligt nok begyndte at banke på liturgi-ens dør og ville gøre sig gældende. Digtningen var langt fra kun liturgisk orienteret, der var tale om mange slags salmer, f.eks. læresalmer og salmer til husandagt. Altså ikke mere blot liturgipoesi, som i salmedigtningens første spæde begyndelse. De såkaldte fuldkomne salmebøger, der udkom gentagne gange i København i det tidsrum, synes at vise en liturgi, der ikke helt følger gradualets anvisninger, og hvor de særeste salmer foreslås i gudstjenestesammenhæng.

Når salmerne altså selv indeholdt pædagogiske emner, må man spørge om i hvor høj grad det var salmerne selv, der nedbrød liturgien. Der er mærkbar tilbageholdenhed overfor deres indførelse både i ældre og yngre ordninger gennem 1500-tallet. Der er tilsyneladende ingen planer om stykke for stykke at erstatte eksisterende klassisk ordinarium- og proprium-stof med salmer. I 1600-tallet voksede salmemængden som sagt meget og salmemessens liturgistruktur synes at være blevet truet. Christian 5. prøvede at løse problemet ved at skrive til Thomas Kingo i Odense og udløste derved en tematisk salmebog, der også var gudstjenestebog. Den kunne let være blevet indført, og i så fald havde gudstjenestens pædagogisering for alvor taget fart.

Hvad prædiken angår, så blev der stadig prædikenet længe. De faste prædikeemner bestod, selvom prædiken over katekismen forsvandt. Det givne prædikeemne var stadig tematiserende. Efter Danmarks og Norges Kirkeritual og dermed også Kingos idéer, han var medforfatter til Kirkeritualen, burde prædiketeksten og den anden bibelske læsning epistelen bestemme indholdet af gudstjenestens salmer. I stedet for Halleluja-leddet kom der en epistelsalme, der skulle *komme overeens med* epistelen. I Kingos opfattelse betød det, at den skulle digtes over epistelen. Ligeledes indførte Kirkeritualen en lille salme på to vers, mens præsten

gik på prædikestolen og en tematisk pro exitu-salme, de skulle begge *komme overeens med* evangeliet. Introitus blev ændret til orgelforspil og indgangsbøn. Tractus forsvandt sammen med Halleluja. Offertorium forblev kun som salme på landet, men var i øvrigt ikke at sammenligne med Offertorium før reformationen. Denne ordning var salmesang under indsamling efter prædiken. I byerne blev den erstattet af orgelspil.

Det vil sige, at den dansk-norske overhængende katastrofe, der skyldtes den ny salmemasses tryk på liturgien, var tæt på at ende med, at liturgien blev kastet ud med vaskevandet til fordel for Kingos tematisering, pædagogisering og kunstpoesi. Til alt held fik Kingo ikke lov til at fuldføre salmebogen. Til alt held endte det med en salmebog, der var en brokkasse med mange skæve og tvivlsomme tolkninger af *komme overeens med*, foruden adskillige fremragende ting af Kingo, dels fra salmebogsforslaget, dels nye ting, som f.eks. hans passionssalmer. Men salmebogens ujævne overflade var nok til at hæmme pædagogikkens videre fremmarch i kirkerummet i næsten 100 år. Det var endda 100 år med individualistisk filosofi, formet som pietisme og rationalisme.

Men meget var der ikke tilbage, for med den udbygning prædikeøen midt i gudstjenesten nu havde fået, var formesse og nadver efterhånden næsten at regne for to små rottehaler i forhold til den timelange prædiken og dens omgivelser. Prædikenblokken aftog altså ikke i pædagogisering. Salmernes tematisering var vel blevet brudt i den endelige salmebog 1699, men systemet af salmer omkring prædiken var blevet udbygget.

Og nu kom der for alvor udvikling i den pædagogik, der kunne bekæmpe liturgien, for pietismen var pædagogisk, rationalismen var pædagogisk, vækkelsestiden og romantikken var pædagogiske, og siden har det pædagogiske været i rivende udvikling.

Til trods for Christian 5.s reformer kan der stadig iagttages forbløffende paralleller med det, der skete i Sverige og Finland. Det kan f.eks. ses af ophobningen af Luthersalmer på 8. søndag efter trinitatis, hvor Luthers Ps 12-parafase 008 *Ach Gott, vom Himmel sieh darein* indføres i Sverige 1693 (Finland: 1694) og i

Danmark-Norge 1699.

Christian 5.s reformer nåede typisk ikke Island. Herom siger Einar Sigurbjörnsson: *Kirkeritualet 1685 blev aldrig autoriseret i Island bortset fra ritualerne for præste- og bispeordination og løfterne. I de udgaver af det islandske graduale som kom efter 1685 kan man mærke en vis indflydelse fra ritualet som f.eks. ind- og udgangsbønnerne*⁶. Store Bededag blev indført ved kongebud, som i resten af kongens riger og lande.

Islandsk liturgi har længe holdt fast ved principperne i gradualet og dermed også i klassiske liturgiske former. I moderne islandsk liturgi har man stadig Halleluja-salme (*Lofgjörðarvers*).

Det svensk-finske system undergik også forandringer. Man havde valgt at bevare prosaliturgi, som så blot var oversat til svensk og finsk. Mässordning 1614 afskaffede Introitus, der blev sunget som en af tre mulige salmer, hvoraf de to var af Luther, men indførte Gloria i form af to valgfrie salmer *O Herre Gud af himmelrik* og Decius/Slüters *Allenaste Gud i himmelrik*. Som i Danmark-Norge gik man først over til officielt at nøjes med Luthers salme som Credo sidst i 1600-tallet. I dette tilfælde Handbok 1693 (1694). Dog fastholdtes prosaformen stadig på de store højtidsdage. I forhold til Danmark havde man altså en stærkere prosatradition, som gav lidt mindre rum for indførelse af salmer, end det danske krav om enten latinsk prosa eller dansk poesi. Dog var forskellene ikke store. Af større betydning var nok, at man undgik at tematisere ud fra prædiketeksten og dermed måske holdt liturgien mere fri af pædagogiske tiltag, end tilfældet var i Danmark.

Salmer som prædikantens fodnoter i liturgiens pauser

Pædagogiseringen gik frem med store skridt i 1700-tallet og krævede først (1778) en ny salmebog med nye salmer, som også blev lagt ind som liturgiske led, hvorved de forandredes en del. Dette initiativ nød begrænset udbredelse. Men nye krav kom til og dermed endte salmeliturgiens historie i Danmark, idet salmebogen 1798, Evangelisk-kristelig Psalmebog skilte salmerne

fra liturgien. For første gang blev salmer og liturgi to forskellige ting. Ganske vist fremkom der i 1802 en ordning, hvorefter man fortsat kunne have en slags salmeliturgi, men det liturgiske mønster var stort set opløst og systemet fik ingen lang levetid. Hvad man reelt indførte var prædikantens frie salmevalg⁷.

Herefter får de nordiske folk og kirker noget forskellige historiske forløb. Sverige og Finland skilles, men klarer dog at følges nogenlunde ad gudstjenestemæssigt og også lidt med hensyn til salmebogsudgivelser. Man lægger sig efter prosaliturgi på modersmålet i anden halvdel af 1800-tallet. Norge skilles fra Danmark i 1814 og undgår derved næsten helt det danske kirkelivs benzinbrande: rationalisterne, Grundtvig, vækkelserne og Tidehverv, som stort set brænder resterne af klassisk liturgi af. Norge får alligevel først en autoriseret salmebog 1870 og autoriseret liturgi 1889. Hvor salmebogen er præget af nye perspektiver med inspirationer fra andre lande, ikke mindst Sverige, er liturgien først og fremmest ganske traditionel og hvilende på Christian 5.s reformer og på ændringer i 1700-tallet. Dansk liturgi lever et skyggeliv under vækkelserne, hvor de rette salmer og den rette prædiken er menighedens ét og alt. Der foregår dog en vis tilnærmelse til Norges mere traditionelle liturgi, indtil der kommer et nybrud først i 1900-tallet. Overalt overtager prædikanterne salmevalget, måske med størst træghed i Sverige, Finland og Island, hvor liturgien er mest intakt og søges bevaret. Islands graduale udkommer for sidste gang i 1779, men benyttes i omkring 100 år efter.

Prædikenen bevarede altså sin centrale stilling, og fik, typisk i Danmark, men også mere eller mindre i resten af Norden, knyttet salmerne effektivt til sig eller rettere til prædikanten. Prædikantens salmevalg er en klar pædagogisering. Herigennem kan han illustrere sin prædiken som i et musikalsk lysbilledshow. Pædagogikkens sejr over liturgien er klar, hvad angår den poetiske liturgi. Prosaliturgien holder stand, men prædikenen har hovedvægten i gudstjenesten, selvom der prædikes kortere gennem 1900-tallet.

På samme måde kan man konstatere, også mest typisk for Danmark, men stadig også i de andre lande, at den teologiske uddannelse er prædikant-orienteret, ikke salme- eller liturgi-orienteret. Synspunkter i den teologiske debat, der ingen ende vil tage, kan med største lethed populariseres via prædikestolene.

Sidst i 1900-tallet opstod der en relativ liturgisk ensartethed i de nordiske lande, takket være Lima-dokumentet fra januar 1982. Ulighederne består hovedsagelig af de enkelte nationalkirkers egen tradition. Prosaliturgien har taget over og er takket være Lima forsynet med gammeltestamentlige læsninger, som yderligere trykker de salmer, der i forvejen befinder sig i et liturgisk eksil. Nu er også de salmer, der kunne have suppleret med lidt nyheder fra Det gamle Testamente, kommet under pres fra prosaliturgien, hvor man, naturligt nok, har haft en forkærlighed for at vælge nye tekster, som man kendte fra salmernes gendigtninger. Så meget mere som gendigtningerne for en stor del havde rod i de gammeltestamentlige tekster, der havde tjent som Introitus og Halleluja.

Til gengæld er liturgien nu meget frit eksperimenterende og salmedigtningen går tilsyneladende ud fra det forhåndenværende søms princip og tjener altså ikke typisk bestemte funktioner knyttet til gudstjeneste og kirkeår.

Norge har liturgisk delvis befriet sig fra dansk-norsk konservatisme og fået nye ting ind inspireret fra andre kirkesamfund. Liturgi virker i kraft af sig selv og skal ikke forklares, men i megen eksperimenteren med nye former ligger et håb om at gøre liturgien gennemskuelig og forståelig. Pædagogikken er altså lige så stille krøbet ind i prosaliturgien også.

Salmerne befinder sig nu i nicher, der omhyggeligt er indrettet som en slags pauser i liturgien, hvor hymnologien kan få et frikvarter og samtidig tjene prædikantens overordnede plan med præcis denne gudstjeneste, hvor den uafhængige og neutrale liturgi dog bliver prædikantens underordnede.

Måden at sætte salmer ind i gudstjenesten på er stadig den oplyste enevældes. Alt for folket, intet ved folket. Også selvom det svenske tiltag med at lade præst og kantor samvirke om salmevalget er mere end dobbelt så godt, som det er at lade præsten være ene om det hele.

Prædiken – den store slyngel?

Prædiken, der allerede havde været kendt i den katolske tid, rykkede meget massivt ind i reformationstidens gudstjeneste. I ældre tid dominerede de obligatoriske emner, både kirkeårsemner og katekismus, og den lange tid, prædiken tog. I senere tider har prædiken været kendetegnet af den almindelige demokratiske ytringsfrihed. Dog underordnet prædikens egentlige formål: at udlægge evangeliet for menigheden.

Det tidligere så faste læreindhold blev brudt af at der kom andre værdier i spil end reformationens: Rationalismens borgerdydslære, vækkelsestidens "rigtige" prædikener, i begge tilfælde tydeligvis en klar forventning om selvbekræftelse. Nu altså en teologisk viden og formåen som synes at interessere færre og færre. Med et ord fra et interview af Niels Thomsen er danske præster virkelig godt klædt på til at besvare spørgsmål, der aldrig bliver stillet. Det er tilsyneladende ikke meget anderledes i resten af Norden.

Uanset hvordan det har formet sig, har prædiken gennem tiderne gjort et solidt arbejde på at gøre liturgiens rum til en skolestue og det ville være enkelt at konstatere prædikens store skyld i liturgiens og salmernes pressede tilstand.

Men stadig står prædiken ikke alene med det at være pædagogisk. I kraft af sproget, i kraft af mange forklaringer, i kraft af et massivt ønske om at gøre ting gennemskuelige og forståelige, må prædiken pænt dele sit ansvar med både salmer og selv prosaliturgi, ja selve teologiens gentagne forsøg på at nå en hermeneutisk korrekthed.

Hvad gør vi nu?

Vi må spørge os selv: går vejen tilbage? Og hvis ikke, hvordan

kommer vi så fremad? Hjælper det at styrke liturgien? prosaliturgien? Skal liturgien nyde ny respekt?

Er en liturgi i støbeskeen nødvendigvis respektfuld overfor liturgien? Blev liturgien reddet ved prosaisering i hele Norden? De moderne former nås ved at eksperimentere hele tiden. Er dette respekt? Jo, fornyelse hjælper til at overleve. Men stadig eksperimenteren nedbryder det bestående. Og poetisk liturgi har overhovedet ikke været hjulpet de seneste 200 år, for den har nærmest ikke været eksisterende. Generelt er det svært for liturgien at gøre sig fri og selvstændig i forhold til den dominerende prædiken, hvis navn i lange tider ofte er brugt synonymt med gudstjeneste, jfr. froprædiken eller udtrykket "at komme til sidstprædiken".

Liturgien har det bedst uden prædiken i en gudstjenesteform, hvor alt er selvklart og selvindlysende.

Men det gælder ikke salmeliturgi. Den kan både være sammen med udlægningen og være forsynet med egne indbyggede udlægninger.

Hvordan kan salmer igen få en liturgisk rolle? Det kræver, at salmerne tages alvorligt i deres liturgiske bestemmelse, og at liturgien forstås som salmeliturgi, poetisk liturgi. Det er det modsatte af den hidtidige udvikling mod prosaliturgi.

Liturgi uden pædagogik er ikke mulig så længe gudstjenesten foregår på modersmålet. De stærkeste liturgiske oplevelser har man ofte, når man ikke forstår en lyd af, hvad der bliver sagt. Pædagogikken er til stede alene i kraft af sproget. Gospelkoncerter ligger som liturgi betragtet et sted mellem de to yderpunkter.

Pædagogikken er der både i prædiken og i salmernes udlæggende tekst. Kun hvis vi vender tilbage til førreformatorisk latinsk sprog er liturgi har vi den pædagogikfrie liturgi. Altså må vi leve med en vis grad af gudstjenestepædagogisering. Men netop en vis grad. Vejen til at genrejse den poetiske liturgi må være at trække salmernes emner væk fra prædiken, men også væk fra de læste

tekster. Vejen må være at udvikle et nyt system af ordinarie- og propriumssalmer. Ikke nødvendigvis i det klassiske mønster, men snarere i et progressivt eksperimenterende mønster.

Det bliver svært med en renæssance for Luthers salmer, undtagen hvis man kunne nydigte nogle af dem, jfr. Olov Hartmans *Vårt fäste i all nöd är Gud* fra 1977 (Svenska Psalmboken nr. 477). Det er oven i købet en martyrsang jf. Ernst Erich Metzners tanker om Luthers rejse til Worms i Hymnologi 3/2006. Svenska Psalmboken anbringer Hartmans salme på stefansdag.

For at få dette til at fungere er det ønskeligt, at vordende præster lærer, at de udmærket kan fungere via liturgi og salmer, og ikke blot via historisk eller systematisk universitets- teologi.

Universitetsteologien i Danmark har meget længe været baseret på gennem eksegetiske og systematiske fag at give fremtidens prædikanter ballast til at røgte deres hverv på prædikestolen. Man aner nu en ny interesse for den sungne kristendom og dens relation til gudstjenesten. Dette kunne føre til et nyt perspektiv, hvor salmerne og den liturgiske sammenhæng måske fik en større betydning i præsternes bevidsthed. Måske kan det føre til nye perspektiver i f.eks. sjælesorg eller præsteembedets selvforståelse.

Vi har set i hvor høj grad salmernes betydning i gudstjenesten er reduceret af gudstjenestepædagogik og i hvor høj grad pædagogikken har taget over i liturgien, salmevalget osv. På en måde er det historien om, hvordan Luthers reformer og salmer i kraft af deres indhold destruerede sig selv med pædagogik. Salmernes liturgiske indfødsret viger for afliturgisering. Luther marginaliseres, og kun få af hans salmer kendes og bruges i nutiden.

Men det er ikke nemt at vise en vej væk fra den oplyste enevælde, salmerne nu befinder sig i i gudstjenestesammenhæng med prædikantens salmevalg. Det lyder utopisk at skabe en bred præste-menighedsdebat om messens indretning. Fælles fastlæggelse af salmer i almindelighed og højmessens salme-repertoire i særdeleshed er en god tanke, men hvordan skulle det

foregå i praksis? Og at gå tilbage hjælper os igen ikke. Al krebssgang er kun dødens vej. Bestræbelserne må være fremadrettet mod nye mulige former og udvikles i så stor offentlighed og synlighed som muligt. Det alene kan skabe interesse nok til en bred debat. Så skal resten sikkert gives os i tilgift.

Dette er først og fremmest vigtigt, fordi liturgien er det bærende i gudstjenesten. Det element, der formidler bibelord, salmeord, ja selve prædikenen og som rummer sakramenternes ord i sig.

Det, det drejer sig om, er at komme ned til, hvad vi gør for at formidle ordet bedst muligt, og hvordan vi bedst kommer fra ord til nadver, altså en vandring, der med Grundtvigs ord går fra "ordet, som det lyder" til "ordet, der skaber, hvad det nævner".

OVE PAULSEN

Født 1943, cand. theol. 1975, sognepræst i Storvorde-Sejlfjord, Aalborg Stift, frem til 2008. Medlem af Kirkeligt Samfunds udvalg for kollekter og bibelske tekster 1983-90. Redegørelser og debatindlæg 1987-91 i anledning af alterbogsfornyelsen 1992. Artikler i Hymnologiske Meddelelser fra 1991. Medlem af redaktionen for Hymnologiske Meddelelser 1997. Redaktør for videreførelsen Hymnologi 2006.

Adresse: Hoffmannsvej 20, 3. TV, 8260 Brabrand

E-mail: paulsenove@gmail.com

LITTERATUR

Generelt

D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883ff. (Weimarer Ausgabe, WA).

De nugældende salmebøger og gudstjenestebøger for de nordiske nationalkirker.

Litteratur

Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv. Lund 2008. (MLpsalmer).

Danmark og Norge

Kilder

En ny handborg. Viborg-aftensangen/den jyske aftensang findes i HTC - En ny handbog.

Christlige messent.

Ordinatio Ecclesiastica Regnorum Daniae et Norwegiae et Ducatum Sleswicensis Holstiae etcet. Anno Domini MDXXXVII. Den rette Ordinants som nu sist paa Herre dage(n) y Ottense bleff offuer seet oc beseglet, Huorledis Kircketiennisten skal holdis vdi Da(n)marckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Slesuig Holste(n). 1539. (Kirkeordinansen)

GRADVAL. En Almindelig Sangbog. 1573. (Niels Jespersens Graduale).

Danmarks Og Norgis Kirke-Ritual. 1685. (Kirkeritualet).

Danmarks og Norges Kirckers Forordnede Psalme-Bog. Vinter-Parten. Efter sær Kongel. Befalning, af Salig D. Morten Luthers, saa og andre Gudfrygtige Lærde Mænds Sange og gamle Kirke-Psalmer sammendragen, og med en stoor Deel til Højtiderne, Søndagene og Fasten igiennem forbedret af Thomas Kingo, D. Biskop udi Fyen 1689. (Vinterparten).

Den forordnede Nye Kirke-Psalme-Bog. 1699. (Kingos salmebog).

Gradual, En Ny Almindelig Kirke-Salmebog. 1699. (Kingos graduale)

Psalm-Bog eller En Samling af gamle og nye Psalmer 1778.
(Guldbergs salmebog)

Evangelisk-kristelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-
Andagt 1798. (Evangelisk-kristelig Psalmebog).

Litteratur

Peder Palladius' Danske Skrifter Udgivet for >Universitets-
Jubilæets Danske Samfund ved Lis Jacobsen. Bind I-V. 1911-26.
(Palladius)

Kirkeordinansen 1537/39. Det danske udkast til
Kirkeordinansen (1537). *Ordinatio Ecclesiastica Regnorum
Daniae et Norwegiae et Ducatum Sleswicensis Holstiae etc.*
(1537). Den danske Kirkeordinans (1539). Tekstudgave med
indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten 1989. (MSL)

Haandbog i den danske Kirkeret, udgivet med Understøttelse
af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af Henning
Matzen og Johannes Timm. København 1891. (Matzen og
Timm).

Island

Kilder

Graduale 1594 – 1779: Graduale. Ein almennileg
messusöngsbók saman tekin og skrifuð til meiri og
samþykkilegri einingar í þeim söng og ceremonium sem í
kirkjunni skal syngjast og haldast hér í landi eftir ordinantiunni
af h. Guðbrandi Þorlákssyni. Holar. (Det islandske Graduale)

Sverige og Finland

Kilder

Then Swenska messan epter som hon j Stocholm halles 1537
(Mässan 1537).

Messu eli Herran Ehtolinen [Mässa eller herrens Nattvard].
[Agricola, Mikael]. Stockholm 1549.

Se Pyhä Messu Somen kielen [Den Heliga Mässan på Finska
språket]. [Juusten, Paulus]. Stockholm 1575. [Faksimil: Helsinki
1978.]

Handbook/ Ther uthi är författad/ huruledes Gudztiensten...
Stockholm 1614.

Käsikiria Jumalan Palweluxesta/ ja Christilisestä Kircon
menoista... Stockholm 1614.

Käsi-Kirja, Jossa käsitetty on, Cuinga Jumalan-palwelus...
Stockholm 1629. [För Viborg stift]

Handbook/ Ther uthi är författad/ huruledes Gudztiensten...
Uppsala 1693.

Käsi-Kirja, Josa käsitetty on, Cuinga Jumalan-Palwelus... Turku
1694.

Litteratur

Andrén, Åke 1990, Den liturgiska utvecklingen i Sverige under
reformationstiden, Reformationens konsolidering i de nordiska
länderna 1540–1610 (red. Ingmar Brohed), Oslo, 327–350.

Hellerström, A. O. T., Liturgik, 3. uppl., Stockholm, 1954.

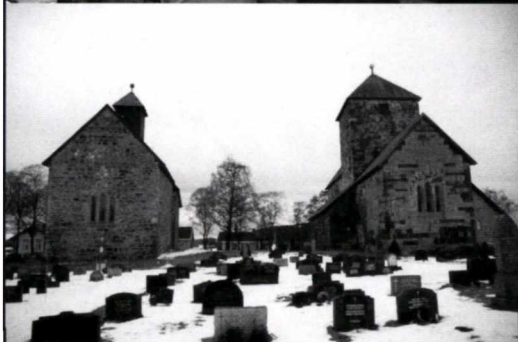
Pahlmblad, Christer 1998, Mässa på svenska. Den
reformatoriska mässan i Sverige mot den senmedeltida
bakgrunden. Diss., Lund.

Rodhe, Edv. 1927, Svenskt gudstjänstliv, Stockholm.

Rosenquist, C. O. 1935, Det liturgiska arbetet i Finland efter
skilsmässan från Sverige.

NOTER:

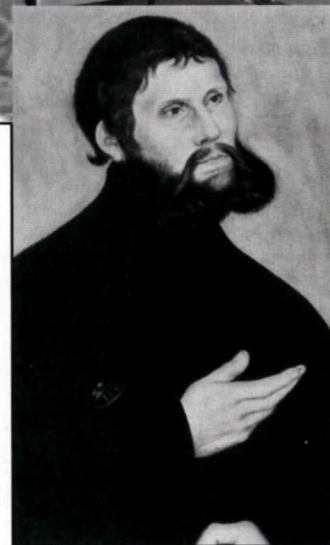
- 1 Formula Missæ, WA 12,218.15ff
- 2 WA 19,90.
- 3 Palladius V,45.
- 4 WA 19,112.
- 5 MSL 179.
- 6 MLpsalmer 609f.
- 7 Matzen og Timm 418.

TPC kursur 23/2007. *Luthersalmer - teologi, epoke, paradigme og virkningshistorie* 26.-30. marts 2007.

Iben K. H. Sørensen, Henrik Forman, Elna Lasthein, Jørgen Bork Hansen, Eberhard Harbsmeier, Marianne Frank Larsen, Ove Paulsen, Kirsten Diemer, Inge Lønning, Johan Aksel Breinegaard, Niels Thomsen, Poul Martin Langdahl, Peter Lindholt Jessen, Jørgen Kjærgaard, Sven-Åke Selander.

Foto: Helle Sangild Qvist, TPC.

*Billedet ovenfor: Inger Selander og Ove Paulsen. Øverste i højre hjørne: Inge Lønning.
Billedet nedenunder: Høring i Lund. Nederste: Martin Luther.*

Hymnologisk dag i Lund

TID: 21 oktober 2008

PLATS: *Centrum för teologi och religionsvetenskap, Allhelgona
Kyrkogata 8, Lund, rum 218*

Tema: Psalm, identitet och samhälle

Program

10	Inledning
10.15 – 12	<i>Identitet och identifikation.</i> Om samhälle, identitet och andlig sång i ett religionspsykologiskt perspektiv. Jan Hermanson
”... en sång uti mitt bröst!”. Identitet och musik i ett herrnhutiskt perspektiv. Christina Ekström.
12–13.30	Lunch
13.30–15	<i>Forskning om psalm, identitet och samhälle, korta presentationer</i>
Håkan Möller, Psalmboken
Per Olof Nisser, Lovsångstraditionen
Lena Petersson, Mässan
15 – 16	<i>Vad vill vi veta? Varför?</i> Hur tar vi reda på det? Hur förklarar vi det vi fått veta.
Panelsamtal mellan samtliga medverkande

Den hymnologiska dagen arrangeras av NORDHYMN. Ingen föranmälan. Kontaktperson: sven-ake.selander@teol.lu.se.

Möjlighet finns också att delta i KORALSEMINARIET vid Musikvetenskapliga institutionen, Biskopsgatan 5, måndagen den 20 oktober kl. 10–16. En stor del av den dagen kommer att ägnas musikbidragen i rapporten *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*, Arcus 2008. Ingen föranmälan till koralseminariet, däremot till den enkla korallunchen till folke.bohlin@musvet.lu.se.

Alla hymnologiintresserade i de nordiska länderna är välkomna. Deltagande i det ena eller båda arrangemangen liksom

övernattning i förekommande fall sker på egen bekostnad och på eget initiativ.

Presentation av medverkande:

Jan Hermanson, TD, universitetslektor i religionspsykologi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap i Lund, prefekt

Christina Ekström, FD i musikvetenskap vid Institutionen för kultur, estetik och medier, Göteborgs universitet

Håkan Möller, ToFD, docent i litteraturvetenskap i Uppsala, forskare

Per Olof Nisser, TD i kyrkovetenskap i Lund, psalmforskare, domprost em.

Lena Petersson, TD i systematisk teologi i Lund, präst, musiklärare, lärare vid Pastoralinstitutet i Lund

Välkomna!

NORDHYMN

Sven-Åke Selander

Centrum för teologi och religionsvetenskap (CTR)

Allhelgona Kyrkogata 8 SE-223 62 LUND

Tel.: +46 46 222 34 82, +46 40 45 35 77, e-mail: sven-ake.selander@teol.lu.se

Bag tidsskriftet

Redaktørens referencegruppe

Lektor, dr. phil. Steffen Arndal (litteratur)	Campusvej 55, DK-5230 Odense M.	(+45) 65 50 32 18	arndal@litcul.sdu.dk
Provst, adj. professor ph.d. Peter Balslev-Clausen	Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup	(+45) 39 62 79 27	pbc@teol.ku.dk
Organist Ole Brinth (musik)	Lysestøbervej 7, DK-6070 Christiansfeld	(+45) 74 56 03 73	organist.hhk@mail.dk
Domorganist Birgitte Ebert (musik)	Hømvej 4, Høm, DK-6760 Ribe	(+45) 75 42 06 19	beb@km.dk
Rektor Eberhard Harbsmeier (sekretariat)	Kirkeallé 2, DK-6240 Løgumkloster	(+45) 74 74 58 81	ebh@km.dk
Sognepræst, cand. theol. Jørgen Kjærgaard (teologi)	Præstegårdsvej 8, DK-7770 Vestervig	(+45) 97 94 11 12	jkj@km.dk
Pastor em., dr. theol. h. c. Jens Lyster (teologi)	Drosselvænget 8, DK-6310 Broager	(+45) 35 11 41 07	jenslyster@gmail.com
Professor dr. theol. Kirsten Nielsen	Våggøgade 5, DK-8200 Århus N.	(+45) 89 42 22 53	kn@teol.au.dk
Docent, fil. dr. Inger Selander (litteratur)	Runslingan 18 B, SE-224 77 Lund	(+46) 46-151729	inger.selander@litt.lu.se

Nordisk referencegruppe

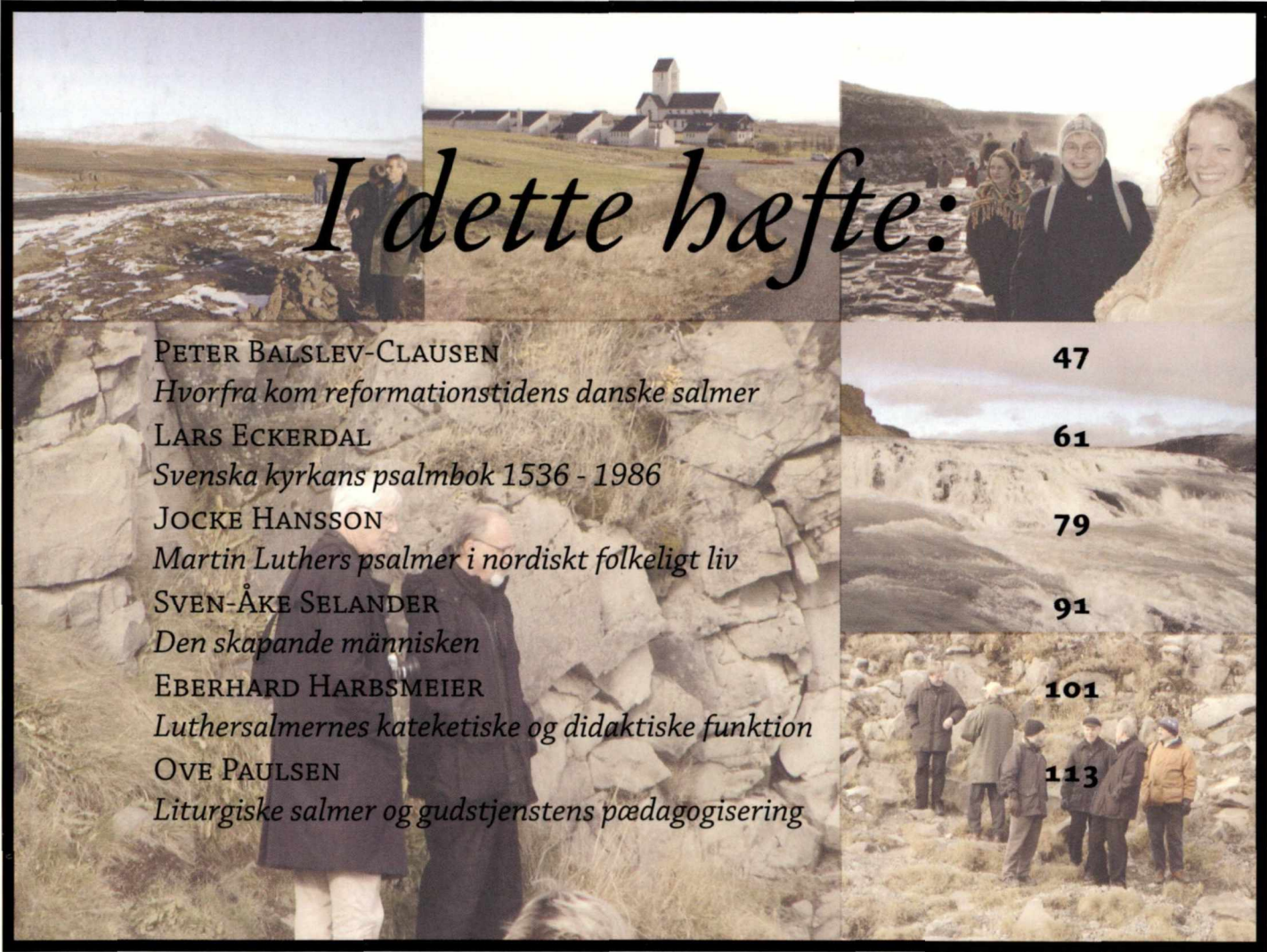
MuL, teol. dr. Anna Maria Böckerman-Peitsalo (FI)	Norra Heikelvägen 21 B, FI-027 00 Grankulla	(+358) 41 501 6016	abockerm@abo.fi
Teol. dr. Anna Jönsson Evertsson (SE)	Råstenvägen 8, SE-291 73 Önnestad	(+46) 44-76967	anna.evertsson@hem.utfors.se
Fagkonsulent, koncertorganist David Scott Hamnes (NO)	Liturgisk senter, Erkebispgården, NO-7013 Trondheim	(+47) 91 33 30 608	david.scott.hamnes@kirken.no
Professor, teol. dr. Einar Sigurbjörnsson (IS)	Nedstaberg 8, IS-111 Reykjavik	(+354) 45 68 211	eisig@hi.is
Professor, dr. Erkki Tuppurainen (FI)	Retkeilijäntie 14 C 1, FI-702 00 Kuopio	(+358) 40 529 1370	erkki.tuppurainen@fimnet.fi

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse

Lektor, dr. phil. Steffen Arndal	Campusvej 55, DK-5230 Odense M.	(+45) 65 50 32 18	arndal@litcul.sdu.dk
Provst, adj. professor, ph. d. Peter Balslev-Clausen, fmd.	Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup	(+45) 39 62 79 27	pbc@teol.ku.dk
Rektor Eberhard Harbsmeier, Hymnologis Sekretariat	Kirkeallé 2, DK-6240 Løgumkloster	(+45) 74 74 55 99	ebh@km.dk
Lektor, afdelingsleder Carsten Selch Jensen	Afdeling for Kirkehistorie, Københavns Universitet, Hækkehusvej 2, DK-5250 Odense SV.	(+45) 35 32 37 81	csj@teol.ku.dk
Forretningsfører, merkonom Vagner Lund	Caroline Amalievej 27, DK-2800 Lyngby	(+45) 45 88 48 65	vlu@teol.ku.dk
Pastor em., dr. theol. h.c. Jens Lyster, næstformand	Drosselvænget 8, DK-6310 Broager	(+45) 35 11 41 07	jenslyster@gmail.com
Pastor em.*, cand. theol. Ove Paulsen, redaktør af Hym- nologi.	Hoffmannsvej 20, 3. tv. DK-8220 Brabrand* <i>*)pr. 1. september. Læs forordet.</i>	(+45) 26 21 19 43	paulsenove@gmail.com
Professor em., teol. dr. & fil. dr. Sven-Åke Selander, fmd. for NORDHYMN	V. Häggviksvägen 17, SE-236 32 Höllviken	(+46) 40 453577	teol-sas@cassandra.net.lu.se

Styringsgruppen for Nordisk Institut for Hymnologi (NORDHYMN)

Professor em., teol. dr. & fil. dr. Karl-Johan Hansson	Krubbvägen 1 E 10, FI-652 30 Vasa	(+358) 6 321 6421	khansson@abo.fi
Professor, dr. theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen	Egernvej 43, DK-2000 Frederiksberg C	(+45) 38 34 99 72	skp@teol.ku.dk
Sekretær: Vagner Lund	Det teologiske Fakultet, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K		vlu@teol.ku.dk
Professor, fil. dr. & teol. dr. Pétur Pétursson	Hjardarhaga 11, IS-107 Reykjavík	(+354) 562 9009	petp@hi.is
Professor em., teol.dr. fil. dr. Sven-Åke Selander, fmd.	V. Häggviksvägen 17, SE-236 32 Höllviken	(+46) 40 453577	teol-sas@cassandra.net.lu.se
Førsteamanuensis, cand. phil. Sigvald Tveit	Postboks 1017, NO-0315 Oslo	(+47) 92 04 24 72	sigvald.tveit@imv.uio.no

I dette hæfte:

PETER BALSLEV-CLAUSEN

Hvorfra kom reformationstidens danske salmer

LARS ECKERDAL

Svenska kyrkans psalmbok 1536 - 1986

JOCKE HANSSON

Martin Luthers psalmer i nordiskt folkeligt liv

SVEN-ÅKE SELANDER

Den skapande människan

EBERHARD HARBSMEIER

Luthersalmernes kateketiske og didaktiske funktion

OVE PAULSEN

Liturgiske salmer og gudstjenstens pædagogisering

47

61

79

91

101

113